

İçindekiler

Sunuş	2
Tasarım İmara Karşı <i>Baykan GÜNAY</i>	3
Türkiye'nin Bölge Planlama Deneyimleri <i>Feral EKE</i>	17
Türkiye Kent Planlamasının Yeniden Kurumsallaşmasını Düzenlerken Düşünülmeli Gerekenler Üzerine <i>İlhan TEKELİ</i>	25
Merkezi Yönetim Seviyesinde Planlamanın Geçmiş Geleceği <i>Feral EKE</i>	33
"Koruma Siyasal Bir Silahtır" <i>Gönül TANKUT</i>	39
Kentsel Dönüşüme Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak <i>Hatice KURTULUŞ</i>	49
Stratejik Mekansal Planlama ve İlişkisel Coğrafya Üzerine Düşünceler <i>Sezai GÖKSU</i>	54
1990 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Kırsal Alan ve Tarım Politikaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme <i>Neriman YÖRÜR</i>	63
Nazım Plandan Nesir Projelere <i>Kentsel Tasarım</i> <i>Ali VARDAR</i>	81
Köprü ve Tüneller <i>Raci BADEMLİ</i>	94
DŞG - Kemal Ahmet Aru Oturumuna İlişkin Notlar <i>Zekai GÖRGÜLÜ</i>	96
Kenti Anlamak ve Yeniden Kurmak Üzerine Kısa Bir Değerlendirme <i>Özgür BİNGÖL</i>	97
Türkiye'nin Gündemindeki Su Sorunları <i>Nilgün GÖRER TAMER</i>	102

Dergiye göndereceğiniz yazıların ve görsel malzemelerin basılı kopyası ile birlikte, bilgisayar ortamında hazırlanmış bir kopyasını iletiniz.

- Yazı ile birlikte, kısa bir özgeçmişinizi göndermeyi unutmayınız.
- Fotoğraf, harita, çizim vb. görsel malzeme metnin içine yerleştirilmeli ve ayrıca 300dpi çözünürlükten düşük olmamak koşuluyla TIFF ya da JPEG formatında sunulmalıdır.
- Çeviri yazılar ve fotoğraflar için kaynak belirtmek zorunludur.
- Yayın Kurulu, gönderilecek yazıların yayınına ilişkin kararını yazı ile bildirecek; gönderilen yazılar iade edilmeyecektir.
- Yayın Kurulu, gönderilen yazılarda, yazım kurallarına uygun gerekli düzeltmeleri yapma ve dil yanlışlıklarını gidermeye yetkilidir.
- Yazı ve çevirilerin sorumluluğu yazar ve çevirmenlere aittir. Şehir Plancıları Odası sorumluluk kabul etmez.

TMMOB
Şehir Plancıları Odası

Yayın Türü: Yaygın Süreli Yayın
Üç ayda bir yayınlanır
Oda birimlerine ve üyelere ücretsiz gönderilir
Sayı 53
Temmuz-Aralık 2012/3-4

TMMOB Şehir Plancıları Odası adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Necati Uyar

Sayı Editörü
Tayfun Kahraman

Yayın Kurulu
Öznur Akalın
Gürkan Akgün
Zeynep Arman Akyürek
Akif Burak Atlar
Süleyman Balyemez
Çare Olgun Çalışkan
Tuba Inal Çekiç
Ahmet Kıvanç Kutluca
Aysun Koca Sarı
Ece Özden Pak
Fuat Eraslan

Yayın İdare Merkezi
Atatürk Bulvarı No: 219 Kat:2 D:8
Kavaklıdere, Ankara
Tel: 0312 417 87 70
Faks: 0312 417 90 55
e-posta: spo@spo.org.tr
web: www. spo.org.tr

Grafik ve Baskıya Hazırlık
Leda Ajans
M. Gürbüz Fehim

Baskı
Aydan Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Alınteri Bulvarı 3364. Sk. No: 4
Ostim - Ankara - 312 354 46 27

Basım Tarihi:
Mayıs 2013
5000 adet

SUNUŞ

Planlama Dergisi 1986 yılında yayın hayatına başlayan TMMOB Şehir Plancıları Odası'nın yayın organıdır. Bir meslek dergisi olarak yayına başlayan derginin temel amacı; meslek üyeleri arasında, meslek etkinliğinin paylaşıldığı ve değerlendirildiği bir ortam sunmanın yanısıra, akademiye aldığı destekle pratik ile kuram arasındaki ilişkinin kurulması ve güçlendirilmesidir. Planlama Dergisi, yayın hayatına zaman zaman ara vermiş olsa da 2003 yılından bu yana yılda 4 sayı ile düzenli bir süreli yayına dönüşmüştür. Bu birikimin verdiği güç ve Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesinde yürütülecek yeni yayın kurulu ile 2013 yılı itibarıyla hedefimiz Planlama Dergisini hakemli dergi statüsünde çeşitli indekslerde taranan, planlama alanında saygın bir yayına dönüştürmektir.

2013 yılından itibaren dergimizde yayınlanacak makalelerde kaliteyi sağlamak, seçici olmak, derginin bilimsel güvenilirliğini artırmak için gerekli görülen hakem değerlendirme süreci Planlama Dergisinin bilimsel yansızlığının ve kalitesinin sağlanmasında da önemli bir rol üstlenecektir. Bu kapsamda planlama alanındaki bilimsel literatürün oluşumunda özveri ile yoğun emek harcayarak önemli katkılar sağlayan bilim insanlarından hakemlik yapmaları konusunda çağrıda bulunuldu. Makale gönderimlerinin internet üzerinden çevrimiçi yapılabilmesini sağlayan teknik altyapı kurulum çalışmalarına başlandı.

Bir taraftan Planlama dergisi 2013 yılı için yeniden yapılandırılırken; 2012 yılının son sayısında 2001 yılından bu yana dergide yayınlanan tasarım, koruma, bölgesel gelişme ...vb. gibi konular ile kavramsal olarak planlamanın ufku açan yazıları derlemek istedik. Geçtiğimiz 10 yılda planlamanın yaşadığı dönüşümü ve gündemde yaşanan değişimleri izlememize olanak tanıyacak 2012/3-4 sayısının planlamanın günümüzde yaşadığı sorunları geçtiğimiz on yılın perspektifinden yeniden ele almamızı sağlayacağını umuyoruz.

Öte yandan bu sayıda 2005 yılında kaybettiğimiz Raci Bademli'nin aradan geçen 10 yıla rağmen güncelliğini koruyan genç planlılara seslenişini ve bu yıl Kasım ayında kaybettiğimiz Feral Eke'nin planlama'nın geçmişini ve geleceği'ni yorumladığı yazısını tekrar yayınlayarak ve bu yıl 100 yaş nedeniyle çeşitli etkinliklerle anılan Kemal Ahmet Aru'yu da kısa bir yazıyla yeniden saygı ve hürmetle anmak istedik. Derginin ve teknik altyapısının yapılandırılmasını takiben sizlere gerekli duyurular yapılacak olup; kentsel ve bölgesel çalışma alanlarından orijinal makalelerinizi, araştırma özetlerinizi, kitap incelemelerini ve meslek alanına ilişkin güncel tartışma ve görüşlerinizi meslektaşlarımıza ve okurlara ulaştırma çabasında olacağımızı bildirmek isteriz. 2013 yılında yeni sayımızda görüşmek dileğiyle....

TMMOB Şehir Plancıları Odası
Yayın Kurulu

Tasarım İmara Karşı

Baykan Günay

Planlama ve tasarlama eylemleri arasındaki farkları ya da özdeşleşlikleri tanımlamak bir yandan çok kolay görünüyor, ancak öte yandan o kadar da zor. Örneğin Bruno Munari'ye göre tasarımcı, estetik duygulara sahip bir plançı olarak tanımlanıyor (1980). Tasarım ise ne biçime, ne de uygulamalı sanatlara ilişkin bir şey. Tasarım, planlamanın ta kendisi; insanın ürettiği nesnelere, bardaktan eve ve kente kadar hepsi yaratım sürecinin ürünleri. Burada önemli olan hepsi için mantıklı bir yapı kurulması ve düzgün malzeme kullanımı ile iç tutarlılığın sağlanmasıdır.

Tasarım ve planlama eylemlerine süreç olarak baktığımızda mutlaka benzeşiyorlar. Kimi zaman birbirlerinin yerine de kullanılıyorlar. Planlama fiziksel biçimin ortaya çıkarılmasında, tasarım bir sürecin biçimlenmesinde kavramsallaşabiliyor. İkisi de geleceğe ilişkin, ikisinde de amaçlar ve hedefler belirleniyor. Araştırma, çözümleme, seçenekler üretme ve sonuca varma temel süreçleri belirliyor. Sosyal ve ekonomik girdiler, maliyet, giderek çevreye saygı her iki eylem için de doğal olarak devreye giriyorlar ve yaratıcılık kaçınılmaz olarak gerekiyor. Ancak kanımca şu önemli farkı net olarak ortaya koymaz ise konunun açıklığa kavuşması olası değil. Eğer planlamayı daha çok süreç, tasarımı daha çok bir nesneye biçim verme becerisi olarak tanımlayabilirsek öz – biçim bütünlüğüne daha çok katkıda bulunabiliriz diye düşünüyorum.

Her meslek alanı planlama ve tasarım kavramlarına farklı anlamlar yükleyecektir. Burada konu kendi meslek alanımız açısından tartışılacaktır. Çok basite indirgenirse mekâna müdahale etmek, yani neyin (kullanımlar), nerede (yer seçim), ne kadar (alan ve hacim), hangi doygunlukta (yoğunluk) olacağına ve aralarında ne kadar ilişki (ulaşım ve iletişim) kurulacağına karar vermek planlama süreci olarak tanımlanabilir. Tasarım ise gene basit olarak karar verilen şeye biçim verme becerisidir.

Daha önce değinildiği gibi her iki eylemde de süreçler söz konusudur. Buna karşın planlama daha çok bilgiyi yönlendirme ve müdahale etme eylemi olarak betimlenebilirken, tasarım, nesneyi ortaya çıkarma ve biçim verme sanatı olarak nitelendirilebilir. Burada sanat sözcüğü kullanılmıştır, ancak belki de beceri daha doğru bir deyimdir, çünkü sanatın özelliğini aşmaya çalışan bir nesnellik çabası da vardır. Sanat eğitimi farklı bir süreçtir, yetenekli bireyler gerektirir. Sanat ürünü daha çok estetik bir değerlendirmenin konusudur ve bu açıdan tasarım sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Estetik kuramının tarihsel süreç içinde irdelenmesi göstermektedir ki kimi zaman konuya özne açısından bakılmış ve estetik, insanın iç özelliklerini yansıtan bir kavram olarak ele alınmıştır (Günay, 1994). Kimi zaman ise nesne mutlakaştırılmış ve estetik kavramı nesnenin özelliklerine

Prof. Dr.
ODTÜ Mimarlık
Fakültesi Şehir ve
Bölge Planlama
Bölümü

*Planlama Dergisi
2001/1-2'de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

Şekil 2-3: Agora – Perge Kamusal Alan

değil, çarpıklıktan söz edebiliyoruz. İmar planlarımız gene ızgaralar üretiyorlar, ancak bunlar çarpıtılmış ızgaralar ve içindekilerin de bir başka usta Vitruvius’la uzaktan yakından ilgileri yok.

Daha önce de değinildiği gibi planlama ve tasarım süreçleri birbirine benziyor. 1970’li yıllarda bu iki eylemi süreç açısından birleştirme çabaları başlamış. Don Koberg ve Jim Bagnall’ın Evrensel Gezgin (Universal Traveller, 1974) adlı çalışması “yaratıcılık, problem çözme ve tasarım sürecine rehberlik edecek bir Yumuşak Sistemler” önerisinde bulunuyor. Bu çalışmada gerçekten de hem planlama hem tasarım süreçlerine göndermeler var. Ancak kanımca tasarımın yaratıcılıktan beklentileri ile planlamanınkiler farklılaşıyor. İlkinin yaratıcılığı mülkiyet aktarımları, parasal kaynak yaratımı gibi eylemlere dayanırken, ikincininkiler özel olan yerleri bulma, kentin imgelerini oluşturma ve bunlara biçim verme becerilerini gerektiriyor.

Aslında hem planlamayı hem de tasarımı besleyen “karar” (decision), “seçme” (choice) ve “oyun” (game) kuramları ve bunların temel kavramları benzeşiyor. Karar kuramı karar verme süreçlerinin sürekliliği, seçeneklerin değerlendirilmesi, çiktıkların kestirilmesi ve geride kalan seçe-

Şekil 4: Gölyaka İmar Planı – İmar planlarımız gene ızgara üretiliyor, ancak bunlar çarpıtılmış ızgaralar

neklerin varlığından ve emin olamama durumundan (uncertainty) söz ederek, kararların hiçbir zaman en son durumu yansıtmadığını vurgular. Bu nedenle seçme eylemi, daha doğrusu stratejik seçim çok önemlidir. Seçenekler içinde en doğruyu bulma süreci (optimisation), tek başına plancının egemenliğini aştığı, bireyler arasındaki çatışmalara bağlı kalacağı için oyun kuramı devreye girer. Plancı ya da tasarımcı, kendi teknik bilgi ve becerilerini kullanarak bireyleri ikna edecek ve uzaklaşacaktır.

Şekil 5-6: Bulvarlar – Hierapolis ve Perge, kamusal alanlar iletişim mekanı görevi yapıyorlar

Şekil 7-8: Tiyatrolar - Milet ve Hierapolis, tiyatro bir peyzaj elemanı değil, gösteri ve siyaset mekânı

1980’lerde ise Attoe ve Logan (1989) katalitik kentsel tasarım kavramını geliştirirken önemli ölçüde planlama kavramlarına gönderme yapıyorlar. Yazarlara göre katalitik tasarım plan ve tasarımlara değil, denklemlere (eğilim ya da kestirimler) ve programlara (doğrusal ya da dinamik) dayanır. Bir nazım plandan değil, ana programdan yola çıkar (yapısal planlama). Nazım plan geleceğe ilişkin bir son durumu belirlerken, ana program daha genel hedefleri ve bunlara erişmenin yollarını kurgular (beyin fırtınası, hedeflere erişme matrisleri). Sonuçta program, koşullara bağlı olarak hedefe erişmek için gerekli yolları (strateji seçenekleri) tanımlar (stratejik seçim yaklaşımı). Ve çözümleri değil, tasavvurları (eylem grupları) ve yöntemleri (kritik iz, planlama programlama bütçeleme sistemleri, mülkiyet aktarımı) öne çıkarır (bilimsel yönetme) (Not: Parantez içindeki sözcükler tarafımca eklenmiştir).

Bu satırların yazarı bu süreçlerin tümünü yakından izlemekte ve katılmaktadır. Ancak bir şeye daha inanmaktadır. Eğer süreçler tasarımı dışlıyorsa ne anlamları bulunmaktadır. Her sürecin içinde çok sayıda başka disiplinlerden gelen uzmanlar da yer almaktadırlar. Bu bağlamda kimi zaman bizim yer almadığımız süreçler de mekâna müdahale etmektedir. Kanımca en temel niteliği-

miz mekâna biçim verebiliyor olmamız. Bu satırların yazarı, kimi durumlarda ise başlı başına tasarımcı bir süreci kışkırtabildiği örnekleri yaşad. Çünkü tasarım bir tasavvurdur, biçimi öngörme becerisidir ve doğal olarak süreci içinde barındırır.

Tasarım sürecinin sanattan, yani yeteneklinin üretim sürecinden farklı olduğu gerçeği sanayi toplumu tarafından kabul edilmiş ve yüzyılımızın başında Almanya’da kurulan Bauhaus Okulu, çeşitli üretim ve sanat alanlarındaki ürünlerin biçimlerini ve işlevlerini belirleme ilkelerini ve bunun eğitiminin yöntemlerini geliştirmiştir. Bu yönetime kısaca temel tasarım ya da tasarımın temelleri denilmiştir. Bauhaus, çeşitli sanat dallarında, diğer yandan sanayi ürünlerinde tasarımın temel ilkelerinin eğitimine soyunurken, tekstil, ahşap, metal, plastik gibi malzemelerle üretilen ürünleri konu almış, giderek mimarlık ve şehirçilik ilkeleri de temel tasarımın nesnesi olarak ele alınmıştır.

Bu bağlamda okul, toplumla tasarımın ilişkilerini araştırmış ve siyasi tartışmaların da platformu durumuna gelmiştir. O dönemde yükselen sosyalist ve faşist ideolojiler tasarımın siyasi boyutunu pekiştirmiştir. Ürün artık, yeteneklinin ya da aris-

tokratın tekelinde değildir. Birey eğitilmektedir. Temel tasarım eğitimi bu anlayış içinde yaygınlaşmış ve estetikten ayrı bir alan olarak toplumun gündelik gereksinimlerine yönelmiştir. Temel tasarımda benimsenen yaygın yöntem ise, bütün ile parçaları arasındaki görsel ilişkileri arayan Gestalt kurallarıdır. Bir arada bulunan nesnelere arasındaki boyut, biçim, konum, uzaklık ve yön ilişkileri önemlidir ve Gestalt, özel estetik değerlendirmenin değil, nesnel biçimin kurallarını belirlemeye çalışır. Bu bağlamda bütün ile parçaları arasında aşağıdaki öğretiler ilintiler tanımlanmıştır.

Benzerlik (*similarity*) (bütünün parçaları arasında bazı benzerlikler)

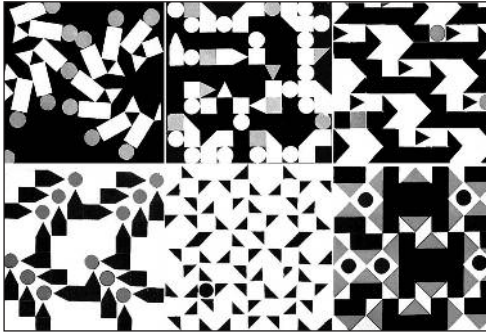
Yakınlık (*proximity*) (bütünün parçalarının bir arada olabilmesi)

Tamamlanan biçimler (*closed forms*) (parçaların bütün olarak okunabilmesi)

Okunur hatlar (*good contours*) (kapanan nesnenin ve çizgilerin algılanabilir olması)

Aynı yönde olabilmek (common movements) (parçaların aynı örüntüyü oluşturabilmesi)

Deneyimlerimiz (*experience*) (koşullandığımız şekilde görme alışkanlıklarımız) Koberg and Bagnall (1974:123)

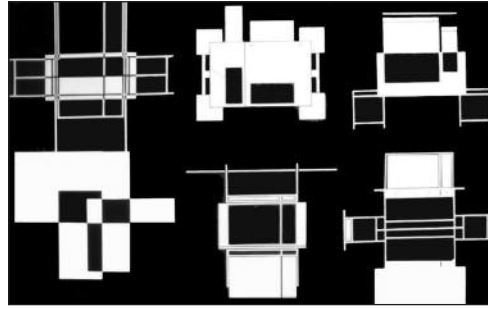

Şekil 9: Parça - Bütün ilişkileri; iki boyutlu temrinler

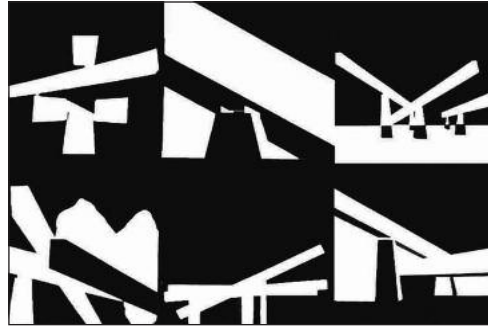
Denel (1981), temel tasarım olgusunu tanımlarken, görsel düşüncüyü görsel algı ve gestalt kuramından yola çıkarak temel tasarımı iki boyutlu ve üç boyutlu olarak ikiye ayırıyor ve meslek alanımız açısından son hedefin mekâna biçim vermek olduğunu vurguluyor. Mekânın iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel boyutları mutlaka vardır. Toplumun güçleri ve dinamikleri bu şekillenmede roller oynuyorlardır. Tasarımcıların her zaman eğitilmiş olmaları da gerekmemektedir.

Ancak tasarım 16. yüzyıldan başlayarak bir meslek olarak kurumsallaşılıyor (Cooley, 1988:97) ve kendi alanını oluşturuyor. Böylece el ile beyin, elle yapılan ile akıl yoluyla yapılan, ürünü tasarlayan ile yapan birbirinden ayrılıyor. Tasarımcının rolü daha da belirginleşiyor ve biçim vermenin eğitimi de kurumsallaşılıyor.

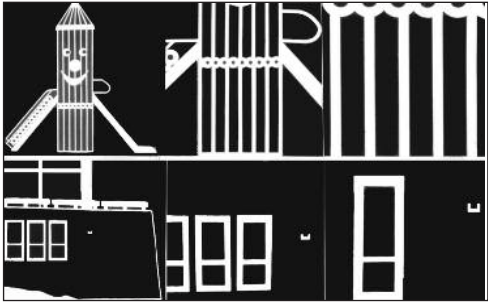
ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü birinci sınıf stüdyosunun temel amacı öğrencilere soyut kavramı ile soyutlama eyleminin öğretilmesidir. Somut-soyut ilişkisinin öğretilmesinde temel tasarım bir araç olarak kullanılmaktadır. Çevrenin görsel olarak temsilini içeren terimler aslında şehir planlama disiplininin tüm alanlarına göndermeler yapmaktadır. Görmeye dayalı soyut-somut tartışmaları öğrencinin bu bağlantıyı en rahat kurabileceği ortamı yaratmaktadır.

Şekil 10: Soyutlama, çizim masasının iki boyutlu tasviri

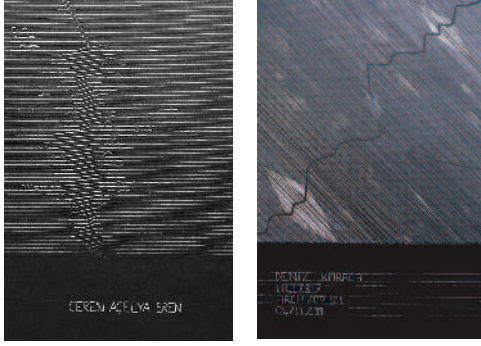
Şekil 11: Nesne - Çevre ilişkileri, ODTÜ Mimarlık Fakültesi önündeki heykelin tasviri

Şekil 12: Soyutlama, bütün ve parçaları

Eğer süreçler tasarımı dışlıyorsa ne anlamı bulunmaktadır

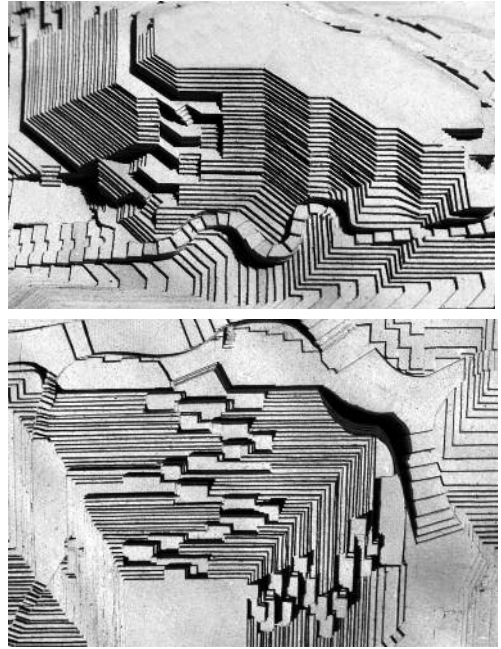
Bu stüdyoda tartışmaya açılan: denge, dolu-boş, referans çerçevesi (frame of reference), ölçekler-arası ilişkiler, düzen (order, yapı, network, model), kademelenme, yalnızca görsel dünyanın değil, diğer tüm alanların kullandığı kavramlardır. Bu çerçevede 1999-2000 ders yılında birinci sınıf stüdyosunda tartışılan ya da değinilen kavramlar aşağıda özetlenmektedir.

Şekil 13-14: İki boyutlu deprem tasvirleri

- düzen, yapı, örüntü, ağ, dingil, çekirdek, omurga, şaft
- geometri, gestalt, biçim, betimlenen biçimler, yön, ızgara, parça-bölüm
- referans çerçevesi, kimlik, göze ilişme, öznesne, imge (iz, odak, kenar, yöre, nirengi), temsil
- arazi, topografya, arazinin biçimi
- kamusal, özel, ortak, sosyal, herkese ait, nymbyism (not in my back yard – benim bahçemde olmasıcılık), giriş, izinsiz geçiş
- dolu-boş, ölçek, ölçü, orantı, simetri-asimetri, denge, ritim, düzgün, katılık, yineleme, gelişigüzel, uyumsuz, sınırlama, nefes alma, yüzer nesne, yüzer mekân
- geride kalan mekân, görünüş, gruplama, ön plan-geri plan, şekil-zemin, uyarlanmış mekân, geçiş bölgesi, eşik
- cemaat, getto, savunulabilir mekân, kapalı cemaat (gated community)
- hacim, kapasite, bütünlük, derinlik, karşıtlık
- kuşatma, mekân kademelenmesi, mekân örgütlenmesi, küme, ayırma, mekânın niteliği
- kullanım-işlev, arazi kullanımı, dolaşım, yararlanma, olabilir kılma, araştırma-çözümleme-plan, sorun, sorunsal, senaryo, geri besleme

- yoğunluk, şiddet, hareket, yer çekimi – çekim, bolluk, genişlik, odaklanma, yakınlık, yalıtılmışlık, içine girme, nüfuz etme, merkezileşme, yerelleşme
- esneklik, daimlik, süreklilik, yakınlık, okunurluk, açıklık, aynı olma, farklı olma
- basit-karmaşık, kargaşa, dil-bilgisi-anlam, iç içe geçme
- keşfetme, yaratma, üretme, yeniden üretme, araştırma, tavr alma, keyiflik, önceden belirleme, ihanet, benzeştirme, sezgicilik, esinlenme, deney, deneyim
- nesnellik-öznellik, güzel-çirkin, iyi-kötü

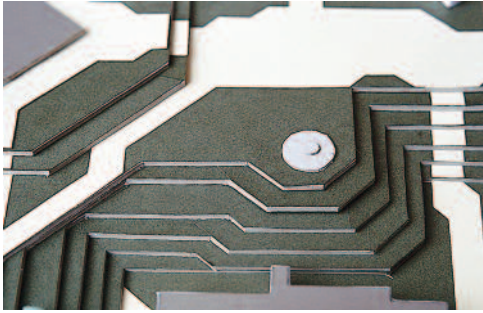
Şekil 15-16: Arazinin üç boyutlu temsili; bu çalışmanın konusu yalnızca Maraş Kalesi'ne tırmanmak

Yukarıda verilen kavramların ülkemizdeki planlama kuram ve uygulaması içinde yer bulduğunu söylemek zordur. Planlama eğitimi çok kolayca mekâna ilişkin kavramları basite indirgemekte, şemalaştırmakta ve işlev ağırlıklı olarak yorumlamaktadır. Birinci sınıf stüdyosu bu kavramları, tek boyutlu çizgiler, iki boyutlu alanlar ve üç boyutlu nesnelere arasındaki bağlara yönelik olarak irdeler. Bu bağlamda tasarımın soyut dünyası tartışılır. İkinci dönemde ise soyut temel tasarım ilkelerini çevresel tasarıma dönüştürecek terimler ele alınır ve önce iki-boyutlu daha sonra üç-boyutlu soyut düzenleme becerilerini mekânsal örgütlemeye kullanmaları beklenir.

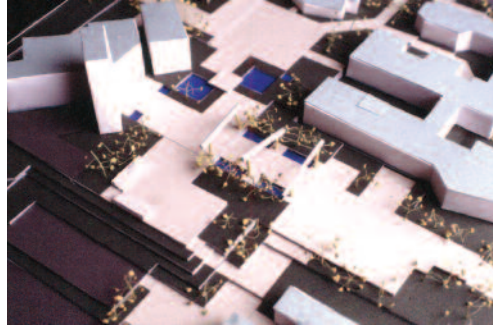
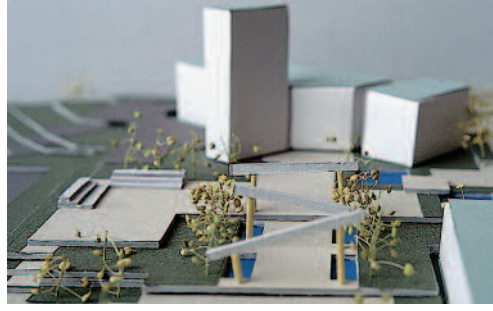
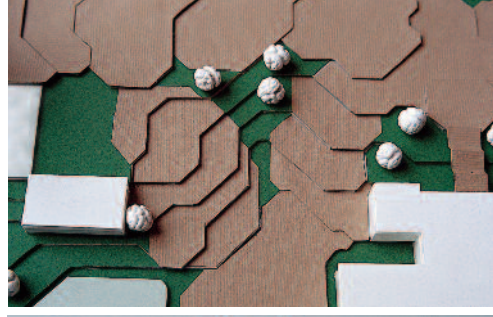
Şekil 17-18: Üç boyutlu tasvirler

Birinci sınıf stüdyosundan salt yol, otopark, kütle tanzimi ve küçük mekân tasarımı becerisi beklemez. Bu türden temrinler diğer stüdyolarda da sürdürülerek pekiştirilecektir. Bu nedenle üst sınıflardaki öğretim üyelerinin de burada tartışmaya açılan kavramların ayırında olmaları, eğer eğitim programlarında süreklilik aranıyor ise, bu dili tasarım ve diğer konulara taşımaları beklenir. Bunun için verebileceğim en iyi örnek, nesne ile denetlediği alan arasındaki ilişkidir. Bu ilişki, birinci sınıfta nefes alma mekânı (breathing space), ikinci sınıfta yer ya da özel-kamusal alan (place, private-public area), üçüncü sınıfta denetlenen ya da bilinen (territory), dördüncü sınıfta ise mülkiyet (sahiplik-zilyetlik, ownership-possession) olarak nitelendirildiğinde tasarım - planlama sürekliliğinden söz edilebilir. Uygulama- daki meslektaşlarımın da bu mantık içinde düşünmelerinde yarar görmekteyim.

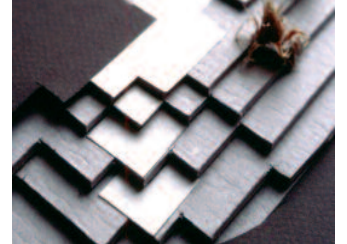
Şekil 19: Üç boyutlu arazi modelleri, ODTÜ Atatürk Anıtı

Son yıllarda ise yeni bir deneye başladık. Ülkemizdeki Antik kentler önümüzde duruyordu. Tarih salt bakılan ve kendisi için öğrenilen bir alan olmamalıdır. 1999-2000 eğitim yılında Milet, Priene ve Hierapolis, 2000- 2001’de ise Side, Perge ve Phaselis gezildi, yer seçim ve tasarım ilkeleri tartışıldı. Öğrencilerden beklenen, ili ve üç boyutlu çalışmalarda elde ettikleri temel

Şekil 20-21: ODTÜ Mekân düzenlemeleri

tasarım becerilerini o ortamlarda uygulamaları oldu. Milet ve Priene’nin ızgaralarını, Side ve Perge’nin bulvarlarını, Phaselis’in ölçeğini, Meclis ve Tiyatrolarındaki ölçü farklarını, Stoa-Agora ilişkilerini, dahiyane seçilmiş yer (genius loci) kavramını, doğanın insan eliyle nasıl biçimlendirildiğini anlatmak ve göstermek, yani soyut düşüncenin somuta nasıl dönüştüğünü algılatmak açısından bu kentlere yaklaşmak bizim için de heyecan verici olmuştur.

Şekil 22-23: Priene’deki basamaklar; ODTÜ mekân düzenlemelerinde esin kaynağı oluyor

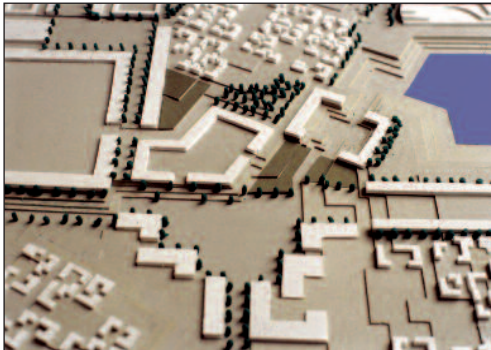
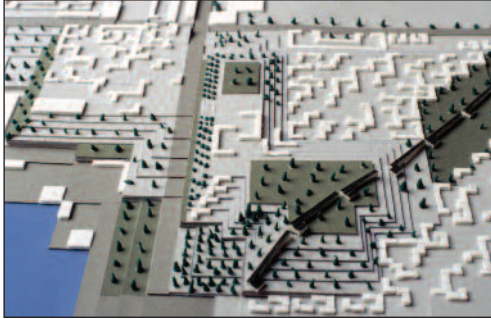
PLANLAMA
2012/3-4

Şekil 24-25: Milet Agorası'nın sütun ve basamakları, ODTÜ'de basamaklar, mekânlar, agoraya yaklaşım

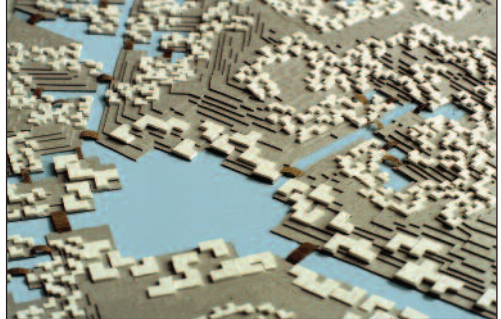
Temel tasarım eğitimi Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde gene Bauhaus ekolünün temsilcilerinden Fritz Janeba tarafından başlatılmıştır. Kimi zaman bu eğitimin yararlı olup olmadığı tartışılmıştır. Temel tasarımla 1963 yılında, ortaöğretim sonrasında tanışan bu satırların yazarı, önce çok zorluk çekmiş, ancak görsel dünyanın boyutları ve çekiciliğini öğrendikçe, ona hakim olmanın sınırlarını keşfettikçe, bunun ne büyük bir güç olduğunu anlamıştır. Rahmetle andığım Fritz Janeba'ya ve Dündar Elbruz hocama, güzel sanatlardan nasibini almamış kişiliğime verdikleri

Tasarım bir tasavvurdur, biçimi öngörme becerisidir ve doğal olarak süreci içinde barındırır

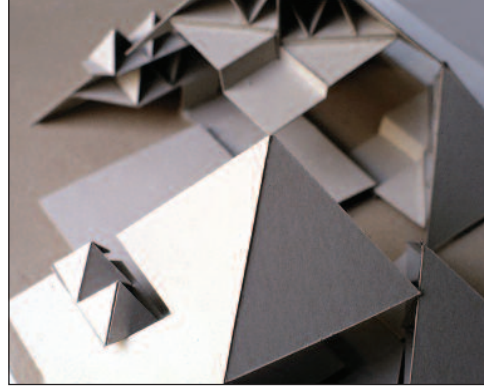
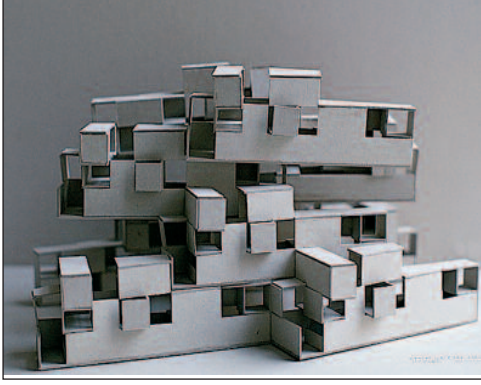

temel tasarım kültürü için teşekkür borçluyum. ODTÜ sonrasındaki meslek yaşamımda da bu kültürü planlama bilgi ve becerilerimle yoğunmaya çalıştım. Daha sonra döndüğüm Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde 1981-1989 yılları arasında Argun Evyapan ile temel tasarım stüdyosunu birlikte yönettik, kendisinin bu kültürümü daha da geliştirmemdeki rolü büyüktür. Son iki yıldır yeniden birinci sınıfın temeli olan tasarım stüdyosuna, aynı zamanda kentsel tasarım yüksek lisans stüdyosuna giriyorum. Temel tasarım becerilerinin sürekli gündemde tutulmasının gerekliliğini gözlüyorum. Ne yazık ki, hem eğitim kadrolarında hem meslektaşlarımda bu becerilerin geliştirilmediğini gözlüyorum. Planlama Dergisinin 97/2nci sayısında tasarım ile yaratıcılık arasındaki ilişkiler irdelenmiş ve aşağıdaki görüşlere yer verilmiştir.

Görsel düzenlemelerde sıkça kullanılan Gestalt kurallarının bütün tasarım eğitimlerinde üzerinde durulması gerekir. Ancak şehir plancıları yaptıkları işin gereği, bürokratik denetim mekanizmaları içinde arazi kullanımı, ulaşım, yoğunluk gibi kararlarla uğraşmak zorunda oldukları için yeniye bulmaya yönelik yaratıcı süreçlerden ve eğitimde öğrendikleri bu kurallardan uzaklaşıyorlar. Ülkemizdeki imar planlaması anlayışı içinde plancıların yaratıcı düşünceler geliştirmesi, kentsel çevre denetiminde, çevrenin, yapılaşmayı aydınlatan yönetmeliklerle sergilenmesi

Şekil 26-27-28-29: Milet ve Priene'de mekân ve doku arayışları

Şekil 30-31: Planlama salt tündengelim ile problemi çözemez, parçanın analizi tümevarım için gerekli bir araştırmadır

de olası görülüyor. Bunun düzeltilebilmesi için planlama teori ve pratiğinin değiştirilmesi gerekiyor.

Yaratıcılığın bir tanımı da problem çözme olarak tanımlanıyor. Planlama yeniden kurgulanırken, planıcının rolü, imar planı çizimi ya da denetimi olarak tanımlanmamalı, yaratıcılığını geliştirebileceği ortamlar sağlanmalıdır. Yaratıcılık yalnızca biçime ait bir sorun alanı değildir. Kentsel yapının biçimlendirilmesi, projelerin tanımlanması, mülkiyetin biçime yönelik olarak dönüştürülmesi, altyapı uyumu, parasal kaynakların bulunması gibi konular yeni düşüncelerin yaratılmasını gerektiriyor. Bu sağlandığında planlılar bürokratik korkulardan kurtulabilecek, yeni serüvenlere atılabileceklerdir. Dolayısıyla planlama eğitimi bu yeni planlı türlerini yetiştirmeye yönelmelidir (Günay, 1998).

İmar planı günümüz planlama pratiğinin en belirgin ögesi, temelde iki boyutlu bir arazi bölümlenmesinin aracı olarak kullanılıyor. Böylece kadastral mülkiyet düzeninden arazi düzenlemesi ile imar düzenine geçiliyor. Bu plan üretilirken iki boyutlu tasarım becerisi gerekiyor. Aynı plan üstünde verilen imar hakları ile üç boyutlu tasarım yapılıyor. Bu iki belgeye göre üretilen kentsel doku da, ülke kentlerinin mekânını oluşturuyor. Ancak planlılar bu süreç içinde, tasarım becerileri varsa kullanmıyorlar, ya da belki süreç bir tasarım becerisi gerektirmiyor, çünkü iki boyutlu tasarım arazi düzenlemesine, üç boyutlu tasarım imar planı, yani yasal belge, ilk başta yapılıyor. Kentin imgeleri sürece giremiyor, dolu – boş kavramı yok, kentlerin referans çerçeveleri yitirilmiş; düzen, mekân kademelenmesi, yer kavramı, Gestalt kuralları (nesnelere arasın-

daki boyut, biçim, konum, uzaklık ve yön ilişkileri) devreye giremiyor.

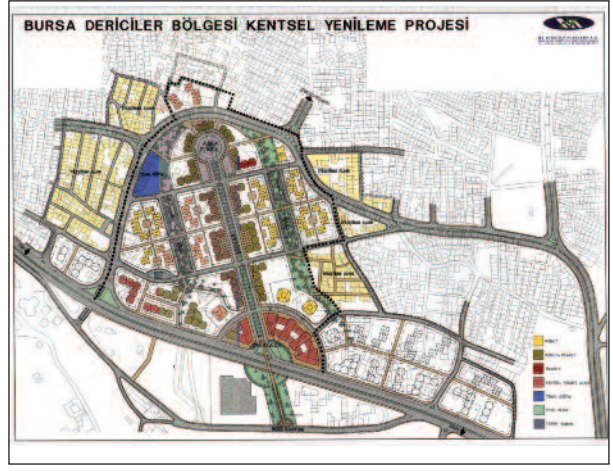
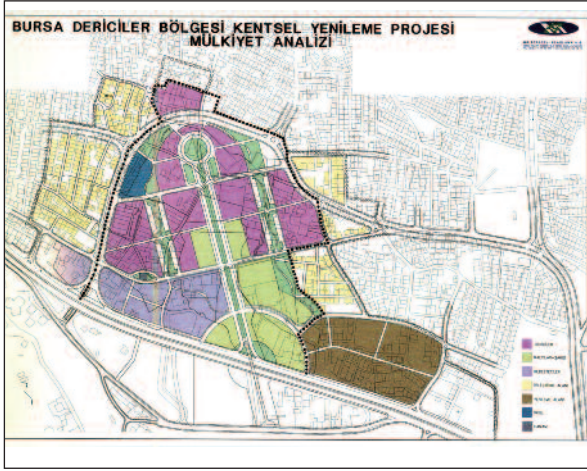
Bu bağlamda bir önemli konu da mesleki uygulamalarımızda ‘kamu alanı’ ile ‘özel alan’ a ilişkin görüşlerimizin netleşmesidir. Samimi olmak gerekirse, planlamayı hep kamu tarafından yapılan, ‘arazi kullanım’ ve ‘ulaşım’ kararlarını denetleyen bir araç olarak gördük. Özel ise, mülkiyeti ve mülkiyeti üzerindeki yapılaşma hakları sınırlanan bir alandı. ‘Kamu yararı’ da bu çerçevede değerlendirildi. Yaratığımız arazi kullanımlarının çoklukla özel yatırım alanları olduğunu, temelde ‘özel alan’ a ilişkin kararlar ürettiğimizi gözardı ettik. Arazi kullanım kararlarını devlet verecek, arazi düzenlemesi, ulaşım ve altyapı yatırımlarını devlet yapacak, ‘özel alan’ ise devlet tarafından soyut bir kamu yararı başlığı altında denetleneyecekti.

Şekil 32-33: Parça-Bütün ilişkisi; Elvankent (Behruz Çinici), soyutu kavrayamayanlar bu projeyi uygulayamadılar

Planlamayı salt sürece indirgeyenler bir dönem nicel modellerle çözüm aradılar

PLANLAMA
2012/3-4

Şekil 34-35: Bursa Dericiler çalışması, özel alanda önce tasarım, sonra imar haklarının yeniden dağıtımı ve imar planı

Özel alana'ya ilişkin olarak hepimizin siyasi tercihleri olabilir. Ancak bugün görüyoruz ki, plançıların temelde kurgulamaları gereken bu özel alandır. Gene samimiyetle belirtmem gerekir, hepimiz 'özel alan'ın bireyleriyiz. Bu açıdan özel mülkiyet ve özel yatırımcıyı dışlayan bir planlama anlayışı yaşamını sürdürülemez. 'Özel alan' sürekli kamu yararının karşısı olarak algılanamaz. Planlama ne temel, ne de sosyal bilimdir. Bu disiplinlerde çalışanlar özel alanı görmezden gelebilirler, plançıların ise temel bilgi alanıdır.

Mesleki uygulamalarımda, hem kamu sektörünün hem de özel sektörün mekân düzenleme eylemlerine katıldım ve birçok aktörle birlikte çalıştım; yöneticiler, iktisatçılar, sosyologlar, arazi geliştirme ve olabilirlik uzmanları, altyapıcılar, inşaatçılar. Kamu ya da özel kesim ile bir planlama-tasarım hizmetini girdiğimde hem sü-

rece hem tasarıma ilişkin deneyimler kazandım. Tasarım ve planlama süreçlerinde biçim-öz ya da biçim süreç ikili kavramları hep tartışılmıştır. Verdiğim hizmetlerde özellikle tasarım boyutunda daha çok rol oynadığımı söyleyebilirim, çünkü süreci götüren farklı uzmanlar bulunmaktadır, tasarım ise daha da farklı beceriler gerektirmektedir. Kimi durumlarda tasarımın süreci, kimi durumlarda sürecin tasarımı kışkırttığını gözledim.

Yinelemek gerekirse kentlerin imarlı alanlarını biz tasarladık ve bugün mutlu değiliz. Planlamayı salt sürece indirgeyenler bir dönem nicel modellerde çözüm aradılar. Bir dönem kamunun hakimiyetini ve kooperatifçiliği, bir dönem planlama, programlama ve bütçeleme sistemlerini, daha sonra arsa düzenleme tekniklerini öne çıkardılar. Bunun imar hakları aktarımı izledi. Bir bölüm tartışmacı tasarımı sermayenin, özellikle emlak sermayesinin aracı olarak görürken, diğer bir kesim çözümleri sivil toplum kuruluşlarında aradı. Kimileri mekânın sahipleri belli değilken

Şekil 36-37: Kemer-Antalya, hem tümdengeliydi hem tümevarıldı, bence başarılı

Planlama paradigmaları sürekli tüketilirken, 25 yüzyıllık Hipodamus ustayı, yarım yüzyıllık K. Lynch (kentin imgesi), E. Bacon (kentin tasarımı), G. Cullen (kentin peyzajı), C. Alexander (kentin örüntüleri) ustaları kimse tüketemedi

Şekil 44-45-46-47: Ataköy 7-8 mahalleler, iyi bir mekân üretiminde yatırımcılar ve mimarlarla iletişim kurabilmek çok önemli

Şekil 48-49: ODTÜ Hocamköy (soyutlama yeteneği olmayanlar tarafından ODTÜ KENT olarak anılıyor) temel tasarım ile mekân kurgusunu birleştirmeye çalışıyor

Şekil 50-51: Ostrava (Çek Cumhuriyeti) kent merkezinde tasarım arıyor – Kentsel tasarım öğrencileriyle yarışmaya girmek çok yararlı

PLANLAMA
2012/3-4

Hiç kimse bu satırların yazarının özü ya da süreci bilmediğini, yukarıdaki süreçleri yaşamadığını savlayamaz. Gerek kendi ürünleri, gerek değerlendirdiği konular (kendi uygulamaları, katıldığı projeler, bilirkişi değerlendirmeleri, vb.), yasal ve parasal süreçlerin içinde yoğruldu. Doğal, tarihsel ve kültürel değerlerin ayırında olmadığı da öne sürülemez. Bürokraside çalışan meslektaşlarımızın, akademik kadroların yasal süreçler ile uygulanmadan uzak olduğu yönündeki savlarının bu satırların yazarı için de geçerli olduğu

söylenemez. Önemli olan mekânı tasarlayabiliyor olmak, ona biçim verebilmek ya da biçimi veren kişileri bir-arada çalıştırabiliyor olmaktır. Planlama paradigmaları sürekli tüketilirken, 25 yüzyıllık Hipodamus ustayı, yarım yüzyıllık K. Lynch (kentin imgesi), E. Bacon (kentin tasarımı), G. Cullen (kentin peyzajı), C. Alexander (kentin örüntüleri) ustaları kimse tüketemedi. Kanımca bu, planlama ya da tasarım yaptığını savlayanların üzerinde önemle düşünmeleri gereken bir konudur.

Şekil 52: Bilgisayar planlama ve tasarımda iyi kullanılıyorsa olumlu bir araç. Sinop'ta yıkılmış tarih ile şimdiki zamanı bir araya getirmek için önerilen görüntü; ancak sonuç hiç de beklendiği gibi değil!

Şekil 53: Gaziantep'in bu noktasında, köşedeki yapı B-5 mi, yoksa B-8 mi olsun diye tartışılıyor. Plancılar bilgisayardan yararlanarak uzlaşma aramayı öğrenmelidirler.

Değınmeler

Attoe, W., and Logan, D., 1989, American Urban Architecture: Catalysts in the Design of Cities, University of California Press, USA.

Cooley, M., 1988; From Brunelleschi to CAD-CAM, Design After Modernism, Edited by J. Thackara, Thames and Hudson, USA, (197-207).

Cullen, G., 1986; Townscape, Reinhold Pub. Cor, New York.

Denel, B., 1981; Temel Tasarım ve Yaratıcılık. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.

Günay, B., 1982; "Kentsel Görüntü ve Kentsel Estetik, Örnek Kent: Ankara", Kent Planlama, Politika, Sanat: Tarık Okyay Anısına Yazılar, Derleyen İlhan Tekeli, 1. Kitap, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 277-319, 1994 Ankara.

Günay, B. (1998); "Kentsel Tasarım Kültürü ve Yaratıcılığın Sınırları", Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası yayını, 97/2, (s. 54-61).

Kagan, M., 1982; Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat, Türkçesi Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar Yayınevi.

Koberg, D. and Bagnall, J., 1974; The Universal Traveller, William Kaufmann, Inc. California.

Munari, B. (1980); Design as Art, yeniden basım, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.

Not: Burada sunulan örneklerde çok sayıda meslektaş ve öğrencimin emekleri bulunmaktadır. Hepsini burada anamıyorum, ancak hepsine teşekkürlerimi sunuyorum.

Türkiye'nin Bölge Planlama Deneyimleri

Feral Eke

Prof. Dr.

Toplumun belli amaçlarını geliştirmek için gerekli olan araçların saptanma eylemi plan kavramını ortaya çıkarmıştır. Plan var olan durumlardan ulaşılmak istenilen durumlara erişmeye yardım eden, gelecekle ilgili belirsizlik ve riskleri tanımak ve gidermek için yapılan bir faaliyettir.

Planlama düşüncesi sanayi devriminin beraberinde getirdiği yeni teknolojilerin ve yarattığı ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi gelişmenin ürünüdür. Türkiye plan uygulamasına uzak bir ülke değildir. Dünya ülkeleri arasında dağılan Sovyetler Birliği dışında plan uygulayan ikinci ülke Türkiye'dir. Türkiye'de planlamaya verilen önem cumhuriyetin kurulması ile başlamıştır. 1930'ların sanayi planları, 1935 yılında Doğu Anadolu için hazırlanan kalkınma planı, 1940 yılında Zonguldak için hazırlanan bölge planı, 1957 yılında OECD destekli köyceğiz planı gibi girişimler bu türden çabalardır. Türkiye'de planlı kalkınma amacıyla beş yıllık dilimler halinde ulusal kalkınma planları hazırlanması 1960 devriminden sonra yeni bir atılım olarak 1962'de resmen başlamıştır. Ancak daha 1958 yılında, yeni kurulan İmar ve İskan

Bakanlığı'nda bölge planlama dairesinin yer aldığını ve çeşitli bölgesel çalışmalar başlatıldığı görülmektedir. Böylece hiyerarşik bir planlama düzeninde kalkınma planlarından sonra gelecek olan bölge planlamanın ülkemizde daha önceden başlatılması dikkat çekicidir.

Yapılan çalışmaların amacı, kapsamı ve yöntemi ne olursa olsun, üzerinde durulması gereken husus, İmar ve İskan Bakanlığı bünyesinde bir bölge planlama biriminin yaratılmasıdır. Dünyada çok fazla uygulama bulamamış, ülkemizde ise hiç uygulanmamış yepyeni bir disiplin olan bölge planlamanın kentsel gelişmeyi yönlendirmek üzere kurulması, bir bakanlığın önemli ve vazgeçilmez bir faaliyeti olarak görülmesi çok takdir edilecek bir ileri görüşlülük örneğidir. Mesleğini seven ve çalıştıkları disiplin alanındaki son gelişmeleri takip eden bir avuç aydın plancının siyasi otoriteleri ikna ederek bölge planlamasını ülkemizde kurumsallaştırdıkları görülmektedir. Bugün sokaktaki adamın bile kolaylıkla sıraladığı çözüm önerilerini yasalarımıza ve kurumsallaşma sürecine yansıtamadığımız düşünülürse 1958'deki başarı daha da önemsenmelidir.

*Planlama Dergisi
2002/1'de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

Planlı kalkınma kavramının kabul edilerek yaygınlaşmasından beri kullanılan araçlardan biri bölge planlama olmuştur. Bölge planlama ulusal kalkınma politikalarının yerel gereksinmelere yanıt vermesi, yerel eylemlere dönüştürülmesi işlevini üstlenmiştir.

Bölge planlama kısaca toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve ekolojik problemlerinin coğrafi bir ifadesi olarak tanımlanabilir. Bölge planlama geleneksel olarak; bilimsel bir disiplin, bir yönetim tekniği ve üst düzey stratejiler çerçevesinde dengeli bir gelişme ve mekan düzenlenmesini amaçlayan, kapsamlı ve çok sektörlü bir politika olarak da tarif edilmektedir (Doğan, 1997).

Bölge planlama; demokratik, kapsamlı, işlevsel ve uzun vadeli olma özelliklerini taşır. Amaçları:

- *Bölgelerin dengeli sosyo-ekonomik gelişmesini sağlamak*
- *Yaşam kalitesini yükseltmek*
- *Doğal kaynakların ve toprağın rasyonel kullanımını, çevrenin korunmasını sağlamak olarak belirlenmiştir (Avrupa Konseyi, 1983)*

Ülkemizde bölge planlama şöyle tanımlanmaktadır:

“Bölge planları, mekan ve mekan sistemlerinin bölge ve bölge sistemlerini planlar. Kalkınma planının fiziksel boyutunu sağlaması yanı sıra yatırımların dağılımına önderlik yapar, kalkınma planı ile kentsel ve öteki yerel planlar arasında ilişki kurar. Bölge planlarının temelindeki amaç; ulusal kaynakların maksimum ekonomik ve toplumsal yarar verecek biçimde geliştirilmesi ve dağıtılmasıdır. Bölge planlaması, insan etkinliklerinin kentler üstü mekanda sıralanmasının planlamasıdır. Buna bağlı olarak, planlamaya giren öğeleri oluşturan, doğal kaynakların, insan gücünün, özel ve kamusal bütçesinin düzenlenmesidir. (Tunbul, 1991)

Bölge planlamaya ilk örnekler Amerika Birleşik Devletleri’nde Tennessee Nehri yağış havzası için 1933 yılında başlatılan ve bölgenin doğal kaynaklarının değerlendirilmesi ve geliştirilmesini amaçlayan Tennessee Vadisi Projesi (T.V.A.), İtalya’nın ülkenin en az gelişmiş güney bölgesini kalkındırmak için 1950 yılında başlatılan çok yönlü Mezzogiorno Projesi, Fransa’da Provence,

Aşağı Languedoc, Kozsika ve GasKonya bölgeleri için hazırlanan kalkınma çalışmalarıdır (Dinler, 1994).

İmar ve İskan Bakanlığı bölge planlamayı fiziki plan düzenlemesine varmak için başlangıç olarak kabul etmiştir. Diğer bir deyişle bölge planlama daha sonra Devlet Planlama Teşkilatı’nın tercih ettiği gibi, sosyo-ekonomik ve sektörel bir kalkınma aracı olarak görülmemiş, belli yer seçimi seçeneklerine çerçeve teşkil eden bir imar aracı olarak ele alınmıştır (Tekeli, 1972). İmar ve İskan Bakanlığı’nca ilk hazırlanan bölgesel çalışmalardan biri 1960 yılında O.E.C.D ile başlatılan Doğu Marmara planıdır. İstanbul kentinde yoğunlaşmakta olan kentsel yığılmanın bölgesine yapacağı etkileri ve bölge potansiyellerini saptamak amacıyla yapılan bu çalışma; İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli ve Çanakkale illerini kapsamaktadır. Plan önerileri İstanbul ağırlıklı bir kalkınma özendirilmesi ilkesine dayanmaktadır.

Öneriler şöyle özetlenebilir.

- *Bölgede daha sık ve yoğun yerleşme gereklidir.*
- *İstanbul kentinin gelişmesi Anadolu yakasına yönlendirilmelidir, çünkü İstanbul ekonomisi Anadolu’ya hizmet vermektedir.*
- *Düzce-İzmir-Adapazarı aksı sanayi sektörünün gelişmesine ayrılmalıdır (Eke, Erol, 1997).*

Doğu Marmara bölge çalışmaları daha sonra hazırlanan İstanbul, metropoliten alan nazım plan çalışmaları için veri tabanı oluşturmuş ve getirilen ilkeler yönlendirilmiştir.

1960’lı yıllardan itibaren Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulmasıyla Türkiye planlı kalkınma dönemine girmiştir. 1963-1967 yılları arasındaki dönemi kapsayan birinci beş yıllık kalkınma planlarında bölge kalkınması ve planlama, için özel bir bölüm ayrılmıştır. Hedef bölgelerarası dengesizlikleri gidermek ve geri kalmış bölgelerin daha fazla kalkınmasını sağlamaktır. Bu amaçla özel girişim yatırımlarının belli bölgelere yönlendirilmesi için özendirme önlemleri alınması ve ayrıntılı bölge planlarının hazırlanması uygulama araçları olarak önerilmektedir (DPT, 1963). Bu dönemde İmar ve İskan Bakanlığı’nca bölgesel ölçekte yoğun çalışmalar başlatılmıştır. Bir yandan ülkemiz için uygun bölge planlama yapan model, yöntem ve analiz teknikleri üze-

rinde çeşitli araştırmalar yürütülmüş, bölge plancısı yetiştirmek üzerinde çeşitli araştırmalar yürütülmüş, bölge plancısı yetiştirmek üzere yabancı uzman ve kuruluşlarla işbirliği içinde eğitim ve bilgilendirme programları hazırlanmıştır. Ülke düzeyinde iç göçler dengesi, il seviyesinde katma değer farklılaşmasının tespiti, il bazında sanayi envanterleri, plan bölgeleri sınırları ve gelişme merkezleri etki alanları tespit çalışmaları bu aşamada ele alınan projelerden bazılarıdır. Öte yandan farklı özellikleri ile öne çıkan bölgelerde pilot çalışmalar başlatılmıştır.

Bu çerçevede yürütülen bölgesel çalışmalardan biri de 1963 yılında başlatılan Zonguldak projesidir. Zonguldak-Karabük-Ereğli'yi kapsayan plan bir ağır sanayi yatırımı Ereğli demir çelik fabrikasının yaratacağı dinamikleri incelemek ve bu değişimin gerekli kılacağı fiziki mekan düzenlemesini ve alt yapıyı geliştirmek amacını taşımaktadır. Keban projesi, Elazığ, Malatya, Bingöl ve Tunceli illerini kapsayan ve Keban Barajının bölgeye getireceği fiziksel kısıtlamayı yeni iskan alanları yaratılarak çözümlen ve yeni baraj yatırımının gelişim olanaklarının maksimize edilmesini amaçlayan bir projedir. 1964-1968 yılları arasında yürütülen bu proje birinci beş yıllık kalkınma planında öngörülen bölgelerarası dengesizliklerin gelişen kutupları yaratılarak giderilmesi ilkesini sergilemektedir.

1960'lı yılların başında yürütülen ve Adana, İçel, Hatay illerini kapsayan Çukurova projesi, bir nehir havzası planlaması örneğidir. Bu projenin diğer bir özelliği de o devirde bölge planlama yetkisine sahip çıkan iki kuruluş İmar ve İskan Bakanlığı ile Devlet Planlama Teşkilatı'nca ortaklaşa yerinde kurulan bir birim ile çalışmaların yürütülmesidir. Projenin amacı tarımsal üretimi arttırmak ve ticari yatırımları teşvik etmektir.

1959-1965* yılları arasında İmar ve İskan Bakanlığı'nca FAO ile ele alınan Antalya projesi ise Antalya, Burdur ve Isparta illerini kapsamakta ve bölgenin tarımsal potansiyeli ve turizm olanaklarının geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Bu proje daha sonra Dünya Bankası ortaklığı ile hazırlanan, güncel olarak uygulanmakta olan

güney batı Antalya turizm gelişme projesinin çerçevesini oluşturmuştur. Bu tekil projeler çok fazla uygulama imkanı bulamamıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ile başlayan planlı kalkınma döneminde bölge planları kalkınmaya ilişkin ulusal politikaların uygulama araçları olarak görülmüş ve bölgesel gelişme politikaları her kalkınma planında ele alınmıştır.

Bölge planlama yüklenen farklı anlam ve amaçlar, İmar ve İskan Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı arasında görev paylaşımında giderek bir sürtüşmeye neden olmuştur.

1968-1972 yıllarını kapsayan dönem için hazırlanan 2. Beş Yıllık Kalkınma planında yine bölge planlarının başlığı vardır. Ancak kırsal alandan kentlere yönelik yoğun göç, tarımda modernleşme-kentleşme-sanayileşme ilkesinin temel alınmasına neden olmuştur. Bu planda bölge gelişme merkezleri ve kalkınma kutuplarını oluşturma görüşü hakimdir ve yatırımları yönlendirmek amacıyla öncelik tespitleri yapılarak başlangıçta 23 il geri kalmış bölge olarak saptanmıştır (Erol, 1997).

İmar ve İskan Bakanlığı'nın bu dönemde yeni bölgesel projeler başlatması engellenmiş, Bakanlık daha önce ülke genelinde yaptığı araştırma, envanter ve saptamaları derleme ve yayınlama yoluna gitmiştir. Böylece ülke aşağıdaki çizelgelerde belirtildiği gibi 8 bölgeye ve 15 alt bölgeye ayrılmış, bölge sınırları etki alanları, öncelikle ele alınacak gelişme merkezleri hedef ve nitelikleri belirlenmiştir.

8 bölge için yapılan envanter çalışmalarını içeren kitaplar ortak bir çerçevede hazırlanmıştır.

1. Bölgenin ülke içindeki yeri
2. Bölgenin özellikleri
 - a) Fiziksel özellikleri (konum, morfoloji, iklim)
 - b) Yerleşme özellikleri (genel yerleşme deseni, kentsel merkezler kademelenmesi, etki alanları)

* Ankara ili rekreasyon planlaması

• Ankara ili programlaması
• Nevşehir ili turizm planlaması

- c) Nüfus özellikleri (nüfus, göç, işgücü)
- d) Sosyal yapı (okur-yazarlık)
- e) Ekonomik yapı (kaynaklar, katma değer)
- 3. Sektör incelemeleri
 - a) Kaynak sektörleri (tarım, madencilik)
 - b) İmalat sanayii
 - c) İnşaat
 - d) Turizm
- 4. Altyapı
 - a) Ulaşım
 - b) Elektrik enerjisi
 - c) Su kaynakları
- 5. Sosyal donatı
 - a) Sağlık
 - b) Eğitim
 - c) Konut
- 6. Beklenen gelişmeler
 - a) Tahminler
 - b) Sektörde beklenen gelişmeler, sorunlar
- 7. Bölge yerleşme düzeni teklifleri

Teklif ve Tavsiyeler

Yanlardaki bölgesel verilere dayanılarak kalkınma planı ile önerilen nüfusun ülke düzeyinde dengeli dağılımını ve potansiyel görülen merkezlerde kaynakların yoğunlaştırılması ilkesi uyarınca, Bakanlık kentsel kademeleme çalışmaları yaparak 24 bölge gelişme merkezi belirlemiştir.

Bölge planlama kavramının giderek kalkınma planlarında önceliğini kaybetmesi ve devlet planlamanın telkinleri ile İmar ve İskan Bakanlığı çalışmalarını fiziksel boyuta indirgemiş ve yeni görevini gelişme merkezleri alt bölge için gelişme şemaları üretmek, metropoliten merkezler için nazım plan hazırlamak olarak belirlemiştir.

Bu dönem sonunda, İmar ve İskan Bakanlığı'nca tamamlanmış çalışmalar aşağıdaki yayımlarda veya raporlarda toplanmıştır.

Çankırı ili ve meslekleri

Konya ili sosyo-ekonomik durumu

Sivas ili gelişme imkanları

Tablo 1: İmar ve İskan Bakanlığı Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü, Proje Dairesi Tarafından Yapılan Bölge Ayırmaları

Bölgeler	Alt Bölgeler	Etki Alanındaki İller
1. Marmara	1. Doğu Marmara 2. Trakya 3. Güneybatı	İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Bilecik Edirne, Kırklareli, Tekirdağ Marmara Çanakkale, Balıkesir
2. Batı Karadeniz	-	Zonguldak, Bolu, Kastamonu
3. Doğu Karadeniz	1. Samsun 2. Trabzon	Samsun, Sinop, Ordu, Amasya, Tokat Trabzon, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
4. Ege	-	Manisa, Uşak, Denizli, Aydın, Muğla
5. Antalya	-	Antalya, Isparta, Burdur
6. Çukurova	-	Adana, İçel, Hatay
7. Orta Anadolu	1. Ankara 2. Eskişehir 3. Kayseri 4. Konya 5. Sivas	Adana, Çankırı, Çorum, Kırşehir, Yozgat Eskişehir, Kütahya, Afyon Kayseri, Nevşehir, Niğde Konya Sivas
8. Doğu Anadolu	1. Erzurum 2. Elazığ 3. Gaziantep 4. Diyarbakır 5. Van	Erzurum, Erzincan, Kars, Ağrı Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl, Muş Gaziantep, Kahramanmaraş, Adıyaman, Şanlıurfa Diyarbakır, Mardin, Siirt Van, Bitlis, Hakkari

Kastamonu ili

Rize ili araştırması

Trabzon ili araştırması

Muğla ili araştırması

Bu çalışmalar uygulanmakla birlikte birçok yeni çalışmaya temel teşkil etmiş, kent bütünü nazım plan hazırlıkları ve çevre düzeni imar planlarını yönlendirmiştir.

Her ne kadar 2. Beş Yıllık Kalkınma Planları geri kalmış bölgeler içinde kalkınma kutupları yaratılmasını benimsemişse de bu politikanın hedef, içerik ve araçları plan ve uygulama programlarında yeterince açıklığa kavuşturulmamıştır. Hatta 1972 yılı uygulama programında bölge planlama bölümüne yer verilmeyerek bu politikaların değiştiğinin ilk işaretleri verilmiştir (DPT, 1967).

Bölgesel çalışmaların gündemdeki yerini kaybetmeye başlaması 3. beş yıllık planda daha da belirginleşmiştir. 1973-1977 arası bu dönemde bölgesel kalkınmanın ekonomik verimlilikten özveride bulunmayı gerektirdiği görüşü hakim olmuştur. Bu ise ülke bütününe hiç de üstlenmeyen bir sonuçtur. Böylece tüm bölgeleri kapsayan bölge planları yerine kalkınmada öncelikli bazı yörelerin desteklenmesi tercih edilmiştir (DPT, 1973).

Bu yeni politikaların tanımları, kapsamaları farklıdır. Bunlar kalkınmada öncelikli yöre ve il planlaması kavramlarıdır. Ancak bu yeni anlayışın bölgesel kalkınmaya katkısı kısıtlı kalmıştır, sadece DPT içinde kurumsallaşmaya yol açmış, kalkınmada öncelikli yöreler dairesi (KÖYD) kurulmuştur. Bu dönemde artık İmar ve İskan Bakanlığı bölge planlama faaliyetlerini durdur-

muş, bu disiplindeki birikimi ve topladığı verileri büyük kentler ve çevresini planlamakta olan metropoliten, nazım plan bürolarına aktarmıştır.

Bu dönemde kıyılarda ve kentsel yerleşmelerin çevresindeki kırsal alanlarda giderek artan, konut, turizm ve sanayi sektörü talepleri, Bakanlığı bu alanları düzenleyici fiziki planlar hazırlamaya yönlendirmiştir. 1972 yılında 6785 sayılı yasaya eklenen ek 7 ve ek 8 maddelerle bölge planlama dairesine bölge planlama disiplini ile ilgili olmayan yeni görevler verilmiştir. Bu görev belediye ve mücavir alan sınırları dışında kalan plansız alanlarda gelişme taleplerine “öz izin” verilmesi ve mevzii plan onaylanmasıdır.

4. Beş Yıllık Kalkınma Planı, piyasa ekonomisinin geliştirilmesine olanak sağlamak amaçlı bir mekansal sistemin yaratılması için kentsel yerleşme merkezlerinin işlevsel kademelenmesi amacını sergilemektedir. Bu dönemde yatırımlarda geri kalmış bölgelere ağırlık verildiği izlenmektedir. Dönemin kayda değer en önemli başarısı DPT tarafından uzun vadede kullanılacak olan “temel bir çalışmanın yerleşme merkezleri kademelenmesi araştırmasının” bitirilmesidir (DT,1979).

5. Beş Yıllık Kalkınma Planı, terk edilen bölgesel kalkınma için bölge planları hazırlama yaklaşımını yeniden benimsemiştir (DPT, 1985). Bu plan dönemindeki en önemli gelişme kuşkusuz Güney Doğu Anadolu Projesi’dir. Şanlıurfa, Mardin, Gaziantep, Adıyaman, Diyarbakır, Siirt illerini kapsayan proje, ilkin sulama amaçlı bir çalışma olarak başlamış, giderek yörede gelişebilecek baraj ve sulama yatırımlarının yaratacağı ekonomik, sosyal ve giderek fiziksel düzeydeki değişik ilkeler dikkate alınarak çok sektörlü bir kalkınma projesine dönüşmüştür.

Tablo 2: İmar ve İskan Bakanlığı, Planlama ve İmar Genel müdürlüğü, Bölge Planlama Dairesi Tarafından Tanımlanan Bölge Merkezleri

Grubu	İller
Gelişmiş Büyük Kentler	İstanbul, Ankara, İzmir, Adana
Gelişmekte Olan Kentler	Eskişehir, Konya, Gaziantep
Geliştirilecek Kentler	Antalya, Zonguldak, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Trabzon, Van
Büyükşehir Haline Getirilecek Kentler	Elazığ, Samsun

6. Beş Yıllık Kalkınma Plan dönemi (1990-1994), açıkça ortaya çıkan problemlere kalıcı çözümler arama dönemidir. Metropolitan bölgelerde, alt merkezler yaratarak planlama önceliği verilmesi gerekliliği tartışılmıştır. Tüm ülkedeki orta büyüklükteki kentlerin geliştirilerek desteklenmesi bu çözüm önerileri içindedir. Kalkınmada öncelikli alanlar, Güneydoğu Anadolu projesi gibi çalışmalar devam edecektir. 6. Plan döneminde, “Konya Ovası ve Orta Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı”, “Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” ve “Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı” ile Güney Doğu Anadolu Projesi örneği yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (DT, 1983).

5 ve 6. Beş Yıllık Kalkınma Planları aynı siyasi kadro ve teknik elemanların görev yaptığı dönemlerde hazırlandığı için belli bir süreklilik ve uyum sergilemektedir. 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ilk kez Avrupa Topluluğu politikalarının dikkate alınması ilkesi yer almaktadır. 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda benzer biçimde güncel bir kavram olan “sürdürülebilir kalkınma” anlayışı ve planlamada “kademeli birliktelik”

ilkesi vurgulanmaktadır. Bu planda sektörel gelişme ile mekansal analizin birlikte oluşturulması yolunda olumlu bir kurumsal açılım vardır. Farklı özellikler taşıyan bölgeler için değişik gelişme profilleri hazırlama amacına uygun olarak bazı bölgeler için temel çalışmalar başlatılmıştır (DPT, 1995).

Bu dönemde Güney Doğu Anadolu (GAP) Projesinde başlangıçta öngörülen “çok sektörlü entegre bölgesel kalkınma” anlayışı yerine sürdürülebilir kalkınma ve halk katılım öğelerinin vurgulandığı “sürdürülebilir insanı gelişme”yi amaçlayan yeni bir aksiyon planı hazırlanarak uygulamaya konulmuştur.

Yine bu dönemde, 1998’de 16 ili kapsayan (Ağrı, Şanlıurfa, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Erzincan, Hakkari, Kars, Ardahan, Iğdır, Malatya, Muş, Tunceli ve Van) Doğu Anadolu Bölgesi Projesi yöredeki üniversitelerin (Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas, Yüzcüncü Yıl Üniversiteleri) ortak girişiminde hazırlanmıştır. Bu çalışmaya daha sonra Ankara Gazi Üniversitesi de katılmıştır. Diğer bir proje ise 1996 yılında DPT tarafından yapılan “illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması” araştırmasına göre 7 bölge içinde 5. Sırada kalan Doğu Karadeniz Bölgesi

Tablo 3: Devlet Planlama teşkilatı (KÖYB) tarafından “Türkiye’de Yerleşme Merkezlerinin Kademeleşmesi Araştırması” Sonuçlarına Göre Fonksiyonel Bölgeler

Bölge Merkezleri	Bölge İçinde Yer Alan İller
1 . Adana	Adana, İçel, Hatay
2 . Ankara	Adana, Çankırı, Çorum, Kırşehir
3 . Bursa	Bursa
4 . Diyarbakır	Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari
5 . Elazığ	Elazığ, Tunceli, Bingöl
6 . Erzurum	Erzurum, Erzincan, Kars, Ağrı, Muş
7 . Eskişehir	Eskişehir, Bilecik, Kütahya
8 . Gaziantep	Gaziantep, Kahramanmaraş, Adıyaman, Şanlıurfa
9 . İstanbul	İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, Sakarya, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Bursa
10 . İzmir	İzmir, Balıkesir, Manisa, Aydın, Muğla, Antalya, Isparta, Burdur, Afyonkarahisar, Denizli, Uşak
11 . Kayseri	Kayseri, Nevşehir, Yozgat
12 . Konya	Konya, Niğde
13 . Malatya	Malatya
14 . Samsun	Samsun, Amasya, Tokat, Sinop, Ordu, Giresun
15 . Sivas	Sivas
16 . Trabzon	Trabzon, Gümüşhane, Rize, Artvin

için başlatılmıştır. Bu proje Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) tarafından üstlenilmiştir. Artvin, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Ordu, Rize ve Trabzon'u kapsamaktadır.

Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hedefledikleri bir önceki planla uyumludur. Bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi hedefi, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için sürdürülebilirlik, katılımcılık, Avrupa Birliği ilkelerine uygunluk hedefleriyle desteklenmiştir (DPT, 2001).

İl bazında envanterlerini tamamlaması ve önceki dönemde hazırlanan bölge kalkınma projelerinin "il gelişme planları" ile uygulamaya konması önerilmektedir.

Genel Değerlendirme

Ülkemizde çeşitli dönemlerde hazırlanan uygulanan veya uygulanamayan bölgesel kalkınma amaçlı çalışmaları irdeleyerek özetlediğimizde çıkan sonuç pek de olumlu değildir. Başarısızlıkların başarılarından daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bunun başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir.

- Planlı dönemin başlangıcından bu yana bölgesel gelişme politikalarının temel ilkesi bölgelerarası gelir farklılıklarını azaltmak ve bölgelerarası dengenin sağlanması olmuştur. Ancak bölge planlamaya ilişkin tanım, içerik ve öneriler uygulama araçları o denli bir dalgalanma göstermiştir ki gerekli süreklilik ve etkinlik sağlanamamıştır.
- Kalkınma planlarında önerilen uygulama araçları ve mekanizmaları da hiçbir zaman tam olarak kullanılmamıştır.
- Kalkınma planlarının sektörel yapısı bölge planlamasında gerekli olana mekan boyutunun yeterince önem kazanmasını engellemiştir.
- Planlı dönemde kalkınma planları, plan bölgesinin kavramsal tanımı, planlama yöntemleri örgütlenme modelleri ve organizasyon mekanizmalarına yönelik önerileri yeterince açıklık ve kesinlikle içermemiştir. Bir bölge yönetimi, mali olanakları, insan gücü, hizmetler sunumu ve banka kredi düzeni boyutlarıyla önerilmemiştir. Getirilen çözümler genel düzeyde kalmış, vazgeçilmez ayrıntılar ele alınmamıştır.

Sonsöz

- Her ne kadar son dönemde hazırlanan ve kısmen uygulanan GAP, DAP, DOKAP projeleri bir gelişme aşaması olarak kabul edilse bile ülke düzeyinde bütüncül bir kalkınma için bölgesel girdi-çıkı analizleriyle irdelenerek ve bölgelerarası bağlantılar dikkate alınarak, ülkenin tüm bölgeleri için planlar hazırlanmaktadır. Tekil bölge projelerinin kendi içlerinde tutarlı ve rasyonel bulunan hedef ve kararları, ülke bütününde bölgelerarası bir çerçevede ele alındığında aynı rasyonelliği taşıyabilecektir.
- Ülkenin bütünlüğü ilkesi göz önünde tutularak, üniter devlet sistemi içinde bölgesel planlamayı ve uygulamayı yürütecek bir örgütlenmeye gidilmelidir. Bölge valilikleri, bölge tenkil kurulları ve ekonomik kalkınma ajansları türü birimler uygunlukları irdelenerek ülkemiz yönetim sisteminde yer almalıdır.
- Yerel yönetimler, teknik işgücü, yönetim yapısı ve mali kaynaklar açısından güçlendirilmeli, bölgenin gelişmesinde merkez yönetiminin vazgeçilmez ortağı olarak devreye girmelidir.

Kaynaklar

- Avrupa Konseyi (1983), The European Regional Spatial Planning Torremolinos Charter, Strasbourg
- Doğan H.H (1997) Türkiye'de Ulusal Kalkınma Planlarının Bölge Planlamaya Yaklaşımı, 7. Ulusal Bölge Bilimi Kongresi
- Dinler, Zeynel (1994), Bölgesel İktisat, Bursa Ekin Kitabevi Yayınları, Yayın:25
- DPT (1963) Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl, (1963-1967), Ankara, DPT Yayınları
- DPT (1967) Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl, (1968-1973), Ankara, DPT Yayınları
- DPT (1973) Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıl, (1973-1977), Ankara, DPT Yayınları, No: 1272
- DPT (1979) Kalkınma Planı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, (1979-1983), Ankara, DPT Yayınları, No: 1664
- DPT (1985) Kalkınma Planı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma

Planı, (1985-1989), Ankara, DPT Yayınları, No: 1974

DPT (1989) Kalkınma Planı, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, (1985-1989), Ankara, DPT Yayınları, No: 1974

DPT (1995) VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Hedef ve Stratejileri, (25 Temmuz 1995 Tarihli Resmi Gazete), Ankara Başbakanlık Neşriyat Genel Müdürlüğü

DPT (2001), 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, DPT Yayınları

Erol, Demet (1997) Kalkınma Planlarının İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmelerine Etkisi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim Dalında Basılmamış Doktora Tezi.

Eke F., Erol D. (1997) Türkiye'de Bölge Planlamasının Gelişimi, 7. Ulusal Bölge Bilimi Kongresi - İzmir

Tekeli, İlhan (1972) Planlama ve Ülkesel Fiziki Planlama Üzerine, Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara

Tunbul, Mete (1991) Türkiye'de bölgesel Planlama Çalışmaları, DPT Kalkınmada Öncelikli Daire Başkanlığı, Ankara, DPT Yayınları

Türkiye Kent Planlamasının Yeniden Kurumsallaşmasını Düzenlerken Düşünülmesi Gerekenler Üzerine

İlhan Tekeli

Giriş

Yeni bir imar planlama mevzuatının geliştirilmesi Türkiye'nin gündemine girmiş bulunuyor. Böyle bir soru gündeme geldiğinde öncelikle sorulması gereken soru bu değişikliklerin neye dayanılarak yapılacağıdır. Birinci yol pratikten yola çıkmaktır. Bu halde var olan yasal sistemin uygulama sırasında yarattığı sorunla gözden geçirilerek, yapılacak değişikliklerin neler olması gerektiği saptanır. Eğer planlama konusunda önemli bir paradigma değişikliği gereksinmesi yoksa bu yol akla yakındır. Ama dünyada planlama konusunda çok önemli yaklaşım değişiklikleri yaşıyorsa bir ikinci yola başvurmak gerekir. İkinci yol ise paradigma değişikliğini gerçekleştirecek bir yeniden yasal düzenleme yapmaktır. Bunun için de uygulamadaki sorunlardan çok yaşanmakta olan paradigma değişikliğinin gerisindeki nedenleri tanımak ve bunların gerektirdiği düzenlemeleri yapmak gerekir. Günümüzde Türkiye için söz konusu olanı gereken durum ikincisidir.

Türkiye'de kent planlaması konusunda 1960'lı yıllarda bir paradigma değişikliği yaşanmıştır. Yapılan bu paradigma değişikliği kısaca kapsamlı, akılcı (comprehensive-rationalist) planlama olarak adlandırılabilir. Aradan geçen 40 yıl içinde tüm dünya ve Türkiye çok önemli dönüşümler yaşamıştır. Bunlardan konumuz bakımından anlamlı olan bazıları; bilimsel bilgiye ve onun kestirebilme gücüne bakış açımızın değişmesi, demokrasiye, yurttaşlığa ve insan haklarına ilişkin anlayışlarımızın yeni derinlikler kazanması ve zenginleşmesi, yönetim anlayışımızın yerini yönetim anlayışının almaya başlaması, hiyerarşik denetim biçimlerinin görece öneminin azalması ve yatay, alan türü denetimlerin gelişmesi olarak sıralayabiliriz. Bu gelişmeler sonunda dünyada iletişimsel rasyonelliği ön plana alan müzakereci ya da işbirliğine dayanan planlama yaklaşımları gelişmeye başlamıştır. Türkiye'de yeni bir imar mevzuatı geliştirirken dünyadaki bu gelişmeleri göz önüne alan düzenlemelere gitmelidir.

Prof. Dr.
ODTÜ Mimarlık
Fakültesi Şehir ve
Bölge Planlama
Bölümü

*Planlama Dergisi
2002/1'de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

Bu yazıda yeni bir planlama paradigmasına geçişin gerekliliğini göstermek için önce 1960'lı yılların kapsamlı-akılcı planlamasının ne tür bir denetimi gerçekleştirmeye çalıştığı üzerinde durulacak, daha sonra bunun amaçladıklarını neden gerçekleştiremediği üzerinde çözümler yapılacaktır. Bu hazırlıktan sonra 1960'tan günümüze kadar yaşanan değişimler ve bu değişmeyi kavrayışımızdaki gelişmeler üzerinde durulacak, en son olarak da gerçekleştirilmesi gereken planlama paradigması değişiklikleri üzerinde durulacaktır.

Kapsamlı-Akılcı Planlama Neyi Gerçekleştirmeye Çalışıyordu?

Var olan imar mevzuatının gerçekleştirmeye çalıştığı planlama paradigmasının temel özellikleri şöyle özetlenebilir. Bir kentin formunun sosyo-ekonomik süreçler ve içinde yer aldığı coğrafya tarafından belirlendiği kabul edilmektedir. Bu nedenle bir plancı plan yapmadan önce çok yönlü ve kapsamlı bir araştırma yaparak kentin 20 yıl sonra alacağı formu kestirmeli / planlamalıdır. Bu; bütünlüğü, iç tutarlılığı olan, bozulmadan uygulanması gereken bir plandır. Bu bütünlük ve tutarlılık arayışı her planın bir planlar hiyerarşisi içinde ele alınmasını da beraberinde getirmektedir. Orta büyüklükte bir kentin planlaması nazım plan ve uygulama planı olarak iki kademeli olarak ele alınmaktadır. Nazım plan makro düzeyde kararlar verirken, bunun ayrıntıları uygulama planlarında belirlenmektedir. Tabii metropoliten kentlerde daha üst ölçekteki planlar söz konusu olmaktadır. Bu düşünce biçimi pratikte gerçekleştirilirse de bölge planı ve ulusal fiziki plan kavramlarıyla daha da üst kademelere taşınmaktadır. Bu tür bir planlama anlayışının gerisinde ister kent ölçeğinde olsun, ister ülke ölçeğinde olsun coğrafik mekandaki gelişmeleri bir bütün olarak denetim altına almak arayışı bulunmaktadır.

Bütünlük Arayışı Üzerine İrdelemeler Böyle bir planlama arayışının geçerliliği iddiası kavramsal düzeyde yapılan bazı varsayımlara dayanmaktadır. Bu tür bir total denetime dayanan bir planlama anlayışının gerisindeki en kritik kavram bütünlük ya da yüksek derecede iç belirleyicilik ve tutarlılık olmaktadır. Kent planıcıları arasında bütünlüğün mitoslaştırılması tek bir varsayımdan

kaynaklanmaktadır. Değişik plancıların değişik nedenlerle bütünlük kavramına sahip çıktıkları söylenebilir. Bu nedenle planlamada bütünlük arayışı aşırı olarak belirlenmiştir (overdetermined). Bu değişik nedenleri, teker teker ele alalım.

Bütünlüğün yüceltilmesinin gerisinde mimarlık ve planlama pratiklerinin farklılaşmadığı dönemden kalan bir eğilim vardır. Mimarlığın total tasarım eğilimleri kenti adeta bir obje gibi tüm olarak tasarlamak biçiminde planlama pratiğine sızmıştır. Bir kentin bir plancı tarafından total tasarımının yapılmasının ve kentte yapılan her şeyin buna göre şekillenmesinin gerekliliği nasıl savunabilir? Kent planlama tarihi bize bu yaklaşımın iki farklı yolla meşrulaştırıldığını göstermektedir. Bunlardan birincisi ilahi bir vizyona ya da kozmolojiye dayandırmaktadır. Örneğin eski uygarlıklardaki kentlerinin planlaması böyle gerçekleştiriyordu. Siyasal gücün ilahi olarak temellendiği dönemlerde bu pek ala olanaklıdır. Ama modernite sonrasında böyle bir gerekçe anlamını yitirir. Modernite sonrasında böyle bir total tasarımı gerçekleştirmede ilahi vizyonun yerini belli bir dönemde estetik almıştır. Modernite sonrasında kentin total tasarımını estetikle temellendirme değişik bakımlardan eleştiri konusu olmaktadır. Bunlardan biri alt ölçeklerde bir ölçüde geçerli olabilecek estetik argümanın üst ölçeklerde tamamen desteğini kaybetmekte olmasıdır. İkincisi ise kenti biçimlendirmekte, modernite sonrası birbirinden bağımsız olarak tanımlanan bilim, etik ve estetik alanlarından birine öncelik verilip diğerinin geri plana itilmesinin dayanaksızlığıdır.

Modernite döneminde planlamanın dayanağını büyük ölçüde bilimden aldığı hatırlanırsa bütünlük arayışının gerisinde bilimsel dayanaklar bulmak gerekir. Bütünlük değişik dönemlerde farklı bilimsel geleneklerden kaynaklanan gerekçelere dayanarak savunulmuştur. Coğrafyada Neo-kantist paradigmanın egemen olduğu dönemlerde bütünlük coğrafyanın idiografik bir bilim olmasına dayandırılmıştır. Bu bakış açısı içinde her bölge ve her kent diğerinden ayrı, diğerine benzemez olarak görülmektedir. Bu farklılık kent ya da bölge geliştiğinde de sürecektir. Bu farklılığı yaratan ve sürdüren neden aynı zamanda bütünlüğü de üretmektedir. Yapılan analizler sonunda elde edilen bilgilere dayanılarak gerçekleştirilecek bir sentez sonunda bu farklılığı yaratan ideaya ulaşır-

lacaktır. Bu sentez gerçekleştiğinde kentin gelişmesi de aynı ilkelere göre bütünlüğünü yitirmeden planlanabilecektir. 1960'lı yıllarda Türkiye'de hakim olan planlama anlayışının gerisinde böyle bir coğrafya anlayışı bulunuyordu.

İkinci bir bilimsel açıklama yolu Darwin'in Türlerin Kökeni'ni yayınlamasından sonra sosyal bilimlerde nedensellik ya da açıklayıcılık şemalarının Newton Fiziği'nin mekanistik açıklamalarına benzerlikten kurtularak, biyolojiden esinlenen açıklamalara yer vermeye başlamasıyla yakından ilişkilidir. Bu tür açıklamalarda kente bir organizma olarak bakılmış kentle kent parçaları arasındaki ilişkiler bir organizmayla organ arasındaki ilişkiler halinde ele alınmıştır. Tabii ki böyle bir bakış açısı daha başlangıcında bir bütünlüğün varlığını kabul etmiş olmaktadır. Aynı zamanda da bu bütünlüğün bozulmasının bir anomalisi ya da bir distorsiyon olarak görülmesi sonucunu doğurmaktadır.

Üçüncü bir bilimsel yaklaşım kentlere evrensel iddiasına sahip kestirimde bulunan (predictive) kuramlarla yaklaşmaktır. Bu genel kategori içinde çok değişik türde kuramlardan söz edilebilir. Bunlardan en eskileri ve üzerinde en çok konuşulanı Şikago Okulu'nun sosyal ekoloji anlayışı içinde ileri sürdükleri kent formuna ilişkin morfolojik kuramlar olmuştur. Bu kuramlar günümüzde mekanı tek belirleyici hale getirmesi ya da fetişleştirilmesi açısından çok eleştirilmesine karşın zamanında çok etkili olmuştur. Kent formuna ilişkin olarak evrensel geçerliliği olan bir kestirimde bulunduğu için de planlılara çekici gelmiştir. Böyle evrensel geçerliliği olan bir kestirimde bulunmak kaçınılmaz olarak bir bütünlük iddiasını taşımaktadır.

Tabii ki burada verilen üç farklı bilimsel açıklama yaklaşımı çok şematiktir. Bunlara göre önemli farklılıklar içeren, bütünlük açısından daha esnek anlayışlara sahip daha başka kuramlar ve modeller vardır. Ama buradaki tartışmamız açısından bu basit şematik ele alışların yeterli olacağını düşünüyorum. Bu kısa tartışma gösteriyor ki kent planlamasında bütünlük arayışının gerisinde değişik kaynaklardan gelen aşırı bir belirlenme bulunmaktadır.

Bütünlük Arayışını Ön plana Alan Kapsamlı-Akılci Planlamanın Gerçekleştirdikleri

1960'lı yıllarda hakim olan kapsamlı-akılci planlamanın başarısının ne olduğunu değerlendirebilmek için bu planların neyi gerçekleştirmek istediğine netlik kazandırmak gerekir. Başarılacak istenenleri de makro ve mikro düzeyde olarak ayrı ayrı ele almakta yarar vardır. Zaten bu dönemin planlarının nazım plan ve uygulama planı diye iki farklı düzeyde hazırlandığı hatırlanırsa bu ayırımın nedeni de açıklık kazanır.

Genellikle yapıldığı dönemde 20 yıl sonraya kadar olacak olan kentsel gelişmeyi tam olarak denetlemeyi amaçlayan plan makro düzeyde neyi gerçekleştirmeye çalışmaktadır? Tabii olarak bir bütünü gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ama bütünlüğün gerçekleştirilmesinin neyi sağlayacağı, bir üst bölümde gördüğümüz bütünlük iddiasının neye dayandırıldığına ilişkin kabullere bağlı olacaktır. Bir üstün iradeyi, estetiği, o yerleşmenin kimlikli kalmasını, anormal olmayana, kaçınılmaz olanı gerçekleştirecektir. Bu düzeyde bir planlamanın gerçekleşirken ortaya çıkaracağı bazı sonuçların da bulunduğunu unutmamak gerekir. Bunlar pozitif dışsallıklar sağlarken, negatif dışsallıklardan kaçınmak, doğa ve tarihi değerlerin korunmasını sağlamak, kentin gelişmesine ilişkin beklentileri stabilize etmek, vb. olarak sıralanabilir. Ayrıca tüm bu amaçlara yönetimlerin kentsel gelişmeye müdahalesinin hukuki belgesini oluşturmayı da eklemek gerekir.

Mikro düzeyde gerçekleştirmeye çalıştıkları ise, her yaşam çevresinin belli bir ya da uyumlu (negatif dışsallık yaratmayan) arazi kullanması türlerinde kalmasını sağlamak, her taşınmaz (arsa ve bina) sahibinin yatırımının değerini emrivakiler karşısında korumak, yaşam çevrelerinin standartlarını belli bir düzeyde gerçekleşmesini sağlamak, bu yaşam çevrelerinde yaşayanların altyapı ve kamu hizmetlerine ulaşmasını gerçekleştirmek olarak sayılabilir.

Kapsamlı-Akılci Planlama Neden Yetersiz Kaldı?

Bu amaçları gerçekleştirmek için yapılan kapsamlı-akılci planlamanın yetersiz kalmasının kurumsal gelişmelerden ve pratikteki başarısızlıklardan kaynaklanan nedenleri var. Önce kuram-

sal düzeyde olanlar üzerinde duralım. Bunlardan en önemlisi bütünlük kavramının ve buna bağlı olarak total denetim isteklerinin dayanaklarını yitirmesidir. Kentin planlamasının bütünlük kavramının dayanaklarında önemli aşınmalar vardır. Makroform düzeyinde ilahi bir vizyona, estetik kaygılara, Neo-Kantist bir coğrafya anlayışına, organik analogilere dayanarak bütünlük iddiasında bulunulamaz. Tek dayanılabilecek sav kentin 20 yıl sonraki formunun kestirilebilirliği olabilir. Tabii ki Şikago Okulunun morfolojik kuramlarının geçerliliğini iddia etmek olanaksızdır. Buna göre çok daha esnek kent formunu kestirmeye yarayacak Lowry ve benzeri simülasyon modelleri de kaos kuramındaki gelişmelerden sonra dayanıklılıklarını yitirmişlerdir. Kentlerde kendi kendini organize eden (self-organizing) yapılırsa bu sistemlerin uzun erimli kestirimlerinin de olanaksız olduğunu kabul etmek durumunda kalınır.

Kentin bir bütünlük olarak planlanmasıyla buna bağlı olarak ortaya çıkan kent formunun total denetimi istekleri arasındaki ilişki üzerinde de biraz düşünmek gerekir. Eğer bu form bir bilimsel kestirime dayanıyorsa, denilebilir ki ayrıca bir denetime gereksinme yoktur. Kentte yaşayanların normal davranışları sonrasında bu form kendiliğinden oluşacaktır. Oysa biliyoruz ki bu planların gerçekleşmesi için denetime özel önem verilmektedir. Hatta planların gerçekleşmemesi halinde suçlanan plandaki başarısızlıktan çok, denetimlerdeki başarısızlık olmaktadır. Eğer planın bütünlüğü ilahi vizyona ya da estetik kaygılarla yapılan bir tasarıma dayandırılıyorsa, denetimdeki başarısızlık yargısı haklı olabilirdi. Ama kent makro planının kararlarının bilimsel analize dayandırıldığı iddia ediliyorsa sorunu denetimin başarısızlığında görmemek gerekir. Eğer bilimsellik iddiasının sürdürülmesine karşın başarısızlık denetim yetersizliğinde görülüyorsa burada bilimin bilim olarak kullanılmasından çok ilahi bir tür ikame olarak kullanılmakta olduğu düşünülebilir.

Değişiklik bakımlarından dayanağı kalmadığını gösterdiğimiz bütünlük anlayışının sürdürülmesinin ciddi bir meşruiyet sorunu yarattığı düşünülebilir. Denilebilir ki her çizilen plan çizildiğinde kaçınılmaz olarak bir bütündür. Onun için bütün sorununu abartmamak gerekir. Eğer bu plan temsili demokrasinin oluşturduğu

kanallar içinde onanmışsa bu büyüünün uygulanması bakımından bir meşruiyet sorunu yoktur. Hemen fark edilebileceği üzere bizim tartıştığımız bütünlük kavramı herhangi bir plan çizildiğinde onun bütünlüğü olacağı söylendiğinde söz konusu olan bütünlük iddiasından farklıdır. Burada üzerinde vurgu yaptığımız bütünlük kavramı toplumun oylarıyla vazgeçilmeyecek bir iç belirleyicilikten söz etmektedir. Böyle bir bütünlük kavramı ile belirenmiş bir kent makroformu bireyin tercihlerine kapalı olan bir üstün iradeden ya da bir doğal yasadan kaynaklanmaktadır. Eğer böyle bir bütünlük kavramının dayanaksız olduğu kabul ediliyorsa total denetimin savunulması da zorlaşır. O halde makro kararlar günümüz demokrasisinin değerlerine uygun olarak bireyin seçimlerine duyarlı hale gelmelidir. Planların ayrıca bu seçimlerin zaman içindeki değişimlerine açık kalması yani dondurulması gerekir.

Bir kentin kapsamlı-akılcı planlama paradigması içinde gelişmesinin yirmi yıllık bir süre için önceden belirlenmesi ve gelişmesinin bu plana uygun olarak denetlenmesi çabalarının yetersiz ve yarattığı olumsuz sorunlar pratiği gözleyerek de ortaya konulabilecektir.

Gözlenen sorunların bir bölümü bu planlamanın total kontrol talebinin kentteki mülkiyet düzeyiyle tutarlı olamamasından kaynaklanmaktadır. Kentte çok yaygın bir özel mülkiyet bulunmaktadır. Bu mülk sahiplerinin planda kendilerine tanınan imar haklarını aşma ve bu yolla kentin büyümesi sırasından kendi arsası üzerinde oluşacak imar rantlarına el koyma çabası, yapılan planın bozulması ve uygulanmaması için baskılar yaratmaktadır. Bu çekici rantlara genellikle siyasal partilerdeki kayırmacılık ya imar bürokrasisini yolsuzluğa bulaştırarak sahip olunmaya çalışılmaktadır. Öte yandan bir kentte yirmi yıl sonra gelişmesi söz konusu olan alanlar daha başlangıçta imar haklarıyla donatılırsa birden spekülatif hareketlere konu olmakta ve eğer böyle bir plan yapılmassa piyasa güçleri içinde gelişebilecek bir kent formu, plan yapıldıktan sonra gerçekleşen arsa fiyat yüzeyleri karşısında gerçekleştirebilirliğini kaybetmektedir. Plan yapılmasıyla birlikte uygulanabilirliğini kaybetmektedir. Bu planlar kentteki arsa mülkiyeti gerçeğini unutarak denetleyebileceğinden daha çok şeyi denetlemek istemekte ve daha başlangıçta başarısızlığı satın almış olmaktadır. Onun böyle bir yola gir-

mesinin gerisinde büyük ölçüde bütünlük konusundaki kanıları ya da kaygıları bulunmaktadır.

Bu planlama yaklaşımının, günümüzün hızla değişen dünyasında yirmi yıl gibi çok uzun bir sürede total bir denetim kurmaya çalışmasından kaynaklanan daha başka sorunlar da bulunmaktadır. Yirmi yıl gibi uzun bir sürede toplumdaki değerler, beklentiler değişmektedir. Başlangıçta öngörülmeleyen değerlendirilmesi gereken yeni fırsatlar doğmaktadır. Plan hazırlığında yeterli olsa bile, geçen zaman içinde yeterliliğini kaybetmekte, yeni koşullar içinde savunulabilir olmakta çıkmaktadır. Bu durumda doğan fırsatlardan yararlanılabilmesi çoğu kez önemli zaman kayıplarına ve yolsuzluk eğilimlerinin beslenmesine neden olmaktadır. Planlarda değişiklik yapılabileceği kabul edilince ve pratikte de bu gerçekleştirilince plan yapılırken başlangıçta ileri sürülen bütünlük iddiaları da güvenilirliğini kaybetmiş olmaktadır.

Genel olarak denilebilir ki planın total denetimi sağlamaktaki başarısızlıkları daha çok makro düzeydedir. Kuşkusuz uygulama planı düzeyindeki başarısızlıklar bir bakıma makro düzeydeki başarısızlıklarla ilgilidir. Ama bu düzeyde makro düzeyden ve gelen belirsizlikleri kavramsal olarak bir paranteze alırsak uygulama planı düzeyindeki planların amaçlarını önemli ölçüde gerçekleştirilebildikleri söylenebilir.

Yeni Bir Planlama Yaklaşımının Önerilebilmesi İçin Gözönüne Alınması Gerekenler

Yeni bir planlama yaklaşımının önerilebilmesi için öncelikle geçmişteki planlama yaklaşımlarının yetersiz kalmasından ders almak gerekiyor. Bu derslerden birincisi gerekli en az denetimi yapmaya çalışmaktır. Denilebilir ki eski planlama paradigması denetimi en çoğa çıkarmak istiyordu. Oysa böyle bir denetimin nedenini oluşturan bütünlük anlayışının ciddi bir dayanağı bulunmamaktadır. Öte yandan planlamanın böyle bir denetimi sağlayacağını iddia eden mekanizmaları yetersizdir ve var olan mekanizmaların kullanılması birçok olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir. Ayrıca böyle bir denetim, birçok fırsatların yitirilmesine neden olmaktadır. Planlama denetleyebileceğinden fazlasını tasarlamaya çalışmaktadır. Alınacak derslerden ikincisi tüm ka-

rarları, uygulanmasından yıllarca öncesinden vermeyi olumlu bir planlama değeri olarak görmemek, planlama kararlarını uygulamaya en yakın zamanda vermek seçeneğini her zaman açık tutmaktır. Önceden verilecek her karar kaçırılacak bir fırsat demek olmaktadır. Üçüncüsü ise planlamayı tek üstün iradenin planı olarak görmekten vazgeçerek çok aktörlü bir dünyada müzakere edilebilir, her an gelişmesine katkıda bulunabilir bir yol gösterici olarak görmek doğru olacaktır.

Yeni bir planlama yaklaşımının geliştirilebilmesi için ikinci olarak planlama kavramının dayandığı temel kabullerdeki değişimlere açıklık kazandırmak gerekiyor. Denilebilir ki yeni planlama paradigmasını etkileyecek üç önemli değişiklik ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi toplumların ya da kentlerin geleceğinin kestirilebilirliği konusundaki anlayışlarda meydana gelen değişimdir. Genellikle fizikteki gelişmeler toplum bilimindeki nedensellik ve geleceğin kestirilebilirliği konusundaki anlayışları etkilemektedir. Eğer Newton'cu bir nedensellik anlayışına sahip olunuyorsa, toplumlarda da gelişmelerin deterministik olacağı ve geleceğin sürprizlere kapalı ve kestirilebilir olacağı varsayılmaktadır. Bu durumda da uzun erimli planların yapılması kuramsal bir dayanağa sahip olabilmektedir. Ama fizikte önemli gelişmeler olmakta ve Newton'cu anlayışların yerini yenileri almaktadır. Termodinamiğin olasılıklı dünyası ve daha sonra Heisenberg'in belirlenemezlik anlayışları toplumların geleceğini kestirebilirliği konusundaki beklentileri önemli ölçüde aşındırmıştır. Son dönemde kaos kuramı toplumlarda bir düzen olsa da, uzun erimde o toplumun hangi noktada olacağını kestiremeyeceğini ortaya çıkarmıştır. Yani toplumlar sonuçları kestiremeyen düzenlere sahiptir. Bu sistemler (kentler) kendi kendini düzenleyebilmektedir. Eğer bilimsel alandaki gelişmeler bize kentlerin bu tür özellikleri olduğunu ve uzun erimli geleceğinin kestiremeyeceğini gösteriyorsa, onun kent planlaması bakımından önemli sonuçları olacaktır. Bu planlamanın uzun erimde nasıl bir gelişme olacağını daha baştan sıkı bit biçimde denetlemeye çalışmasını anlamsızlaştırmasıdır. Planlamadan beklenebilecek olanı her zaman belli bir düzeni korumaya çalışmak ve bu düzen korunurken ortaya çıkacak sonuca razı olmak haline getirmektedir.

Planlama yaklaşımını etkileyecek ikinci önemli değişiklik demokrasi ve yönetim anlayışındaki gelişmelerdir. Günümüzde temsili demokrasiler ve buna dayanarak oluşturulan kamu yönetimleri meşruiyetlerini savunmakta önemli kavramsal zorluklarla karşılaşmaktadır. Günümüz demokrasisinde artık oy çokluğuna dayanarak verilen kararların, buna katılmayan gruplara uygulanması çoğunluk diktası olarak görülmektedir. Günümüzün demokrasisi temsili olmasıyla değil müzakereci özellikleriyle dikakti çekiyor. Temsili demokrasinin çatışmacı politikalarının yerini, kamu alanındaki müzakereci arayışlar alıyor. Bir kollektivite varlığının dayanağını bu müzakereyi gerçekleştirerek bazı konularda ortaklaşa bir eylemiği sağlayabilmesinden alıyor.

Günümüzde demokrasinin ancak katılımcı ve çoğulcu olduğunda ve müzakereye açık bulunduğu meşru olarak görülmesi beraberinde yönetim anlayışından yönetişim anlayışına geçişi gerekmıştır. Böyle bir toplumun oluşumu çok sayıda aktörün kararları ve karşılıklı etkileşimiyle gerçekleşmektedir. Yönetişimde, yönetimde olduğu gibi, toplumu bir noktadan kalkarak daha önce belirlenmiş başka bir noktaya götürmeyi amaçlamaktadır. Tersine, yönetişimde varacağı noktaya göre hesaplanmayan bir yönlendirme söz konusudur. Toplumdaki değişik aktörler yatay ilişkilerle, içinde yaşadıkları toplumları birlikte yönlendirmekte, birlikte düzenleme söz konusu olmaktadır. Yönetimden yönetişime geçilmesiyle bir toplumun yönlendirilmesine artık araçsal rasyonalite yol gösterici olmaktan çıkmakta, o yerini iletişimsel rasyonaliteye bırakmaktadır.

Müzakereci bir demokrasiye ve bunun paralelinde yönetişim anlayışına geçilmesi planlamadan ve plancılardan beklenenleri önemli ölçüde değiştirmiştir. Öncelikle plandan beklenenin toplumda aktörlerin ne yapacağını belirleyerek, bunun dışındaki eylemleri yasaklayan bir tutum içinde olmaktan çıkarak, izin verici bir planlama yaklaşımının benimsenmesi anlayışını getirmiştir. Demokrasi anlayışındaki bu değişimler plana izin verici bir nitelik kazandırınca, planın meşruiyetinin nasıl kurulacağı konusunda da farklı bir bakış açısını gerektirmiştir. Plan artık tüm kararları başlangıçta belirleyen donmuş bir belge olmaktan çıkmaktadır. Plan bir süreç haline gelmektedir. Sonuç vurgulu bir planlamanın yerini, süreç vurgulu planlama almaktadır. O halde

planın geçmişteki bir tarihte demokratik usullere uygun olarak meşruiyetinin ilan edilmiş olması da anlamını yitirmekte ve planın meşruiyetinin kendi süreci içinde sürekli olarak yeniden ve yeniden üretilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir anlayış içinde planın oluşması için, planın kamusal müzakereye konu olması gerekir. Bir kentin kamusal müzakere mekanlarında yer alan, karşılıklı olarak bağımlı aktörlerin bir araya gelerek, aralarında oluşturdukları güven ortamında, geleceğe dönük bir kent vizyonu oluşturmaları gerekecektir. Planlama ya da karar süreçleri sürekli olarak kamu mekanında sorgulanma taleplerine açık kalacaktır.

Bu tür bir yaklaşımın yeni bir planlama paradigması olarak kabul edilmesi halinde kent plancısından beklenenler ve onun sahip olması gereken hüneler değişmektedir. Artık plancıdan beklenen salt bir planlama uzmanı olmak değildir. Bunun yanı sıra, kamu platformunda bir tartışmanın kolaylaştırıcısı, karşılıklı öğrenme sürecinin bir tarafı, işbirliğini gerçekleştirmeye çalışan bir aracı, planın haklılığını savunan argümanların oluşturucusu, düzenleme (regülasyon) tasarımcısı vb. rollere sahip olacaktır.

Üçüncü önemli değişiklik denetim anlayışındaki yeni gelişmelerde görülmektedir. Yönetim sisteminin hiyerarşik, tek yönlü, bir tür emir komuta anlayışı içindeki denetim biçim, hem demokrasi anlayışı içindeki gelişmeler hem de yeni planlama anlayışının niteliği gereği dayanağını ve anlamını yitirmiştir. Yöneten ve yönetilen ayrımının çok kesin olarak kurumsallaştığı toplumlarda tek yönlü bir denetim vardır. Ama yatay etkileşime dayanan yönetişim anlayışının geliştiği bir yerde alan kontrolü, iki yönlü işleyen karşılıklı kontrol vb. yeni denetim biçimleri önem kazanacaktır. Planın da önceden belirlenmediği, sürekli olarak müzakere edildiği kabul edilince bunun uygulanmasında tek yönlü denetimlere ağırlık verilmesi de dayanağını yitirmektedir. Böyle bir süreçte ancak alan kontrolü ve karşılıklı kontrol türü denetim biçimleri anlam kazanacaktır.

Yeni Paradigma İçinde Geliştirilebilecek Kent Planlaması Yaklaşımı

Bu bölüme kadar yaptığımız çözümler kent planlaması konusunda gelişmekte olan yeni plan-

lama paradigmasının özelliklerini ortaya koydu. Bu bölümde ise buraya kadar ulaşılan sonuçlar bir araya getirilerek yeni planlama anlayışının sistematik bir sunumu yapılmaya çalışılacak.

Yeni planlamanın total tasarımdan ve total denetimden uzaklaşması, planlamanın uzun erimli bakış açılarından vazgeçilmesi anlamına gelmiyor. Eğer bir kentin gelişmesi o kentte yaşayanların kısa erimli güdülerinin yarattığı dinamiklere bağlı bırakılırsa o kentte yapılan yatırımlar kendi kendilerini değersizleştirir, doğal ve tarihi değerler tahrip edilir vb. birçok olumsuz sonuç gerçekleşecektir. Kentte doğabilecek bu tür sonuçlardan kaçınabilmek için, planlamanın uzun erimli perspektiflerine gereksinme duyulacaktır. Ama bu uzun erimli perspektiflere dayanan yönlendirmeleri yeni yaklaşımlar içinde gerçekleştirmek gerekecektir.

Yeni planlama yaklaşımında, uzun erimli bir bakış açısının etkisi, kendisini kent vizyonunun oluşturulmasında ve kent stratejik planının geliştirilmesinde ön plana çıkacaktır. Bir kentte yeni bir planlama yaklaşımı uygulamaya konulacaksa, öncelikle o kente ilişkin bir vizyon geliştirmek gerekir. Toplumumuzda vizyondan çok sık söz edilmesine karşın, bu konuda çok belirgin bir görüş olmadığından, üzerinde biraz durmakta yarar vardır. Vizyondan beklenen gelecekteki eylemlere yol göstermesidir. Vizyonlar içlerinde adeta gizli bir eylem programı taşırlar. Bu nedenle bir vizyona sahip olanın eylemleri arasında bir tutarlılık olması beklenir. Bir vizyondan beklenen yeni eylemlere, geçmişteki eylemlere göre bir sıçrama yaptırması yani daha iddialı bir hedefi ortaya koymasındadır. Vizyon eylemlere yol gösterecek olmasına karşın içinde bir müphemliği de taşıyacaktır. Bu müphemlik onun herkesin yorumlamasına ve yaratıcılığına açık hale getirmekte ve üzerinde odaklaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bir toplumun geleceğine ilişkin bir vizyon üstünde bir oydasma olması bir anlamda da o toplumdaki kamu yararının somutlaştırılması olarak da yorumlanabilir.

Kent vizyonu dediğimizde nasıl bir ifadeden söz ediyoruz. Vizyonlar ayrıntılı detali tanımlar değildir. Temelde kısaca ifade edilmiş olandır. Kentin işlevleri, kentteki yaşam biçimi ve yönetim biçimi için işaretler, ipuçları taşır. Vizyon kavramı içinde gizil olarak görsel bir yön vardır. Yani

önemli ölçüde görsel olarak hayal edilendir. Vizyon uzun erimli bir geleceğe yönelmiştir. Bu vizyon yalnız yönetim tarafından değil toplumdaki diğer aktörler tarafından da gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Onun için toplum tarafından bölüşülmüş olması, kamu alanında müzakere edilerek üzerinde oydasma sağlanmış olması gerekir. Kamuoyunda müzakere edilmesi demek, hem dünyada gelişen hem toplumsal hareketlerden hem de yerel kültürden etkilenmeye açık kalması demektir.

Yeni planlama yaklaşımında uzun erimli kaygıların esas yönlendiricisi stratejik planlar olacaktır. Daha önceki tartışmalarda üzerinde durduğumuz üzere, yeni planın gerekli minimum kontrolü gerçekleştirebilmesini ve kentin bir düzen içinde kalarak yeni oluşumlara açık kalmasını sağlayacak olan stratejik planlardır. Stratejik planda gerçekleştirilmesi beklenen işlevler kentin altyapı yatırımlarının rasyonelize edilmesi, tarihi ve doğal değerlerinin tahribinin önlenmesi, erkenden belirlenen imar hakları dolayısıyla kent toprakları üzerinde spekülasyon faaliyetlerinin doğmasına olanak verilmemesi, kent yönetiminin uygulama planlarının devreye sokulmasında pazarlık gücünü koruyabilmesi, vb.leri sayılabilir. Stratejik plan minimum gerekli denetimi sağlayacaktır.

Stratejik plan uygulama kararlarının verilmesini uygun zamanlara erteleyebilmeye olanak verdiği için, uygulama kararlarının çok önceden verilmesi yüzünden, geçen zamanda doğabilecek gelişme fırsatlarının heba edilmesini önleyecektir. Esnekliğiyle kentin belli bir düzen içinde kalarak kentin varacağı nokta daha önceden belirlenmeyen bir oluşum geçirmesine olanak verecektir. Bu noktada kentin belli bir düzen içinde kalarak oluşmasından ne anlaşılması gerektiğine açıklık kazandırmak gerekiyor. Gelişmenin belli bir düzen içinde kalarak gerçekleşebilmesi için planın iki araç geliştirmesi gerekiyor. Bunlardan birincisi performans ölçütleri, diğeri ise regülasyonlardır. Performans ölçütleri kentin gelişmesi sırasında hangi düzeyde bir yaşam kalitesi sağlaması gerektiğini belirlemektedir. Bu ölçütler dayanağını bir yandan kente ilişkin vizyondan, diğeri yandan ise insan haklarının kentsel yaşama tercüme edilmesinden alacaktır. Regülasyon ise planlamanın kurumsal yönünü oluşturacaktır. Kentteki değişik aktörlerin izin ve-

rici plan anlayışı içinde kentin gelişmesine, oluşmasına katkıda bulunmasının hangi koşullarda gerçekleştirilebileceğinin kurallarını belirleyecektir. Stratejik planı da bu regülasyonlardan biri olarak düşünmek olanaklıdır. Tabii regülasyonların bir kısmı uluslararası ve ulusal düzeylerdeki, diğer bir kısım da yerel düzeydeki kaygılardan kaynaklanacaktır.

Kentin gelişmesini mikro düzeyde denetleyecek/izin verecek olanlar uygulama planlarıdır. Daha evvelki bölümlerde denildiği üzere, önceden değil olabildiğince geliştirilecek, yaratıcı gelişmelere en son noktaya kadar açık kalacaktır. Uygulama planlarının hangi yerlerde, kimlerce hangi koşullarda gerçekleştirileceği, stratejik planın ön gördüğü altyapı kapasitelerinin oluşmasıyla, zaman ve mekan bakımından tutarlı olarak kent yönetimiyle belli müzakereler içinde belirlenecektir.

Burada önerilen yeni planlama paradigmasının başarılı olmasında aktif yurttaşlık bilincinin gelişmiş olması, yurttaşların sorumluluklarının farkında olmaları, ortaklaşa çözüm arama ve sorun paylaşma kültürünün bulunması, karşılıklı öğrenmeye açıklık çok yardımcı olabilir.

Son Verirken

Dünyanın yaşadığı anlayış değişiklikleri karşısında, Türkiye’de de kent planlaması paradigmasının değişmesinin gerekliliğini ve böyle bir değişiklik anlayışı benimsendiğinde, kent planlamasının ne şekil alabileceği gördük. Eğer bu gerekliliği kabul ediyorsak, bu değişiklikleri yapmamız gerekiyor. Ama böyle yeni bir planlama anlayışını uygulamaya sokmak için sadece yeni planlamanın nasıl olacağına ilişkin kavramsal çerçeveyi geliştirmek ya da tasarlamak yeterli değildir. Bu yeni planlamanın uygulanmasının en önemli engeli imar planlamasına ilişkin varolan mevzuatın başka bir planlama paradigmasına göre hazırlanmış olmasıdır. Bu mevzuat içinde böyle yeni bir planlama anlayışını uygulamaya koymak ve meşruiyetini sağlamak olanağı bulunmaz. Bu nedenle yeni paradigmayla tutarlı kurumsal düzenlemeleri yapmak gerekir.

Bu yeni düzenlemelerin yapılmasına en büyük direnç ise varolan planlama kadrolarının eski paradigmanın alışkanlıklarıyla koşullanmış

bulunmasından gelmektedir. Bu dirençler dönüşmeyi ne kadar çok geciktirirse planlama başarısız olmaya devam edecek ve toplumda güvenilirliğini yitirecektir. Eğer yaşanan gelişmeler karşısında plancılar yeni koşullarla tutarlı planlama yaklaşım- larını devreye sokmayı ne kadar çabuk gerçekleştirirlerse o kadar işlevsel olacak, toplumda saygınlık kazanacaklardır. Dönüşemeyen planlama, dışlanmasının gerekçelerini kendisi yaratmış olacaktır. Dışlanmasının nedenlerini başkalarında aramamalıdır.

Merkezi Yönetim Seviyesinde Planlamanın Geçmiş Geleceği

Feral Eke

Birçok ülkede bir yerel yönetim işlevi olarak görülen planlama faaliyetleri ülkemizde, merkezi yönetimin ağırlıkla görev aldığı bir süreç olarak devam edegelmektedir. Üstelik merkezi yönetimin sektörel yapısı nedeniyle planlama ve onaylama yetkisinin birçok kuruluşa dağılmış olması “yetki karmaşası” deneyimini planlama dilimize yerleştirmiştir.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile Çevre Bakanlığı arasında süre gelen çevre düzeni planı onama yetkisi için tartışma, konuyu uzun süredir gündemde tutmaktadır. Yakın geçmişte kabul edilen Orman ve Çevre Bakanlığının Kuruluş Yasası ve ardından Turizm Teşvik Yasası bu yetki paylaşımının son aşamalarda daha da karmaşık hale getirmiştir.

Güncel olarak tartışılan bu konu Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın yeni görev kapsamının ne olacağı, yeni bir Şehircilik Bakanlığının kurulmasının gerekli olup olmadığıdır. Ancak kanımızca sorunun bu dar kapsamda değerlendirilmesi Bakanlığın adının değişik değişmemesi, biçimsel bir değişiklik olup; güncel imar yasasının uygulamadan gelen deneyim ve bilgilere dayanılarak kısıtlı revizyonu önemli veya yararlı değildir. Bunlar biçimsel değişiklikler olacaktır.

Bir yandan kentleşme öte yandan ülkemizin kentlerinde yaşanan sorunlar bizi bir dizi yaklaşım ve çözümler üretmeye zorlamaktadır. Ülkemizdeki ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler paralelinde, şehircilik ve planlamada yeni yaklaşımların yasal ve kurumsal arayışların ortaya konması, bir reform yapılması gereklidir. Şehir planlamasındaki yeniden yapılandırma sadece biçimsel değil özde olmalıdır. Bugünkü karmaşık düzen bizi yeni, özde çağdaş çözümler aramasına teşvik etmelidir. Bu arayışta bulunduğumuz noktaya nasıl kronolojik bir irdeleme ile görelim.

Osmanlı İmparatorluğunda, Mustafa Reşit Paşa döneminde sadece İstanbul'da yapı düzenine ilişkin olarak 1848'de çıkarılan Ebniye Nizamnamesi daha sonra ülke çapında uygulanarak yaygınlaştırılmıştır. 1882 yılında çıkarılan Ebniye Kanunu ise yapı düzeni yanı sıra su, yol, altyapı tesisleri ile ilgili hükümlerde içererek toplumumuzu planlamış kent yaklaşımı ile tanıştırmıştır.

Merkezi yönetim seviyesinde gerçek imar faaliyeti ise 1923 yılının Cumhuriyet hükümetinde yer alan Göçmen Mübadele ve İskan Bakanlığı ile başlamıştır.

Prof. Dr.

*Planlama Dergisi
2003/3'de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

Görev alanına giren hizmetlerin çoğunlukla tamamlanması ile bu bakanlık dağıtılmış, bu görev İç İşleri Bakanlığına devredilmiştir. Buna karşın 1848 yılında Nafia Nezareti adı altında çalışmalarına başlayan Bayındırlık Bakanlığı 20.5.1920 tarihi 3 sayılı yasa ile Nafia Vekaleti adını almış ve 26.5.1934'de 2443 sayılı Kuruluş Kanunu ile demiryolları, limanlar, karayolu ve köprüleri içine alarak görevlendirilmiştir. Dolayısıyla imara ilişkin görevlerde merkezi yönetim seviyesinde bu Bakanlıkta ele aşınmaya başlanmıştır.

Şehircilik disiplini ilk yerleşme hareketi 1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanununda yer almaktadır. Merkezi yönetim tarafından benimsenen modernleşme politikalarına yerel yönetimleri de katmak amacıyla ve ülkenin coğrafi büyüklüğünün getirdiği iletişim ve ulaşım zorluğu nedeniyle, tüm görevlerin merkezi yönetime yerine getirilmemesi sonucu belediyelere çeşitli görevler verilmiştir. Konut ve çevresinin bir plana uygun olarak ve Belediyenin kontrolünde bağlı yapımı işte bu çerçevede yer almaktadır.

Belediyeye verilen bu görevler 1933'te yürürlüğe giren Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ile de geliştirilmiş, 1933'te 2301 sayılı kanunla kurulan Belediyeler (İller) Bankası ve 1946'da 4947 sayılı kanunla kurulan Türkiye Emlak ve Kredi Bankası, harita ve imar planı yapımı, konut inşası ve konut kredilendirmelerinde yerel yönetimlere yardımcı olmak üzere işlevlendirilmiştir. Ancak bunların hepsi merkezi yönetime bağlı kuruluşlardır.

Bu dönemde öncelikle Başkan Ankara'nın ve diğer bazı kentlerin imar planları Bayındırlık İmar Bakanlığı eliyle yabancı plancılara yaptırılmıştır. Hatta Başkent olma niteliği nedeniyle 1924'te 417 sayılı yasa uyarınca Ankara'da belediye yanı sıra planlama dalında merkezi yönetimin uzantısı olarak İmar İdare Heyeti adlı bir örgüt kurulmuştur.

Kentleşmenin, gecekondulaşmanın yoğunluk kazanması yeni yasal düzenlemeler ve örgütlenmeyi gerekli kılmış, bu dönemde iki önemli gelişme gündeme gelmiştir.

Bunlardan ilki 1956 yılında kabul edilen 6758 sayılı İmar Yasası'dır. Bu yasa ile planlama, yapılaşma esasları ve Belediye Merkezi Yönetim

yetkileri belirlenmiştir. Bu yasada planlama sürecinin birçok aşaması, harita alımı, planlarda değişiklik yapma, onama merkezi yönetimin görevidir.

İkinci önemli gelişme planlama deneyimine sahip çıkacak, bölgenin kırsal, kentsel planlama, konut, yapı malzemesi, yerleşme konularında görev ve yetkili olan bir Bakanlığın, İmar ve İskan Bakanlığı'nın kurulmasıdır.

1958 yılında 7119 sayılı yasayla kurulan bakanlık şehircilik, imar, afet, toprak ve iskan işleri konularında Bakanlar Kurulu, Başbakanlık, Bayındırlık Bakanlığı'ndan bir çok görev ve yetkiyi üstlenmiştir. Emlak Kredi Bankası ve İller Bankası'nda bu bakanlığa bağlanmıştır. Daha sonra 1969 yılında Arsa Ofisi'nde bu bakanlığa bağlı olarak kurulmuştur.

7116 İmar ve İskan Bakanlığı Kuruluş ve Vazifeleri Hakkındaki Kanunda amaç ve görevler şöyle sıralanmaktadır.

- Şehirleşmenin dengeli olarak gerçekleştirilmesini, kentsel yerleşme merkezlerinin düzenli olarak kurulup gelişmesini sağlamak,
- Şehrsel altyapı, şehrsel konut ve gecekonduların çözümüne kavuşturmak,
- Yeterli, ucuz, standartlara uygun yapı malzemesinin üretimine ve bunların teknik ilkelere göre kullanımlarına katkıda bulunmak,
- Afetlerden en az zararla kurtulmayı, genel hayatı etkileyen afetler olduktan sonra olağan barınma ve yerleşmeyi en kısa zamanda sağlamak,
- Kentsel ve Metropolitan yerleşme merkezlerinin düzenli olarak kurulup gelişmesi için belediyelere planlama, örgütlenme ve uygulamalarda mali ve teknik yönlerden yardım etmektir.

1972 yılında 1605 sayılı yasa ile 6785 sayılı İmar Yasasına getirilen kapsam genişliği sonucunda, belediye ve mücavir alanlar dışında da, metropoliten alan, kent bütünleri, bölge gelişme merkezleri, sanayi gelişme alanları, kıyı kullanımları ve büyük altyapı projeleri nedeniyle Bakanlar Kurulu Kararı ile imar düzenine alınan alanlarda Bakanlığın görev kapsamı genişletilmiştir.

1966 yılında yürürlüğe giren 775 sayılı Gecekondu Yasası, 1959'da yürürlüğe giren ve 1968'de geliştirilen 7269-1051 sayılı Afetler Yasası, konut kooperatiflerinin de içine alan ve 1969 yılında yürürlüğe giren 1163 sayılı Kooperatifler Yasası, 1969 yılında yürürlüğe giren 2847 sayılı Toplu Konut Yasası Bakanlığın görev ve kaynaklarını arttırmıştır.

İmar ve İskan Bakanlığı'na bağlı olarak 1965 yılında 6-4978 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan Büyükşehir nazım plan büroları ile metropoliten gelişme merkezlerinde nazım plan çalışmaları ile de bu Bakanlığın görev kapsamı genişletilmiştir. Ülkemizde tüm demokratik toplumlardaki gibi yerleşme yaklaşımlarının benimsenmesi ile imar planlama sürecinin, harita, plan yapımı, onama dahil tüm aşamalarının yerel yönetimlere bırakılması 3194 sayılı Yasanın kabulü ve Bayındırlık Bakanlığı ve İmar İskan Bakanlıklarının birleştirilmesi sonucunu getirmiştir. 13.12.1983 tarih ve 180 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile birleştirilen bu iki bakanlığın şehircilik ve imar konusundaki görevleri gayet kısıtlıdır. 8.6.1984 tarih ve 209 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede yeni bakanlığın görevleri şöyle sıralanmaktadır.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın görevleri; Milli Savunma Bakanlığı'nın inşaat, milli ve NATO altyapı hizmetleri ile Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı genel müdürlüklere kanunlarla yapım yetkisi verilmiş olan ihtisas işleri hariç şunlardır:

Kanun yapıları ve tesislerinin inşaat ve esaslı onarımlarını yaptırmak veya yaptırmak,

- a) Bağlı kuruluşlar ve müesseselerinin kendi kuruluş kanunlarında gösterilen inşaat, bakım, onarım ve hizmetlerin yapılması veya yaptırılmasını sağlamak üzere gerekli işleri yapmak,
- b) Çeşitli özellik ve ölçekteki imar planlarının, şehir altyapı tesislerinin ve sığınakların projeye esas standartlarını hazırlamak,
- c) Konut politikası ilkelerine göre konut yapmak, yaptırmak,
- d) Ülkenin şart ve imkanlarına göre, en gerekli ve faydalı yapı malzemesinin ekonomik ve standartlara uygun imalini ve kullanılmasını sağlayacak tedbirleri almak, aldirmek,
- e) Deprem, yangın, su baskını, yer kayması, kaya

düşmesi, çığ ve benzeri afetlerden evvel ve sonra meskun alanlarda alınacak tedbirlerle yapılacak yardımları tespit etmek ve bunların uygulanmasını sağlamak, bu konularda ilgili bakanlıklar ve kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği yapmak,

- f) İl Özel idarelerine ait yapı ve tesisleri yapmak veya yaptırmak,
- g) Gerçek ve tüzel kişilere yapılan işler dışında yurtiçinde kamu kurum ve kuruluşlarına iş yapan ve belirlenecek gerekli nitelikleri taşıyan müteahhitlere belge vermek ve gizli sicillerini tutmak,
- h) Yurtdışında iş yapmak isteyen müteahhitlerle ilgili olarak mevzuatın gerektirdiği işlemleri yapmak, sicillerini tutmak,
- i) Bir kamu hizmetinin görülmesi amacı ile resmi bina ve tesisler için imar planlarında yer ayrılması veya bu amaçla değişiklik yapılması gerektiği takdirde Valilik kanalı ile belediyelere talimat vermek ve gerçekleştirilmesini sağlamak,
- j) Birden fazla belediyeyi ilgilendiren imar planlarının hazırlanmasında kabul ve onaylanması safhasında ortaya çıkabilecek ihtilafları çözümlenmek, gerektiğinde onaylamak,
- k) Gerekli görülen hallerde, kamu yapıları ile ilgili imar planı ve değişikliklerinin; umumi hayata müessir afetler dolayısıyla veya toplu konut uygulaması veya Gecekondu Kanununun uygulanması amacıyla yapılması gereken planların ve plan değişikliklerinin, birden fazla belediyeyi ilgilendiren metropoliten imar planlarının veya içerisinden veya civarından demiryolu veya karayolu geçen, hava meydanı bulunana veya gavayolu veya denizyolu bağlantısı bulunan yerlerdeki imar ve yerleşme planlarının tamamını veya bir kısmını, ilgili belediyelere veya diğer idarelere bu yolda bilgi verilerek ve gerektiğinde işbirliği sağlanarak yapmak, yaptırmak, değiştirmek ve re'sen onaylamak.
- l) Bu işlerle ilgili tüzük, yönetmelik, tip sözleşme, şartname, rayiç, fiyat analizleri ve birim fiyatları hazırlamak ve yayımlamak,
- m) Belediyelere ve İl Özel İdarelerine genel bütçe vergi gelirlerinden pay verilmesi hak-

kındaki mevzuat uyarınca tesis edilen Belediyeler Ortak Fonundaki payların İller Bankasının yıllık programına giren yatırımları için dağıtımını onaylamak ve izlemek,

- n) Bakanlık ilgili kuruluşlarına ait görevlerin yapılmasını sağlamak; bu kuruluşların kanunları ile diğer kanunların Bakanlığa verdiği görevleri yapmak.

Bakanlığın imar konut ve afetle ilgili görevleri Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü ve Afet İşleri Genel Müdürlüğü bünyesinde toplanmıştır. Ancak bu düzenleme sonucu merkezi yönetimde bırakılan ve yerle devredilen görevler dışında özellikle genel yerleşme düzeni konusunda ve denetim alanında bazı yetkiler boşlukta kalmıştır. Bu aşamadan sonra planlama yetkileri çeşitli bakanlıklar ve ihtisas kuruluşları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Hatta bu yetkiler yerel yönetimin hak ve yetkilerini de geri almaktadır. 16.3.1982 tarihli 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu ve 27.1.1983 tarihli 17941 sayılı Resmi Fazete’de yayınlanan yönetmelik uyarınca turizm alan ve merkezlerinde uygulama imar planlarının hazırlanması ve onaylama işlemi Turizm Bakanlığı’na verilmiştir. 1983 yılında 2872 sayılı Çevre Kanunu ile Özel Çevre Koruma alanlarında nazım ve uygulama planlarının hazırlanması ve onayı yetkisi Özel Çevre Koruma Kurulu Başkanlığı’na verilmiştir. 1991 yılında ise 408 sayılı Çevre Bakanlığı’nın Kuruluş ve görevleri hakkında Kanun Hükmünde Kararname’de “çevre düzeni planlarını hazırlamak veya hatırlatmak, onaylamak, uygulamak” hükmü yer almaktadır. 1990 yılında 4606 sayılı yasa ile Özelleştirme İdaresi’ne de mevzi plan hazırlamak ve onama yetkileri tanınmıştır.

Benzer biçimde Milli Parklarla ilgili 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu ilgili yetkiler Orman Bakanlığı’na, tarım alanlarının tarım dışı kullanıma açılma iznine ilişkin 11.7.1994 gün 211987 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan yönetmelikle ilgili yetkiler Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu ile çeşitli haklar Kültür Bakanlığı’na verilmiştir.

Bu arada Bayındırlık ve İskan Bakanlığı İmar Yasasındaki 9. maddeye dayanarak çevre düzeni planları üretmeye ve kuruluş kararnamesinde yazılı görevleri sürdürmeye devam etmiştir. Bu gö-

revlerin yanısıra Kıyı Yasası, Yapı Denetim Yasa ve yönetmelikleri ile yeni haklara ve yetkilere kavuşmuştur. Bu yönden yerelleştirme çabaları öte yandan merkezi yönetim birimlerinin özel yasalarla planlama dalında birçok yetkiyi geri alması bugün varılan karmaşık durumu meydana getirmiştir.

Şimdi son aşamaya gelelim. 4856 sayılı Çevre Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri ile ilgili Kanun 1.5.2003 tarihinde çevre düzeni planı yapma, yaptırma ve onama yetkileri bu bakanlığa verilmiştir.

Bundan sonra hazırlanan diğer bir yasa planlama dalındaki yetkiler için merkezi yönetim birimleri arasında nasıl bir kapışılma yarışı başlattığının açık göstergesidir. Kültür ve Turizm Bakanlığını birleştiren 29.4.2003 tarihli yasa turizm alan ve merkezlerinde her ölçekteki planları yapma ve yaptırma yetkisini bu bakanlığa almaktadır. 1.8.2003 tarihli Turizm Teşvik Kanunu ise adı geçen alanlardaki her ölçekteki planların onama yetkisini de bu bakanlık görevleri arasına kalmıştır.

Son durumda, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı çevre düzeni planı yapma ve yaptırma onama yetkilerini kaybetmiş görüntüsü vermektedir. Ancak zaten alt ölçekli planları yönlendirmekte yeterince etkin bir araç olarak kullanılmayan çevre düzeni planlarına ilişkin yetkilerinin kaybı çok da önemli değildir. Zaten yeterince etkin olmadığı bir alanda ve giderek yerel yönetimlerin üst ölçekli planlara uymayan mevzi ve uygulama planlarını toparlamak ve bütünleştirmek için çevre düzeni revizyonları yapma durumuna getirilen bakanlığın bu görevden vazgeçmesi belki de ülkemizin imar ve planlama konusunda yeni adımlar atılması için yararlı bir fırsat olacaktır.

Bütün boyutları ile tartışılması ve yanıtlanması gereken konu ülkenin fizik mekanın kır ve kentine ilişkin güncel soruların, gelecekte toplumun yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla dönük hedeflerin, ne tür şehircilik yaklaşımını ve planlama eylemini gerektirdiğidir. Örgütlenme alternatifleri ancak geleceğe dönük çözümlerin belirginleşmesinden sonra sağlıklı bir biçimde önerilebilecektir.

Güncel mevzuatımız kapsamlı planlama çerçevesinde ancak yapılaşmaya dönük hükümler taşımakta ve Cumhuriyetin başında oluşturulmuş,

sonra küçük revizyonlar getirilen düzenlemelerle ve yetersiz uygulama araçları ile gelecek için umut verememektedir. Politika ve ulusal bir mekansal gelişme stratejisinden yoksundur bu mevzuat ve ilgili aktörler (yerel/merkezi yönetim/plancılar) ülkemizde geçkondulu alt yapısı düşük, trafik ve çevre sorunları ile başa çıkamayan, yaşam kalitesi düşük, kent kültürünü ve kimliğini kaybetmiş yerleşmeler, yağmalanan kıyı, orman ve tarım alanları getirdiği için eleştirilmektedir. Ancak bu çok da haklı bir eleştiri değildir. Toplumumuzdaki kamu yararının üstünlüğüne ilişkin bilinçlenme eksikliği, ekonominin toplum yararı gözetmeyen, denetimsiz sermaye gruplarınca yönlendirilmesi, kent kimliği kültürünün korunamamasına sahip çıkacak yerel dinamiklerin eksikliği ve politik baskılar bu sonucun getiren diğer nedenlerdir.

Büyük Millet Meclisi gündemine henüz gelmiş olan kamu yönetimi temel taslağı ümit verici bir girişimdir. Devletin düzenleyici ve yönetim fonksiyonlarının vazgeçilmezliği nedeniyle şehircilik ve planlama dalında merkezi/yerel yönetimler arasında bir rol dağıtımı kaçınılmazdır. Bu dağıtımda sorumluluğun hizmetten yararlananlara en uygun ve yakın birim tarafından yerine getirilmesi ilkesi ve karar aşamasında demokratik ve katılımcı bir yaklaşımın benimsenmesi ilkesi temel yönlendirici olmalıdır.

Böylece makalemizin başındaki soruyu merkezi yönetimin planlamadaki rolü ne olabilir sorusunu şöyle yanıtlayabiliriz:

Türkiye'nin İmar ve İskan Bakanlığı'nın kurulduğu 1956 yılındaki nitelikleri ve özellikleri bugün tümüyle değişmiştir. Teknik insan gücünün artışı, teknolojik gelişmeler, yönetsel örgütlenmede varılan arama ve ekonomik ve sosyal dinamiklerdeki değişimler bu modelin tekrarlanmasını gereksiz kılmaktadır. Yerleşme ve yerel demokrasi yolundaki ülkemizde tekrar emredici politikalara ve uygulamalara yer yoktur. Merkezi yönetimde planlamadan sorumlu birim mecburen başvurulacak bir makam değil, verdiği sağlıklı görüşler ve yönlendirmelerle istikle danışılan bir kurum, araştırmalarından, arşivlerinden, bilgi birikiminden yararlanan, her sektöre ve yönetim birimine yardım eden, adil bir hakem olmalıdır. Bu görevi başarıyla yürütmek için bu kurumun aşağıdaki boyutlarda çalışması gerekmektedir.

1. Ülke kalkınmasına katkıda bulunacak bir ulusal ve bölgesel yerleşme düzeninin sağlanması açısından geniş kapsamlı ve sürekli olarak yenilenen bir envanter çalışması ile bilgi odağı niteliğini kazanmalıdır.
2. Bu bilgi birikimi çerçevesinde ulusal ve bölgesel mekansal gelişim stratejileri ve politikaları önerilmelidir. Merkezi yönetim seviyesinde plan üreten onaylayan birimlerin sayıca fazlasının oluşturduğu yetki karmaşasının çözülmesi önem taşımaktadır. Ancak çözüm bu yetkilerin merkezde tek elde toplanması seçeneğinde değil, planlama sürecinin yerel yönetimlere gerekli personel ve yasal düzenlemeler ve mali imkanlar sağlanarak bırakılması ancak uyulacak kesin politika ve ulusal mekansal girişim stratejilerinin merkezi yönetimce belirlenmesi seçeneği tercih edilmelidir.
3. Yerel özellikleri zedelemeyen, yerleşmelerimizin özgün kimliklerinin kaybına neden olmayacak, ancak bütün toplumlar tarafından benimsenerek kolaylıkla uygulanabilecek kapsamlı ilke ve standartlar araştırmalı ve bu anlayışı içeren yasal düzenlemeler hazırlanmalıdır.
4. Planlamada yeni kavramsal çerçeve ve yaklaşıma plancılarımızın, yerel yöneticilerimizin, toplumun tüm bireylerinin ve örgütlerinin uyumu ve katkısı ancak bilgilendirme ve eğitimle sağlanabilir. İşte bu nedenle merkezi yönetimin planlama ile ilgili biriminin temel görevlerinden biri de yerel dinamikleri harekete geçirmek, sivil toplum örgütlerinin etkinliğini arttıracak, toplumu kamu yararı ve iyi yönetim konusunda bilinçlendirecek girişimlerde ve yönlendirmelerde bulunmasıdır.
5. Günün koşullarına gelecekteki değişimlere yanıt verecek geniş kapsamlı devingen ve yönlendirici, demokratik halk katılımına açık bir planlamanın geliştirilmesi için yeni yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
6. Bu birimin görevlerinden biri de üst denetim kavramına ilişkindir. Ancak bu konudaki yaklaşımlarda üst denetimin cezalandırıcı ve yaptırma yönünün vurgulanmasından çok uzlaştırıcı, acil yol gösterici, anlaşmazlıkları çözücü bir hakem olma niteliği öne çıkarılmalıdır.

7. Ülkemizin coğrafi büyüklüğü ve çeşitli bölgelerdeki gelişme farklılığı, büyük kentlerdeki dengesiz odaklaşma bölge planlama ve bölgesel örgütlenmeyi gerekli kılmaktadır. Ülkemizin üniter yapısının bölgesel örgütlenme ile bozulacağı savu hiç de geçerli değildir. Çünkü merkezi yönetim ancak bölge seviyesinde oluşturduğu birimler eliyle yerel yönetimlerle daha sıkı bir ilişki kurabilecek ve ülke bütünlüğünü sağlayabilecektir. Merkezi/yerel yönetimlerin birbirini tamamlayıcı olarak çalışabilmesi iller arasındaki çelişkili gelişme hedef ve çabaların bölge ölçeğinde planlama ile giderilmesi ile mümkündür. Bölge planlaması ve ilgili bölgesel örgütlenmesi merkezi ve yerel dinamikleri kalkınma yolunda birleştirici, bütünleştirici bir platform olacaktır.

Kaynakça

1848 Ebniye Nizamnamesi
1882 Ebniye Kanunu
1920 3 Sayılı Nafia Vekaleti Kurulmasına Dair Kanun
1923 Göçmen Mübadele ve İskan Bakanlığı Kurulmasına Dair Kanun
1930 1580 Sayılı Belediyeler Kanunu
1933 2290 Sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu
1933 2301 Sayılı Belediyeler Bankası Kurulmasına Dair Kanun
1934 2443 Sayılı Bayındırlık Bakanlığı Kuruluş Kanunu
1946 4947 Sayılı Türkiye Emlak Kredi Bankası'nın Kurulmasına Dair Kanun
1956 6785 Sayılı İmar Kanunu
1958 7119 Sayılı İmar ve İskan Bakanlığı Kuruluş Kanunu
1965 6/4978 Sayılı Büyükşehir Nazım Plan Bürolarının Kurulmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı
1966 775 Sayılı Gecekondu Yasası
19687269/1051 Sayılı Afetler Yasası
1969 1163 Sayılı Kooperatifer Yasası
1969 1164 Sayılı Arsa Ofisi Kanunu
1972 1605 Sayılı Kanunla 6758 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
1972 2487 Sayılı Toplu Konut Yasası
1982 2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu

1983 180 Sayılı Bayındırlık ve İmar İskan Bakanlıklarının Birleştirilmesine Dair Kanun Hakkında Karamame
1983 2872 Sayılı Çevre Kanunu
1983 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu
1983 17941 Sayılı Resmi Gazete'de Yayımlanan Turizm Teşvik Kanunu İle İlgili Yönetmelik
1983 2863 Sayılı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
1984 209 Sayılı Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Kanunu
1990 3681 Sayılı Kıyı Yasası
1991 408 Sayılı Çevre Bakanlığı Kuruluş Kanunu
1994 211987 Sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan Tarım Alanlarının Tarım Dışı Faaliyetlerde Kullanıma Açılmasına Ait İzin Yönetmeliği
1994 3967/4046 Sayılı Özelleştirme Kanunu
2003 4856 Sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri İle İlgili Kanun
2003 4848 Sayılı Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat Görevleri Hakkında Kanun
2003 4957 Sayılı Turizm Teşvik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

“Koruma Siyasal Bir Silahtır”

Prof. Dr. Gönül Tankut ile Söyleşi*

Gönül Tankut

Prof. Dr.

bölümü koruma konusu üzerine çalışarak geçmiştir. Bu gerçekten hareketle, Sayın Tankut’la Planlama Dergisi için bir söyleşi yaparak Türkiye ‘nin koruma alanında bugüne kadar gerçekleştirdiklerini, bu alandaki sorunları ve çözüm önerilerini ele almayı hedefledik. Söyleşiyi yapmayı planladığımız sırada ise 2863

Sunuş

26. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu sırasında Şehir Plancıları Odası, şehir planlama mesleğine katkıda bulunan değerli bilim ve meslek insanlarına Katkı ve Teşekkür Plaketleri vermişti. O gün kendisine plaket verilen değerli hocamız Gönül Tankut’u takdim ederken “...yıllarca koruma kurullarında görev almış, ülkemizin tarihsel kültür varlıklarının korunmasına öncülük etmiştir...” ifadesi kullanılmıştı. Gönül hocanın çok zengin olan mesleki ve akademik yaşamının önemli bir

Sayılı Koruma Kanunu’nda değişiklik yapan bir yasa çalışması gündeme geldi ve kısa sürede TBMM’de kabul edildi. Bu gelişme söyleşimizin içeriğinin belirlenmesinde etkili oldu. Söyleşide koruma konusunu çeşitli boyutları dahilinde ele alırken, yeri geldiğinde de yasadaki değişiklikleri değerlendirdik.

Söyleşiye verdiğimiz başlık ise önceden belirlediğimiz bir şey değildi. 20 Temmuz 2004 günü gerçekleştirdiğimiz söyleşi sırasında Sayın Tankut’un dile getirdiği pek çok önemli tespit arasından seçtik.

*Planlama Dergisi
2004/2’de
yayınlanmıştır.*

Sayın Gönül Tankut ile Osman Balaban 20 Temmuz 2004 tarihinde görüştü.

Söyleşiyi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğumuz teknik gereçleri Banu Aksel Gürün ve Burak Beyhan sağladılar. Kendilerine teşekkür ederiz.

Demek ki koruma, bireylerin dünyasına giremedi, olmadı. Hatta bir esprimiz var; koruma, içine dönük bir tarikat halinde kaldı ve orada konuşuldu, bitti, bir dahaki konuşmaya kadar diye.

OSMAN BALABAN- Hocam, söyleşimize genel bir değerlendirme ve bilgilendirme yaparak başlayalım isterseniz. Türkiye’de doğal, kültürel ve tarihi varlıkların korunması konusu bugüne değin nasıl ele alındı?

GÖNÜL TANKUT- Koruma, Türkiye gibi korunacak malzemesi çok kapsamlı olan bir ülkede bugün hala toplumsal dinamiklere erişmemiş bir konudur. Ancak 1973-74 yıllarını Türkiye’de koruma konusu ile ilgili bir milat olarak, mihenk taşı olarak düşünebiliriz. Bunun anlamı şudur: O günkü Koruma Yasasına SİT kavramı o yıllarda eklenmiştir. O güne kadar tek yapı ölçeğinde koruma söz konusuysen SİT kavramının eklenmesiyle bundan daha ileri gidilerek, şehrin bütünüünün korunması söz konusu olmuştur. Demek ki biz Türkiye’de bu anlamda korumanın geçmişini 73-74’ten bugüne doğru bir hesaplamayla bulabiliriz.

Türkiye’de doğal, kültürel ve tarihi değerlerin korunması daha önce nasıl ele alınıyordu sorusuna gelelim. Eski Eserler Yasası vardı; ondan sonra da aslında hiç bir şey yoktu bence. Ne oldu o yıllarda; tek yapı üzerine politikalar üretildi. Hatta bir de Koruma Kurulu vardı o yıllarda, bir tek kurul var. O kurulda bizim tanıdığımız eski hocalarımızdan insanlar da çalışmıştır. Ama bu, daha çok korumaya genel bir düzeyden bakan ve pek derine inmeyen, nasıl korunacağına da değinmeyen bir oluşumdur. Bu durumun yetersiz olması ve bu kadar zamandır da değiştirilmemesi, fazla düzeltilmemesi nedeniyle daha sonra değineceğimiz sorunlar yaratıldı. Bugün için koruma alanının bir sorunlar yumağı olduğunu ve bu sorunların nasıl çözüleceğinin de fazla belli olmadığını söyleyebiliriz.

O.B.- Hocam, koruma konusunu çeşitli boyutları dahilinde ele almaya isterseniz korumanın toplumsal boyutu ile başlayalım. Türkiye toplumunun koruma olgusuyla gerek bireysel, gerekse örgütsel olarak ilişkisi nasıl gelişti?

G.T.- Mesela “koruma”, “SİT” gibi kavramların ortaya çıkmasından bugüne kadar koruma ile ilgili tüm kavramlar toplum tarafından yeterince kabul görmediler, algılanamadılar. Kurulların üyeleri veya korumayla ilişkili belirli bir grup insan buna gönül verdi, uğraştı; ama topluma eriştiği söylenemez. Çünkü mülkiyet sorunu var için içinde, alışılmamış bir mülkiyet davranışı ve

kısıtlaması var koruma çalışmalarında. Bunu o günkü mülk sahiplerine kabul ettirmek zordu, o yüzden de kimse size bu yapıların korunmasını sağlanmasına yardım etmiyor, onlara da hiçbir yardım yapılmıyordu. Demek ki koruma, bireylerin dünyasına giremedi, olmadı. Hatta bir esprimiz var; koruma, içine dönük bir tarikat halinde kaldı ve orada konuşuldu, bitti, bir dahaki konuşmaya kadar diye.

Bunların arkasında kişilerin mülkiyetlerinden kaynaklı sorunlar var. Tabii bu kentsel koruma ölçeğinde de var ancak ondan daha çok tek yapı ölçeğinde ortaya çıkıyor. Şimdi Türkiye’de aşağı yukarı bütün şehirlerde bir tarihi merkez var, o merkezde de çok fazla yapı var, konut var. Buralardaki korumanın nasıl yapılacağı hiçbir şekilde özümsemedi. Neden; çünkü durum tespiti yapıldı ancak bundan sonra “şu plan yapılacak, bu plan yapılacak” gibi yapı sahiplerine verilen görevler yapılamadı, yapılanlar da tam denetlenmedi, sonunda restorasyon planı da çıktıktan sonra yapıyı restore edecek para bulunamadı. O yüzden bu biraz korumak gibi iyi bir niyetin sonucu olmasına rağmen, mülk sahibini korumadan uzaklaştıran, onu iten bir duruma döndü. Bir kişinin yapısı tescil edilmişse eğer, o artık kendini fena durumda hissediyor; çünkü kimse yardım etmeyecek, o da zaten projeler yapmak için bir sürü para verecek filan. Bu durum da böyle.

Korumanın yapılabilmesi için bunun önemi konusunda toplumun ikna edilmesi gerekiyor. Ama bu bir defa zaman meselesidir, ama insanlara yardım etmek gerekiyordu. Biz kendilerine bıraktık her şeyi. Kurulların ürettikleri kararlar kesindi ama yaptırımları yoktu. Onun için mülk sahipleri de dolambaçlı yollara girdiler; yaktılar, yıktılar, haber vermeden değiştirdiler. Sonuçta bu benimsenmedi, özümsemedi. Çünkü adamın başka da bir kaynağı yoktu; o mülkünü kaybederse, onu da düşündüğü gibi kullanamazsa, yapacak başka şeyi de yoktu. Demek ki koruma uygulaması bir bakıma devlet tarafından sert bir hareket oldu, ama halk için bir kolaylık, bir yol da gösterilemedi. Ayrıca rant beklentileri de baskındı. Mülkü üzerinden rant elde etme girişimleri de bozdu pek çok şeyi.

O.B.- Koruma faaliyetinin toplumla iyi ilişkisinin kurulabilmesi için, öncelikle toplumla ko-

ruma faaliyeti arasındaki yabancılaşmanın önlenmesi lazım galiba.

G.T.- Tabii. Yabancılaşma çok iyi bir tabir oldu. Bunun altını çizmek lazım. Yabancılaşmanın önlenmesi, korumanın toplumla ilişkisinin kurulması için koruma terimlerinin Türkçeleştirilmesi lazım bir an evvel. Acil bir sorun bu. Toplum, koruma uzmanlarının “restorasyon, restitüsyon, rölöve” filan derken neden bahsettiklerini anlamıyorsa bu bir yabancılaşmaya neden olur tabii.

Korumanın psikolojik bir boyutu da var, korumanın önemi konusuna toplumun ikna edilmesi gerekir. Bu nasıl sağlanır, koruma nasıl kabul ettirilebilir? Yazarak, çizerek, konuşarak ve yardım ederek yapılabilir.

O.B.- Koruma olgusunun yönetsel boyutuna değinecek olursak ne söyleyebiliriz? Türkiye’de etkin bir koruma faaliyeti yürütebilmesi için, yeterli düzeyde yönetsel örgütlenme sağlanabildi mi?

G.T.- Korumanın yönetsel boyutu, belediyeleri sokuyor işin içine aslında. Kültür Bakanlığında bu pek beklenmez aslında. Uzun bir süre tartışıldı, “Acaba koruma kurullarının yeri Kültür Bakanlığı mıdır, yoksa Çevre Bakanlığı mıdır?” diye. Ama Çevre Bakanlığı’nın da yaptığı işlerden hiç böyle bir koruma perspektifinin ya da becerisinin olmadığı anlaşıldı, onların hiç böyle bir yatkınlıkları yok galiba. O yüzden bu da Kültür Bakanlığında kaldı. Fakat bütün dünyadaki uygulama belediyelerdedir. Belediyelerin önemli bir koruma birimi vardır, artık kurulları yoktur. Bu belediyeler o koruma birimi içinde görevlerini yaparlar.

Belediyeler eliyle uygulanmalı dedik. Ancak bunu söylerken bunun koşulunu da belirtelim. Belediyelerin de bu konularda yetişmiş uzmanları olacak ve bir birimi olacak ki, belediye bu işi becerebilsin. Raci Bademli¹ hocamızın İmar Dairesi Başkanı olduğu dönemde Ankara Büyükşehir Belediyesinde böyle bir kurul oluşturulmuştu ve daha da güçlenecekti ama sonradan bu devam ettirilmedi.

Şu anda Kurul var, Yüksek Kurul var, ondan sonra da mahkeme var; başka da bir şey yok.

Yüksek Kurulun kararı kurulun üzerine çıkabilir; ayrıca kurul zaten yüksek kurulu hakem gibi de kullanılabilir. Mesela Türkiye gibi bir ülkede koruma konusu, trafik konusu kadar önemli hatta ondan daha da önemli olduğundan bir özel mahkeme konusu olmalıdır; herhangi bir mahkemede bakıl- mamalı bu konuya. Şimdi ne yazık ki bakılıyor.

Sonra bir de şunu söyleyebiliriz. Bizim Anayasamız korumayı 63. maddesinde, sosyal ve ekonomik haklar altında gösterir. Halbuki mülkiyeti, özel hakkı, mülk hakkını ise 35. maddesinde kişi hakları, insan hakları altında gösterir. Evet, koruma sosyal haklar altında olmalıdır, çünkü kamu yararı da vardır bunun içinde, büyük kamu yararı vardır. O önemli, bir ülkenin geleceği demektir bu, geçmişinden çok geleceği demektir. Halbuki bunun olmaması da bu geleceği hem kısaltır, hem gölgeler, hem de bazı durumlarda yok eder. “**Koruma Siyasal Bir Silahtır**” diye düşünmeli ve hareket etmeliyiz.

O.B.- Kamu Yönetimi Reformu kapsamında ve 2863 Sayılı Koruma Yasasındaki değişikliklerde, belediyelere koruma alanında birtakım yetkiler tanınıyor, koruma uygulama ve denetim büroları kurulması öngörülüyor. Bu, sizin söylediğiniz anlamdaki bir örgütsel veya yönetsel eksikliği gidermekte etkili olabilir mi?

G.T.- Olur, gayet tabii olur. Ama şu var: Burada çalışacak kişiler bu işi bilecekler, uzmanı olacaklar. Örneğin sadece imar planı geçmiş olan, deneyimi olan herhangi bir plancı yeterli olmaz. Koruma konusunda bilgi ve deneyim sahibi uzmanların olması gerekir ki bu bürolar kanunda yazdığı biçimiyle kalmassın ve işe yarasın. Koruma Yasasındaki değişiklikte kurul üyeleri arasına bir de hukukçu koyuyorlar. Bence o iyi bir düşünce. Kurulda başından sonuna kadar hukukçu olmalı ama bir “koruma hukukçusu” olmalı, böyle birinin yetişmesi ve bu konularda uzmanlaşması gereklidir. Bunlar yasal durumlarda işe yarayacaktır. Zaman zaman mahkemeye veriyorlar bizi, kararlarımız ile ilgili olarak. Verecekler tabii ona hakları var. O zaman mahkemeye kimi yollayacağız, herhangi bir avukatı mı yollayacağız yahut Kültür ve Turizm Bakan-

Kurulda bulunacak beş kişinin de bir miktar öteki disiplinlerden anlayın kişiler olması gerekiyor. En azından sağduyusu olması lazım ki “bu zamanla gelişecektir”, “o da zamanla daha çok uzmanlaşacaktır” denilsin.

1 Prof. Dr. Raci Bademli, 1989-1994 yılları arasında Ankara Büyükşehir Belediyesi İmar Daire Başkanı ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi

lığı'nın avukatını mı yollayacağız? Olmaz. Hukukçunun burada doğru olarak önerildiği gibi, her kurul toplantısına katılması gerekiyor.

Burada bir parantez açalım. Bu uzmanlaşma işi anadan doğma olmuyor. Nerede yetişiyor o, nasıl yapılıyor, o sistemin geliştirilmesi lazım. Benim mesela korumayla ilişkim, Antalya Kaleiçi Planını yapmakla başlar. Ondan önce korumaya karşı ilgisiz değildim, ama bu kadar da korumanın üstüne düşmüyordum; ama Antalya Kaleiçi Planını yapınca, zaten plancıyım, zaten tarihçiyim, bütün bunlar da bunu etkiledi. Şimdi korumanın ne olduğunu anlayan bir kişi olarak görülüyorum. Ama bugün kurullar nasıl? Gidip bakarsan yeterli uzmanlığa ya da birikime sahip olmayan kurul üyeleri olduğunu görürsün. Bu durumun düzeltilmesi lazım. Örneğin kurulda sanat tarihçisi olacaksa bu kişi binanın bütününi anlayacak, belirli bir mimari bakışa, anlayışa sahip olacak bir kişi olmalı. Yalnızca modern resim üzerine çalışmalar yapmış bir kişi böylesi bir sanat tarihçisi ihtiyacını karşılayamaz. Bunun başka meslek alanlarından da örnekleri bulunabilir. Kurulda bulunacak beş kişinin de bir miktar öteki disiplinlerden anlayan kişiler olması gerekiyor. En azından sağduyusu olması lazım ki “bu zamanla gelişecektir”, “o da zamanla daha çok uzmanlaşacaktır” denilsin. Bu özellikleri hiç olmayan birine bir şey diyemezsin. Restorasyondan² mezun olan birine, diploması olan birine kalkıp da “Safranbolu'nun bütününi içeren bir koruma sistematığı oluştur” diyemezsin. Koruma

Kurulunda görev yapacak bir restoratörün Safranbolu'nun genelini anlayabilecek, öyle bir vizyona, öyle bir tecrübeye ve birikime sahip olması lazım, aynı zamanda mesela bu kişi Boğazköy'deki arkeolojiyi de hissedecek. Bu zor; ama ne yapalım, böyle olmalı.

Kurullarla ilgili birinci problem olarak söyleyebileceğim belki de şu: Doğru kişilerin kurullarda görev alması her zaman sağlanamıyor. Sadece hoca olmak da yetmez kurul üyeliği için, örneğin bürokratlar da olabilir. Vakıflar Genel Müdürü gibi belki restorasyonu daha iyi bilir, kurulda olabilir. Bir de bu kişilerin tarih de bilmeleri gerekiyor, onu da koyalım. Roma tarihini, şehrini bilmeden, Zeugma'nın değerlendirilip kurtarılmasında ne diyecek adam? Sorunlar bunlar. Kaç senedir kurullar var ve çalışıyorlar; ama sorunları da var.

Sonra tabii 20 tane Koruma Kurulu var. Farklılıklar oluyor, normal. Bu bir yerde çok öznel bir olay. Bu kararları verirken yasaya uyuyorsun, akılselimine uyuyorsun; ama bir yerde de öznellik var. Bir kurulun çıkardığı sonuç, ötekinden biraz farklı olabilir. Bir şehrin mirası ötekinden farklı olabilir. O yüzden çok zor yanları olan bir iş.

O.B.- Burada belki şu soruyu sormak lazım bir de. Kurulların iyi çalışmalarını sağlayacak koşullar ve olanaklar tanınıyor mu? Ayrıca, birtakım baskılar da oluyor galiba.

G.T.- Baskılar var ama atlamalar da var, hatalar da var, yanlışlar da var. Ama dediğin doğru. O zaman bir defa kurul üyelerinin verdikleri kararlarda çok dikkatli olması gerekecek. Bu kararların karmaşık olabileceğini kabullenecek. Sonra tabii kurul sekreteryasının iyi olması da gerekiyor. Sadece beş-altı kişi değil, orada kocaman bir insanlar grubu var; asıl onlar iyi olacak ve kurullara yardımcı olacaklar. Bu çok önemli. Bakın, Ankara'nın özelliği, kaç senedir oluşmuş olan bir grup olmasıdır. Artık öğrenmişlerdir iyice. Bizim şehirci olan, mimar olan virtüöz meslektaşlarımız var ve onlara güveniyoruz. “Ben şöyle” diyorum derler, tamam; onlar öyle diyorsa, öyledir. Çünkü onlar almış. Bütün herkesin de böyle olması gerekir. Zor, ama kurulların arkasında öyle bir zenginliği olan, onları destekleyen kurul sekreteryalı olması gerekir.

Esas onlar hazırlıyorlar, getiriyorlar konuları kurula. Tabii dürtüst olmak, yasanın dışına çıkmamak da bir koşul kurul üyeleri açısından.

Sekreteryaya çok önemli, bir numara. Ayrıca sekreteryaya kurulun yardımcı birimi gibi değil ortak birimi gibi tanımlanmalı ve çalışmalı. Bir de, bugün mesela kurul üyeleri pek çok şeyi yerinde göremiyorlar; gidemiyorlar çünkü üyelere para vermiyorlar. Kurul üyeliği yapmak masraflı bir iş haline geldi. Herkes bu masrafı yapamaz. Şunu diyelim: “Günümüzde birtakım genel sıkıntılar doğurduğu sıkıntılar da var, daha özeldir sorunlar da var, bunların hepsi bir araya gelince tabii iyice zorlaşıyor iş” diyebiliriz. Kurullar, Bakanlığın en önemli birimlerinden biri olması gerekirken, maalesef Bakanlık bu ilgiyi yeterince göstermiyor.

Yüksek Kurula da önemli görevler düşüyor yönetsel kademelenme içinde. Neden; çünkü aşağıdaki kurulun, Semavi hocanın³ deyişiyle “alçak kurul”un karar veremediği durumlar olabiliyor, kurul kararsız kalıyor. Oralarda hakem olarak katılması gerekir. Halbuki, Yüksek Kurulun yüzde 50’sinden 1 eksiği kurul başkanlarından oluşur, teknik adamlardan oluşur. Ötekiler ise İçişleri Bakanlığının sözcüsü, müsteşar, müsteşar yardımcısı gibi daha çok yönetimde uzman olan kişilerdir. Belki burada danışmanlar grubu filan gibi daha bir teknik bilgisi olan, donatılmış bir kurul haline gelmeli yüksek kurul. Eskiden öyleydi, zor sorunları çözerdi, çok daha sık bir araya gelirdik. Şimdi hiç değişmiyor da, altı tane kurul başkanı var; bunların rotasyonla değişmesi lazım. O değişmiyor, bu değişmiyor; kurullar arasında bağlantı hiç yok ve kararlar arasındaki bağlantı da Yüksek Kurulun daha zayıf, atıl havası içinde yok oluyor. Yoksa, eskiden daha bir iyiydi bu.

Demek ki ne dedik yönetim belediyeye geçmeli. Ama burada bir şeyi daha vurgulayalım. Bence merkezi yönetimin de bir katılımı olmalı, bir denetimi olmalı, özellikle de kamu alanlarıyla ilgili. Onların da binaları var, şunları var, bunları var. Ne tamamen özel kısma bırakmak ve de ne tamamen belediyeye bırakmak, yerel yönetime bırakmak; ama bir sistematik içinde geliştirmek gerekiyor bunu. Belediyenin daha aktif içinde olduğu bir işbirliği mekanizması geliştirmek gereklidir.

O.B.- Mevcut durumda, Kurullar ve belediye ilişkisinden kaynaklı sorunlar var mı?

G.T.- Var tabii. Şöyle var: Belediyeye kurulların yakın bir işbirliği sağlanmalıdır. Bugünkü durumda belediye, kurulları “sıcak patatesi” atacağı yer diye düşünüyor. Bu konuda etkili olmadıkları için her türlü sorunu kurula yolluyorlar. Bu hatadır, bence belediyenin de bu gibi işlere sahip çıkması lazım. Onun için, onların görevleriyle bu görevler, vakıfların görevleri filan yeniden ele alınmalıdır. Her şeyi de kurula atmamak lazım; çünkü kurul nihayet haftada bir defa toplanıyor ve kısıtlı olanaklarla çalışıyor. Kurulun ürettiği kararların da yaptırımları yok. Mahkeme de belki korumadan hiç anlamayan insanların, bilirkişilerin marifetiyle kurulun vermiş olduğu kararı bozabiliyor ve böyle olunca da mahkemenin kararı en üste çıkıyor. Bir de tabii bilirkişi filan yetiştirmek lazım bu konuda, kurul üyesi kadar uzman bilirkişi yetiştirmek lazım. Şu anda yok, herhangi bir insana veriyorlar bu işi.

O.B.- Hocam, Türkiye’deki mevcut yasalar, yönetmelikler, kısaca koruma mevzuatını nasıl değerlendiriyorsunuz?

G.T.- 2863, ilk yasanın değiştirilmiş halidir. Orada başlıyor bu iş. Ama bu bütün dünyada değişikliğe uğruyor ve Türkiye’nin de elindeki malzeme o kadar çok ki, bu birçok açıdan baskısını arttırır. Ama “ne olacak bunlar?” sorusu yanıtız kalıyor. Sahipleri rant kazanmak istiyor, ötekiler vermek istemiyor, finansman da yok; bu sorunun çözümsüzlüğü büyüyor. O nedenle tabii yasayı bence böyle ufak tefek düzeltmelerle değil, temel prensipleriyle yeniden ele almak gerekiyor.

Bizim koruma mevzuatımız biraz yapı ölçeğinde korumaya endeksli bir mevzuattır. SİT kavramı sonradan çıkmış, 73-74 senelerinde eklenmiş ama şimdi dünyadaki yeni koruma konuları, SİT’i filan aşılıyor, bölge ölçeğine geliyor ve sadece somut değil, soyut da olabiliyor. O da bize gelmedi daha, ama var. Onun için, hakikaten vizyonu da gelişiyor, derinliği de artıyor, etkisi de büyüyor, çözümü de zorlaşıyor; hepsi var.

Burada koruma konusundaki güncel gelişmeleri yakalamak ve mevcut sorunları gidermek için

3 Prof. Dr. Semavi Eyice, Sanat Tarihçisi

mevzuatta değişiklik yapmak yeterli değil. Yeni bir yasal düzenleme lazım. Mevzuat da değişecek o zaman zaten.

O.B.- Peki, bu düzenlemenin temel nitelikleri neler olmalıdır?

G.T.- Vizyon genişleyecek, türü değişebilecek ve koruma ve gelişme dengesinin daha iyi sağlanabileceği çözümlere gidilecek. Türkiye’de de tabii özel durumu nedeniyle çok daha dikkatli olmak lazım, gelişme çok etkin olacak. Mesela belki Almanya’da bu kadar büyük değişikliğe gerek duyulmayabilir çünkü demografik değişim yok. Böyle bizim gibi nüfusu artan, kendi içinde göç hareketlilikleri olan, devamlı şehirlere yeni büyük birimler eklenen bir yerdeyse çok daha önemli, daha büyük önem kazanıyor.

Gelişme baskısıyla koruma arasında dengeli bir ilişkiyi kurmak önemli. Ne gelişmeyi durdurup, yok sayıp koruma yapmak -bu bir tarafı öldürmek demektir, ki bu da koruma değildir- ne de korumayı ihmal ederek, gözardı ederek gelişmeyi körüklemek. Denge önemli çünkü şehir yaşayacak, bizim şehrimiz ölmemelidir. Bunu sadece bilgi olarak veriyorum; mesela bu nedenle birinci derece arkeolojik alanlarda veya doğal SİT’lerde filan yasaya göre hiçbir şey yapmamak gerekirken; tarla bile kazmayacaksın derken altyapıyı, tesisatları geçiririz. Çünkü buradan boru geçecek yahut sulama kanalı olacak? Onun sondajlarla en iyi yerini buluruz ve onu kabul ederiz. Hatta bizim yasalara rağmen bu böyle işliyor artık.

O.B.- Koruma konusundaki konuşmalarda da hep şunu görüyoruz: Türkiye’de finansman konusu hep eksik ve yetersiz kaldı. Bu tespiti biraz açalım mı?

G.T.- Şöyle yapalım: Bir defa bizde envanter yok, elimizdeki mirasın dökümü yok. Envanter eksik. Envanter o kadar eksik ki, aslında onu çok iyi planlayacak bir birim sürekli onun için çalışacak. Bir kere korumanın 20. Yüzyıldaki tanımına göre, bu bitmiyor, 20. Yüzyılın son gününe kadar çeşitli açılardan bakarak koruma adayları seçilebiliyor.

Finansman konusunda ne yapabiliriz? Ben bunu tam kestiremiyorum, nereden bulacağız parayı, bilmiyorum. Bir taraftan alıp da öbür tarafa aktarmak filan olabilir. Bunlar şimdiki halde nedir; galiba senede bir defa, iki defa yardım var bazı

projelere. Bu Türkiye’de çok yetersiz. Ondan sonra hiç vergi vermemek veya kısmak gibi, azaltmak gibi şeyler var. Bu da belki ciddi bir şekilde yararlanılırsa, tescilli yapıların hiçbiri vergiye tabi olmaz. Bu iyi olur, bu bir yardımdır. Ama henüz o kadar belirgin değil o. Thatcher filan ne yaptı; insan başına, “sen doğduysan, şu yaşa geldiysen, vergi ödeyeceksin” dedi. Doğal olanı yaşatmak için. Biz yapamayız onu, vergide boğaza kadar batmış bir ülkeyiz. Bunun sürekli akan bir kaynağı nasıl olur, ben bilmiyorum.

O.B.- 2863’teki değişikliklerde finansmanla ilgili olarak yapılan düzenlemeyi nasıl değerlendirirsiniz?

G.T.- Tamam, bu bir fikir; ama bu yetmez. Daha önceden bu düzenlemenin tersi yapılıyordu; bunun sahibi olan hiç vergi vermiyor, tescilli yapı sahibi vergi vermiyor, kabul ediliyor vermemesi. Ama o vergilerin çok düşük olduğu bir zamandı. Şimdi bilmiyorum, vergiler filan arttı. nasıl olur, bilmiyorum. Ama bence öbürü olabilir herkes öder. İşte bu, kelle vergisine benzeyen bir düzenleme.

Ama tabi emlak vergilerinin de ne kadar iyi toplandığı, nasıl beyan edildiği gibi konular sorunlu. Yaratılmaya çalışılan finansman kaynağı ölü doğan çocuk gibi olabilir. Ama bu iş kabul edilirse genel geçer bir yöntem olarak, önce 3 yıl, 5 yıl olduğu yerde kullanılsın derim. Ondan sonra bir havuz yapıp, hepsini buraya koysunlar, devletin bir kaynağı olsun ve devlette burada çok ciddi bir şekilde şehirlerin nüfuslarını, durumlarını hesaba katıp onlara göre ayırsınlar, versinler. Denetlenebilir filan mı, ona da bakılmalı. Ne hileler yapılacaktır. Ama bundan sonra böyle bir şey yapılabilir. Biz de kocaman bir ülkeyiz, 70 milyon insan.

Aslında bu eksiklikleri, yetersizlikleri gidermek için bir defa gerçekten inanmak lazım. Türkiye’nin üniter devlet olmasında, geleceğinin güvenceye alınmasında, bütün bunların çok önemli bir verisinin ve güvencesinin koruma olduğu kabul edilmeli. Bir Ordunun varlığı kadar önemli. Siyasal birtakım tartışmalara girip kazanmak için yeterli. Bütün bunların olması için, bu işe inandırmak görevini yapacağız önce. Misyonerler olacağız, çıkacağız, o şehir senin, bu şehir benim dolaşacağız beklide, bunu anlatacağız. Başka çaremiz yok. Sivil toplum örgüt-

Gelişme baskısıyla koruma arasında dengeli bir ilişkiyi kurmak önemli. Ne gelişmeyi durdurup, yok sayıp koruma yapmak -bu bir tarafı öldürmek demektir, ki bu da koruma değildir- ne de korumayı ihmal ederek, gözardı ederek gelişmeyi körüklemek. Denge önemli çünkü şehir yaşayacak, bizim şehrimiz ölmemelidir

lerinden de yararlanacağız. TEMA Vakfı filan gibi, şu gibi, bu gibi. Bu böyle, ama finansman olayı çok kolay çözülecek bir sorun değildir. Onun için bunun nasıl ki “önce yerlerinde deneyelim, sonra” diyoruz, finansmanı da her 2-3 yılda bir elden geçirmek gerekir. Ne oluyor, nasıl oluyor bakmak lazım.

O.B.- Korumanın önemli bir boyutu da mülkiyet boyutu. Türkiye’de koruma faaliyetinin yetersizliğinde mülkiyet sorunu nasıl ortaya çıkıyor?

G.T.- Çok açık ve açık seçik olmayan mülkiyet tabloları var, artı herkesi etkileyen rant olayı var; kamusal hastalık; rant. Başka ülkeler ne yapmış? Bence rant olayını Türkiye’nin de sadece koruma için değil, gelişme için de çözmesi lazım. Demek ki fiyat artışları da rant da kontrol altına alınmalı. Mesela enflasyona bakılır, şuraya bakılır, buraya bakılır, hiçbir zaman 1’e 10 artmaz, 10 katı olmaz, 5 katı olmaz; bir miktar artar belki zaman içinde, ama bu kadar çok artmaz. Oturduğu yerde rahatça parasının değerini artırmak için bir çözüm olarak sadece rant görülmez. Bunu Avrupa’da böyle çözmüşler. Rant olayı, bütün Türkiye’nin felaketi olan rant olayı ciddi olarak ele alınmalıdır. Kim tarafından; herkes tarafından, sokaktaki insan da dahil. Rant baskısını azaltacağız ve denetim altında tutacağız. Bu çok önemli. Bunu yapamazsak yandık, hiçbir şey olmaz.

O.B.- Hocam, mülkiyetle ilgili olarak yine 2863’teki değişikliklere dönebiliriz. İmar hakları transferiyle ilgili olan madde düzenlemesi konusunda ne düşünüyorsunuz?

G.T.- Artık 20 yıl oldu onu tartışmaya başlayalım. İmar haklarını bir yerden bir yere aktarmayı imar çözümlerinde de kullanıyoruz; ama Türkiye’de nedense pek başarılı olmadı bu. 20 yıldır konuşuyoruz bunu. Murat hocamız⁴ bir zamanlar bu işin önünde koşan adamdı. Ancak takası sevmiyor bizim toplum. Çünkü “ben arkadaşlarım var, dostlarım var oradan ayrılmam” diyor. Onun dışında, bir imar hakkı transferi yapılabilmesi için, kamu kuruluşunun veya yerel yönetimin elinde arazisi olmalı. Halbuki bizim eğilimimiz o ki şimdi, her şeyi özelleştirmek ve satmak. Bu, buna karşı. Mesela bir yerde bütün

oradakilerin imar haklarını topluyorlar ve oradaki mülk sahiplerine, kamunun elinde olan başka bir arazi üzerindeki dükkânlardan veriyorlar. Bir transfer olarak o da var; eve ev değil, takas değil mutlaka. Ama herkes elindeki şeyi satmaya başladığı için ve bu satış da devam edeceğinden, böyle şaşkın hükümetler de geleceğinden, pek güvenilir bir şey olmuyor.

Bir de kamunun elinde benzer mülkiyet olması gerekir. Bu çok ciddi bir sorundur, bunun da mutlaka çözülmesi gereklidir. O kadar, imar hakkı transferi her zaman gerekli olabilir, kullanılabilir; ama ölçeği filan bu şekilde değişir. Yok, aynı arazi yok. Böyle olunca sahiller de kalmayacak. Doğal SİT’ler Türkiye’de sahilidir daha çok, orman değildir. Orayı yapılaşmaya açıyorsun, yapılaşmaya açınca satıyorsun sonra; onun için güvenceli değil. Mesela, İnebolu’yu çalıştık biz ikinci sınıfta. İnebolu’da sahillerde 5 katlı, 6 katlı binalar var; çünkü hep parsellerin sahibi özel sektör. Bunlar orada turizm için çok katlı binalar getirmişler. Bu binalar 3 ay, 2 ay kullanılıyor, ondan sonra kullanılmıyor. Sahil bitmiş. Halbuki “sahiller herkesindir” diye de anayasada hüküm vardır. Uygulamada ise sahiller bizim değil demek ki.

O.B.- Hocam, denetim boyutuna biraz değinelim. Nasıl denetleyeceğiz?

G.T.- Şimdi şöyle söyleyelim. Uygulama, denetimin koruması altında olmalı, denetim de yasal çerçevenin koruması altında olmalı. Yoksa ne yapacaksın, silahını alıp mı gideceksin Amerikan filmi gibi, değil mi? Başka çaremiz de yok. Bir de bütün Türkiye’de eksik olan denetim zaten, her işte.

O.B.- Denetim yetersizliğinin kaynakları nelerdir?

G.T.- Biraz eğitimidir, biraz deneyimdir. Esas eğitimidir, toplumsal eğitimidir. Sosyal kapitali vurgulayalım burada. İnsanların bizim toplumdaki; yerel yönetimlerde, şurada, burada, şehirlerdeki insanların sosyal kapital oluşturmasındaki zorluklardır denetim eksikliği. Ama bunun oluşturulabildiği dönemlerde, Türkiye’nin kuruluş döneminde, Cumhuriyette filan sosyal kapitaldir ki savaşları kazanmıştır.

İmar planını aşan ve ondan farklı bir koruma planının temel özellikleri nasıl tanımlanabilir dersek, vizyon genişliği önemligerçi imar planının da vizyonu geniş olmalı- ve de stratejileri tanımlı bir plan olmalıdır. Gerçek bir planlama işidir bu, doğru; ama bir de koruma gibi bir veri vardır içinde, o da kendine özgü nitelikleri taşır.

4 Prof. Dr. Murat Balamir, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi

Yoksa para yok, sıfır. Ekonomik kapitalden bazen çok daha önemlidir sosyal kapital. O sosyal kapitali burada belirtelim.

Beypazarı'nda insanlar kalktılar, bir tane hukukçu belediye reisi 12 tane ev satın aldı ve onları onardı ve restore etti. Ondan sonra o evlerin yakınındaki insanların hepsi, "ne iyi oldu" dediler. Kendi evlerini -ki, tescilli değil- onlara uygun -çok fazla kat çıkartmadılar, orada anlaştılar belediye başkanıyla- boyadılar, temizlediler. Şimdi bütünüyle sanki tescil edilmiş bir şehir gibi oldu ve çok fırlayan turizm aktivitelerinden de o paralar çıktı. Herkes halinden memnun. Bu neden; çünkü insanlar önce evlerine, sonra şehirlerine sahip çıktılar. Zaten Ankara'nın ilk yıllarındaki başarı da ondandır; herkesin bahçeli evleri var, bahçivam var -paraları hiç yok- ve herkes herkesin yaptığıyla ilgili; "Bak, orada çok güzel çiçekler gördüm, gideyim, arayayım, ben de bulayım." "Ankara'yı görmek ister her bahtı kara" diye şarkı var. Ama Atatürk öldükten sonra bunlar bitmiş, kalmamış, daha önce tabii hiç yokmuş. Yalnız belki yaşam biçimi olarak Osmanlı döneminde mahalle olgusu varmış, çok güçlü bir mahalle olgusu. Yine bu mahalle oluşmuş; ama bu sefer Cumhuriyetin ürünü olarak sahip çıkılmış. Böyle bir alışkanlık olursa pek çok dertten kurtulmak mümkün olur. İnsanlığın çoğunluğu inanır da sana destek verirse her şey yapılabilir.

Denetim konusunda da personel yetersizliğinden kaynaklı sorunlar var. Uzman insan ihtiyacı var. Doğru personel ve sayısı yeterli personel gerekli.

O.B.- Şimdi de Koruma ve planlama ilişkisini hakkındaki görüşlerinizi alalım hocam.

G.T.- Bir; koruma planı, eşittir imar planı değil. Koruma planı, kişiliği, kimliği farklı olan bir planlama biçimidir; ama özel bir imar durumunu yansıtır. İmarla hiç ilişkisi yoktur diye de bir şey öngöremezsiniz. Mesela bu da nerede gösteriyor kendini; sadece imar planı tecrübesi olan plancıyı alıyorlar, koruma planını yapmasını istiyorlar. Olmaz, o kişinin hiç olmazsa bir ekip içinde birkaç plan deneyimi olması lazım. Şimdi bazı tecrübelerimiz oldu mesela. Çok sevdiğim öğrencilerimden bazıları, iyi plancıydılar fakat yaptıkları pek de başarılı olmayan koruma planları oldu. Koruma planı yapmak iyi plancılık istiyor, genel kültür istiyor, tasarımı istiyor, her şeyi istiyor; on-

ların hepsi olacak bu planda üstüne bir de koruma olacak. Demek ki koruma planında, lejanttan da anlaşılacağı gibi, imar planından çok daha fazla noktaya dikkat etmek gerek. İmar planını aşan bir plandan bahsediyoruz. Ama aynen imar planını taklit ediyorlar, başka bir şey olmalı. İmar planını aşan ve ondan farklı bir koruma planının temel özellikleri nasıl tanımlanabilir dersek, vizyon genişliği önemli-gerçi imar planının da vizyonu geniş olmalı- ve de stratejileri tanımlı bir plan olmalıdır. Gerçek bir planlama işidir bu, doğru; ama bir de koruma gibi bir veri vardır içinde, o da kendine özgü nitelikleri taşır.

Raci hocamız ne diyordu? Bir "vizyon planı" vardı, 200.000 ölçekte yapılacak, ondan sonra stratejiler planı gelecek, 50.000 ve 25.000 gibi ölçeklerde, 5.000 ölçekte ise, uygulamanın ilk programlanması, ilk düzenlenmesi yapılacak.

Aynı şey korumada da var. Bunun belki vizyonu daha geniş, stratejileri daha çok belki. Bir de koruma planının lejantının çok iyi olması gerekir, onun üzerine çok iyi çalışmak gerekir.

İsmine de artık karar verelim. Nedir; koruma imar planı mıdır, koruma planı mıdır, nedir? "Koruma amaçlı imar planı" diye ifade etmeyelim. Başka bir şey bulalım. Koruma Planı diyelim ve öyle algılayalım. Koruma planı böyle herkesin yapabileceği bir şey değildir, hele mimarların yapabileceği bir şey hiç değil.

Koruma planlaması takım işidir diyeceğiz, bu bir takım çalışmasıdır ve başrol plancındır, hiç çaresi yok. Ötekilerinin biraz daha danışmanca konumları vardır; ama bir de şehir mühendisi çok önemlidir. Daha kimse söylemiyor bunu, bizimkilerin daha haberi yok. Boşuna mı Almanya'da "Urban Engineer" (şehir mühendisi) var. Demek böyle bir adam da var ortalıkta. Keşke kurullara böyle bir adam da gelseydi, danışman olarak gelseydi hiç olmazsa. Neyse, çok doğrudur, bir ekip çalışmasıdır bu ve ekibin içinde başrolde veyahut lider olarak veyahut yönetici olarak ya da direktör olarak şehir plancısı vardır.

Koruma ve gelişmenin doğru olarak ve gerektiği gibi birarada bulunduğu bir plan felsefesini yansıtır koruma planı. Burada 3 tane tescilli yapı yerine belki 30 tane tescilli yapı vardır. Yer yer, mahalle mahalle, sokak sokak. Sokak koruması vardır mesela, orada hep tescilli yapılardan

oluşan bir sokak vardır. Böyle detayları da vardır onun; ama esas, birçok veriden oluşan bir plandır.

Türkiye’de koruma-planlama ilişkisi deyince, aslında önemli bir şey söylüyoruz. Türkiye’deki planlama çalışmalarının iki temel ve önemli girdisi var. Birisi Risk ve diğeri de Koruma. Ben şimdi diyeceğim ki, son 5 yılda ortaya çıkan gerçekler var. Çünkü bizim depremlerimizin üstünden 5 yıl geçti. Türkiye gibi arazisiyle, topografyasıyla, sahilleriyle, filan müthiş bir zenginlik gösteren ülkede, bunların içinde çok zengin olan bir kısmı ortaya çıkmış ve bir kısmı daha çıkmamış, çıkmayı bekleyen mirasıyla Türkiye’nin planlamasında iki tane veri son yıllarda ortaya çıkmıştır ki, bunun her ölçekteki planlamada -200 bin ölçekten 1000 ölçeğe kadar göz ardı edilmesi olanaksızdır. Bunlardan, bu iki veriden bir tanesi olumlu, bir tanesi de olumsuzdur. Olumsuz olan, risk planlaması yahut afet planlaması. Bu afet planlamasının alt sınıflandırmasını da yapabiliriz; “doğal afetler” deriz, “insan eliyle yaratılan afetler” deriz. Mesela savaşlar gibi filan, bunlar afet planlamasıdır. Bunlara karşı, bu olumsuz girdiye karşı o şehrin, söz konusu şehrin kendini koruması gerekir. Bunun da çeşitli yönleri vardır; tek yapıda yapıyla-inşaatla ilgili önlemler alınır, yer seçiminde fay hattı, bölgeleme, kırılma bilmem ne, onlar yapılırlar ve böylece bir korunma sağlanmış olur. Ama bu Türkiye için hâlâ çok önemlidir; çünkü birdenbire gelip yeni alanlar açılmaktadır, gecekondu alanları açılmaktadır. Sultanbeyli filan böyle. Bütün bunların olduğu bir ülkede, dinamik bir ülkede bunların hepsi çok büyük anlam taşır.

İkinci girdi ise olumludur. Onu da bize karşı korumak gerekir. Biz derken de, herkese karşı. Bunlar da doğal ve tarihi çevreyi korumaktır. Bunlar mirasımızdır, zenginliğimizdir, kimliğimizdir, bütünlüğümüzdür, Türklüğümüzdür, her şeyi koyunun içine. Anladın mı? Bu hem kültürel, hem siyasal, hem ekonomik, hem sosyal bir güçtür. Bunu hem bize karşı korumak, hem de onun değerlerinden yararlanmak gerekir.

Bu tabii üst ölçekli karar ve politikaların belirlenmesi ile ilgili bir durum tanımlıyor. Mesela barajlar meselesi son dönemde gündeme geldi. Enerji amaçlı, sulama amaçlı birtakım barajlar yapılıyor; ama bu barajların altında kalan yerler

oluyor. Hasankeyf örneğinde olduğu gibi, Zeugma örneğinde olduğu gibi. Sadece işin mühendislik tarafı, belki biraz da ekonomi tarafı maksimize ediliyor bu kararlar alınırken. Ama çok önemli olan kültür mirası tarafı -ki bir açıdan bakarsan, bu her türlü ekonomiyi de aşar, bunu ödemeye para da yetmez- düşünülüyor. Mesela, Bakû-Ceyhan hattını geçiriyoruz, değil mi? Bir şey yaparken, oturalım, civarımızdaki arkeolojik alanlar nelerdir, şu nedir, bu nedir, yerleşmeler nelerdir? Diye düşünelim. Tabii suyu koymak için bir köyü boşaltıp insanları taşımak da bir sosyal girdidir; ama bir tarihi çevreyi su altında bırakmak da geri dönüşü olmayan bir veridir. O yüzden ona çok dikkat etmek gerekir. Bu, bizim barajlarda yapılmamış, kimse düşünmemiş bunu. Çok ayıptır söylemesi, 20 yıl önce yapılmış projeler; ama ondan bu yana hiç revizyondan geçmemiş. 20 yılda da çok şey değişti. Bunlardan birisi bu.

İkincisi enerji politikamız, o da çevreyi çok etkileyen; ekolojik dengeleri etkileyen bir olaydır ve ekoloji de çok önemlidir, bütün dünya için ve Türkiye için de çok önemlidir. Bu yüzden, bir de ona dikkat edeceğiz; bir üst ölçek geliştireceğiz. Nükleer santral meselesi yeniden gündeme geldi. Birisiyle anlaşıyormuşuz da, bir nükleer santral yapılacakmış. Yapmayalım, bu olmaz, bunu yapmayalım. Sahile koyarsan sahili öldürüyor. Bilmem ne kadar kilometre uzaklıktaki yerlere götürüp atıyorlar. Ne denizi bozmaya, ne sahili bozmaya, ne de insanları kanserden öldürmeye hakkımız var. Bir de bu durum var.

Eski olmak ya da belli bir tarihselliği olmak yeterli değil artık. Onun yanı sıra başka çeşitli yeni kriterler de çıkıyor. Vizyon da bu şekilde genişliyor. Somutluk ve soyutluk olayı giriyor, bütün bunlarla vizyon çok genişlemiş oluyor, alanı da genişlemiş oluyor.

Bunlar artık affedilmez gaflardır. Türkiye’de artık o dönem geçmiştir. Onun dışında sahilin doldurulması, bence bu da çok yanlış bir iştir. Doldurmasınlar, başka çözümler bulsunlar, ulaşım politikalarını yeniden düzenlesinler. Denizdeki ulaşımı kullanmak, havadaki ulaşımı kullanmak, demiryolu ulaşımı çok önemli. Bu arada hızlı tren sallanıyormuş, insanlar kemer takıyorlarmış, biliyor musun?

O.B.- Sallanır tabii. Mevcut raylar üzerinde hızlı giden bir tren yaptılar sadece⁵.

G.T.- Nasıl yaparlar? Bu ne düşüncesizliktir. Bana bir teklif gelmişti Almanya’dan. Çok hızlı giden trenler var, böyle raylar üstünde oluşan manyetik alanda kayan; onlardan Avrupa’da yaptılar biliyorsun, “Yakın Doğuya da Türkiye’den giriş yapalım” diyorlardı. Diyorlardı ki, “Otur, bir ekip kur, bize de söyle.” Ben de gittim, Ulaştırma Bakanlığındaki yetkililerle konuştum, “Böyle bir düşünceniz var mı?” dedim, “Yok, böyle bir şey yok kafamızda” dediler. Sonra öğrendim ki, bizim arazimiz öyle bir tren için çok engebeliymiş. Onun dümdüz bir hatta olması lazımmış. Bu, rayların üzerinde kayıyor, farklı teknoloji onun düz olması gerekiyormuş. Biz de yapmak için devamlı köprüler filan olacak. Manyetik alan insan sağlığı için tehlikelidir dendi. O zaman böyle bir şeye niye girelim? Neyse, hepsini incelemek ve bunların içinden çevre ve insan için sağlıklı olanını seçmek zorundayız.

Bir de Boğaz meselesi var. Boğazlar ile ilgili politikaların da yeniden ele alınması gerekir. Kirlenmiş olan kısmının temizlenmesi, trafiğin düzenlenmesi gibi. Kocaman gemileri, taşıyıcıları oradan geçirmemek gerek. Kalıyorlar, batıyorlar, yolu tıkıyorlar filan.

O.B.- Hocam, isterseniz uluslararası düzeyde gerçekleşen birtakım değişimler var, onlara değinebilir misiniz?

G.T.- O zaman bu ICOMOS’⁶a gönderme yapalım. ICOMOS’a göre en son değişim 20. yüzyıl sonuna kadar mimari dil, stil olarak, belli bir olayın yeri olarak, bölgesi olarak, belki insanlar

tarafından yapılan çok iyi bir çevre olarak filan böyle bir şeyleri de korumaya aday görüyorlar. Sadece “19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren” filan gibi kriterler yok artık.

Eski olmak ya da belli bir tarihselliği olmak yeterli değil artık. Onun yanı sıra başka çeşitli yeni kriterler de çıkıyor. Vizyon da bu şekilde genişliyor. Somutluk ve soyutluk olayı giriyor, bütün bunlarla vizyon çok genişlemiş oluyor, alanı da genişlemiş oluyor. Bu da gösteriyor ki, bundan böyle yapılan işlerin hemen tümü bir açıdan korumaya giriyor; aşağı yukarı planların tümü bir açıdan korumaya giriyor. Demek ki koruma, hayatımızın bir numaralı temel verilerinden biri oluyor. Bunun içine kendimizi korumak da giriyor tabii, sağlığımızı korumak da giriyor. Bu yüzden, korumanın Türk toplumunda acilen kabullenilmesi, özümsemesi gerek ve bunun için hepimizin seferber olması gerekiyor. Bu işlerde biraz duyarlılık sahibi insanların seferber olması gerekiyor, bu çok önemli. Avrupa’da o kadar önemli değil; çünkü zaten korunmuş, zaten hayatın bir parçası olarak devam ediyor o korumalar. Anlatabiliyor muyum? Ama biz de korumazsak, ölümcül konular da çıkabiliyor sonunda.

O.B.- Hocam, son olarak vurgulamak istediğiniz, söylemek istediğiniz bir şeyler varsa onları alalım isterseniz.

G.T.- Son olarak, Eğitim meselesi çok önemli; onu bir daha vurgulayalım. Okullarda, orta öğretimden itibaren korumanın eğitiminin yapılması gerek. Türkiye gibi bir ülkede, sadece tarih değil bu; bunların değeri konusunda çocukların ciddi olarak eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekir. O çok önemli.

Bir de şunu söyleyelim. Koruma meselesi bir kampanyadır, çok ciddi bir kampanyadır ve burada kamu yararı olduğundan, çok insan katılmalıdır. Gönüllü ya da gönülsüz, nasıl olursa olsun, katılmalıdır.

5 Bir çok konuya değinmeye özen gösterdiğimiz bu söyleşide konu, ulaşım politikaları bağlamında, Ankara-İstanbul arasındaki hızlı- dınmış tren uygulamasına geldi. Uygulamanın çok tehlikeli olduğunu ve bunun aslında yapılmaması gerektiğini belirttik. Kısa bir süre sonra ise o üzücü kaza gerçekleşti. Haklı çıkmayı hiç istemedik. Umarız bilime ve tekniğe dayanmadan yalnızca siyasal tercihlerle teknik kararlar verilmesi alışkanlığı, bu kaza vesilesiyle son bulur.

6 International Council on Monuments and Sites. ICOMOS, kendilerini dünyanın tarihi anıt ve bölgelerini korumaya adanmış profesyonellerden oluşan uluslararası bir sivil toplum örgütüdür.

Kentsel Dönüşüme Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak*

Hatice Kurtuluş

“Kentsel dönüşüm” kavramı özellikle plansız ve kontrolsüz biçimlenmiş kentler ve metropoliten alanlar söz konusu olduğunda başlangıçta olumlu anlamlarla yüklü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu plansız ve kontrolsüz mekansal gelişmenin özellikle kentli yoksul sınıflar açısından olumsuz yaşama ve barınma koşullarını yarattığı bilinmekte ve kentsel dönüşüm projelerinin bu alanlarda belirli iyileşmeler sağlayacağı umulabilirdi. Sosyal ve ekonomik maliyeti yoksul sınıflar tarafından fazlasıyla ödenerek, ancak sağlıklı çevre ve barınma koşulları içinde kentsel araziye dönüşmüş bu alanların yine bu sınıflar için daha yaşanabilir bir kentsel çevreye dönüştürülmesi beklenebilirdi. Sadece mekansal olarak değil sosyal ve kültürel ölçekler olarak inşa edilmiş olan bu mahallelere dışarıdan bir müdahale de ancak böyle bir söylem ile meşrulaştırabilirdi. Bu aynı zamanda “modern kent” in dayandığı sınıfların mekanda göreceli olarak yerleştirilmesi yoluyla emeğin maliyetinin düşürülmesi ve sınıflar arasında sosyal teması sağlayacak mekansal düzenlemelerle sınıfsal çatışma riskinin aşağıya çekilmesi senaryosu ile de çelişmezdi.

Diğer yandan “suç”la bütünleştiği varsayılan kentsel çöküntü alanlarında, kentsel dönüşüm sürecinde bozulacak mülkiyet, kiracılık, komşuluk ve dayanışma ilişkilerinin, varsayılan suçun organizasyonunu bozacağı ve dolayısıyla kentsel şiddeti azaltacağı da kentsel dönüşüm kavramına olumlu anlamlar yüklenmesinin bir diğer nedeni olarak görülebilirdi.

Ancak, kentsel dönüşüm projeleri bütün dünyada olduğu gibi Türkiye ‘de de bu gibi meşrulaştırıcı söylemler eşliğinde ama tamamen başka bir senaryoyu gerçekleştirmek üzere sahneye çıkmaktaydı. Bu senaryo, kapitalizmin küresel rundunda kentsel toprakların tamamen metalaşması ve pazardaki aktörlerin güç-rekabet ilişkilerine teslim edilmesi idi. Modern toplumun kurucu unsurlarından olan modern kentin dayandığı sağlıklı yaşam çevresi ve barınma hakkının gerçekleşmesi için tüm düzenlemeler ve düzenleyici kurumlar (kamu yararını esas alan planlama, planıcı ve özel mülkiyete müdahale edebilen siyasi otorite gibi) küresel emlak pazarının oyuncularından hızla oyun dışında bırakılmaya başlandı. Devlet ve sermayenin yeniden şekillenen ilişkisi çerçevesinde kentsel mekânın fiziki,

* Bu yazı, TMMOB Şehir Plancıları Odası tarafından 18 Kasım 2006 tarihinde düzenlenen Kentsel Dönüşüm Sempozyumu’nda sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

Doç. Dr.
İstanbul
Üniversitesi
Kamu Yönetimi
Bölümü

*Planlama Dergisi
2006/2’de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

sosyal ve kültürel bariyerlerle “özelleştirilmesi” pek çok yoldan ve pek çok farklı araçla gerçekleştirilmeye başlandı. Bu yeni arazi ve emlak pazarında tekel rantı oluşturacak değerde lokasyonlar ise daima tarihsel kent merkezlerine yakın, ulaşım ağlarının gelişmesi ile son derece avantajlı hale gelmiş ve yeterince güvenceli olmayan mülkiyet haklarına sahip eski çöküntü alanları ile gecekondular mahalleleriydi. Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren yoğun göç alan kentlerin ulaşımı zor ve iklim koşulları göreceli olarak olumsuz ve sağlıklı çevre koşullarına sahip bölgelerine (İstanbul boğazi sirtları, eski sayfiye yerleşimlerinin sirtları, kent içi çöküntü alanları gibi) yerleşen kırsal göçmenler, kentin eski ve yeni mülksüzleri ile giderek gelir kaybederek bu alanlara yerleşen alt-orta sınıflar, pazardaki son derece değerlenen bu alanların metalaşmasının önündeki en büyük engeldi. Bu alanlar 1980’lerden itibaren belli ölçülerde ticarileşmekle birlikte yine de kentli yoksul sınıfların ulaşabileceği belli bir kentsel arazi pazarının içinde kalmaktaydı. Kentsel dönüşüm söylemi ile kentsel dönüşüm projelerinin temel çelişik yanı da bu oluşturmaktaydı. Söylem düzeyinde tüm kentli sosyal sınıflar için avantajları ortaya konularak meşrulaştırılan dönüşüm kavramı, proje ve uygulamaların başlamasıyla bu meşruiyet düzlemini hızla yitirmekte ve çelişik açıkça görünür hale gelmektedir. Bu çelişik kentsel dönüşümün ekonomik boyutunda kristalize olmaktadır. Kentsel dönüşüm yeni bir ekonomi olarak ortaya çıkmaktadır. İleride üzerinde duracağım gibi bunu Ayşe Buğra’dan (2000) ödünç alacağım bir kavramla “kentsel dönüşümün ahlaksız ekonomisi” olarak tanımlamak mümkündür.

Bu bildiride üzerinde durulacak diğer boyut ise “toplumsal sözleşme”ye dayanan “modernlik miti” nin, ete kemiğe bürünebileceği yer olan modern kentin, sınıfların toplumsal temasının yok olduğu bir mekanda varlığını nasıl sürdüreceği sorusudur. 19 yüzyılın modernlik düşü ve kent ütopyalari belli sınıflar için gerçeğe dönüşürken, yine aynı düşün bir parçası olan bütün toplumsal sınıflar için karşılıklı kabul edilmiş olan sağlıklı çevre koşullarında yaşama ve barınma hakkının radikal biçimde aşımının toplumsal ve mekansal sonuçları, konunun sorgulanması gereken bir boyuttur.

Neoliberalizm öncesi modern kentte bazı kritik noktalar

Kapitalizmin bir önceki raundunda sosyal devlet ve fordist üretim rejimine dayalı olarak biçimlenen devlet-sermeye-emek ilişkileri, kentsel topraklarda kullanım ve mülkiyet haklarını, farklı olanaklar ve biçimlerle toplumsal sınıfların göreceli olarak paylaşmasını mümkün kılmaktaydı. Türkiye’de boş ve geniş hazine arazilerinin hem gecekondular hem de sanayiciler için arazi avantajı sağlaması bunun en iyi örneklerindendi. Hazine arazilerine yerleşebilme olanağı bir yandan emeğin maliyetini düşürerek yeni gelişen sanayilere ucuz emek sağlıyor diğer yandan da göçün maliyetini göçmenlere yükleyerek devletin sosyal harcama yükünü azaltıyordu. Bu sayede kentsel rantların paylaşımında gerçek bir sınıfsal çatışmanın da önü alınmıyordu. Bu dönemde Batıda sosyal devletin konut yatırımlarını desteklemesi ile Türkiye’de devletin hazine arazilerine işgal yoluyla yerleşmeyi görmezden gelmesi aynı ekonomi politikasının sonuçlarıydı. Diğer yandan metropoliten kentsel alanlarda kırsal göçmenlerin formel ve enformel emek piyasalarında iş bulabilme olanakları ve kentten beklentilerinin bulunması; kamu ve özel sektörde ücretli çalışanların, orta sınıf yaşam tarzını sürdürebilecek ücret seviyelerinin kent içi mahallelerde yap-satçı inşaat sektörünün ürettiği düşük maliyetli apartman dairelerini satın alabilecek tasarrufa olanak vermesi; kentin burjuva sınıfını oluşturan üretici kapital, tüccar ve mütahitlerin ulaşım ve iletişim teknolojilerinin yetersizliği ve profesyonel yönetici kadroların eksikliğine bağlı olarak işyerine yakın yerleşme mecburiyetleri nedeniyle toplumsal sınıflar mekanda birbirleriyle temas etmekteydi.

Bu dönemde sosyal sınıfların mekanda yer seçmelerinde konut-işyeri mesafesi kadar tüm sınıflara açık kamusal mekânın varlığı belirleyici rol oynamaktaydı.

Fordist kapitalizmin dayandığı, kalabalık ücretli sınıflar için standart malların üretimi, aynı sınıflar için aynı standartlıkta konutlar ve yaşam çevreleri üretimi ile eş zamanlı olarak gerçekleşmekteydi. Kapitalizmin geç kalmış ülkelerinde ise kırsal göçmenlerden oluşan işgücünün konut ve barınma sorunu bir başka “standartın” kendiliğinden oluşumu ile çözümlenmekteydi. Bu an-

lamda gecekondulu mahalleri, kapitalizmin geç kalmış formuna özgün banliyöleşme modelinde başka bir şey değildi. Bu modelde, Batıdaki gibi devlet ücretli sınıflar için standart toplu konut alanlarının üretimini teşvik etmek yerine, bu alanları kentsel araziye dönüştürme maliyetini üstlenmeden zaten kamusal olan toprakların göçmenler tarafından işgal edilmesini göz yumuyordu. Göçmenler emek pazarına en kolay ulaşabilecekleri mesafelerde ve uygun mülkiyet statüsündeki (kamu arazisi) alt yapısız arazilere, çetin koşullarda yaşamayı ve gelirlerinin büyük bir kısmını (çoğu zaman tamamını ya da fazlasını borçlanarak) inşaata harcamayı göze alarak yerleşiyorlardı. 1950'lerden 1980'lere, gecekondulu mahalleleri (bazıları ilçe ölçeğine büyüyerek ve apartmanlaşarak) kentin sadece en düşük gelirli göçmen-emekçi sınıfları için işgal yoluyla yerleşmiş yerleşim alanları olmaktan çıkarak, düşük gelirli kentli orta sınıflar için de standart yerleşim alanlarına dönüşmeye başladı. Bu "standart" yerleşimler, klasik modern kentin banliyölerinden biçimsel (estetik) ve oluşum süreçleri (planlı, alt yapı) açısından oldukça farklı olarak ortaya çıksa da içerik ve fonksiyon açısından son derecede benzerdiler. Kapitalizmin fordist raundunda ücretli sınıfların, kentsel mekanda kendileri için üretilen ya da kendilerine "bırakılan" yer/alan sayesinde, tüketimin yanında mekan yoluyla sistemle bütünleşmeleri sağlanmaktaydı. Bu aynı zamanda kentsel topraklardaki mülkiyet ve kullanım haklarından emekçi sınıfların ve orta sınıfın göreceli pay alabilmesini mümkün kılıyordu.

Kapitalizmin Küresel Raundunda Kentsel Alanın Sınıflar Arasında Yeniden Paylaşımı ve Kentsel Dönüşüm Projeleri

1980'li yıllardan itibaren dünyada ve Türkiye'de mekansal dönüşüm iki temel üzerinde yükselmektedir:

- 1. Neoliberal politikalar ile birlikte devlet ile sermaye arasında yeniden biçimlenen ilişkiler ve kentsel alanlarda sınıfların hak sahipliğinin yükselen sınıflar lehine yeniden düzenlenme çabası.*
- 2. Kentsel alanın bütünüyle metalaştırılması yoluyla sermaye birikimi mantığının içine alın-*

ması ile kolektif eylemi de içinde barındıran kentin kamusal mekansal varlığının aşındırılması.

Bu iki temel üzerinde inşa edilmeye başlanan süreçte merkezi ve yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği yasal reformlar üretim sermayesinin yanında yeni bir sermaye sınıfı yaratmakta ve güçlendirmektedir. Bu dönemde neoliberal politikaların uygulayıcısı olan yerel ve merkezi siyasi otorite, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik söylemiyle kentsel mekandaki kullanım ve mülkiyet haklarını esasında bu yeni yerli sermaye lehine yeniden düzenlemektedir. Bu düzenlemeler kentsel topraklardaki kullanım ve mülkiyet haklarında alt sınıflardan üst sınıflara doğru ve kamusal mülkiyetten özel mülkiyete doğru radikal bir transferin gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır. Kentsel alanda coğrafi açıdan tekel rantlarına sahip bölgelerde kalan gecekondulu mahalleri ile eski kent merkezlerindeki çöküntü alanları bu transferin ana kaynaklarından bazılarıdır. Gecekondulu alanlarında bir türlü tam olarak düzenlenememiş mülkiyet hakları ve imar sorunları bu transferler için meşruiyet zeminini oluştururken; eski kentsel çöküntü alanlarında ise zaten çok parçalı mülkiyet hakları ve ağırlıklı kiracılık statüsü ile barınan en yoksul toplumsal sınıfların sağlıksız yaşama koşulları ve şiddet potansiyeli, bu alanlarda dönüşüm projelerini meşrulaştırarak bu transferi mümkün kılmaktadır. Yoksul ve emekçi sınıfların kentsel alanda tutunabilmelerinin son dayanağı da yeni sermaye birikimi sürecinde yükselen sınıflar lehine ortadan kaldırılmaktadır.

Bu süreçte kentsel alan toplumsal sınıflar açısından dramatik bir biçimde ayrışmakta ve bu ayrışmada azalan kentsel kamusal harcamalar yeni oluşacak kentsel yoksulluk alanlarının kamusal hizmet alabilmeleri olanağını daha da azaltarak, eski yoksulluk alanlarından farklı, gerçek çöküntü alanları, "slum"lar yaratacaktır.

Bu çerçevede kentsel dönüşümü, modern düşüncenin temel mottolarından biri olan "toplumsal adalet" ilkesi içinde ele alabilmek imkansız hale gelmektedir. Modern düşüncenin mekansal modernleşme ve dolayısıyla modern kent ile bağlam bağımlı ilişkisi düşünüldüğünde, toplumsal adalet ilkesinin bu denli aşınması, bu ilişkinin bağlamından koparılarak serbest pazarın içine

Bu çerçevede kentsel dönüşümü, modern düşüncenin temel mottolarından biri olan "toplumsal adalet" ilkesi içinde ele alabilmek imkansız hale gelmektedir

savrulmasına neden olmaktadır. Oysa kent, semt, mahalle gibi ölçekler sadece fiziksel ve demografik olarak ölçülebilen sayısal büyüklükler değil, belli bir tarihsel dönemde, belirli toplumsal sınıfların tarafından belirli maliyetler ödenerek “sosyal olarak kurulmuş” ölçeklerdir. Kentsel dönüşüm projeleri, sürtünmesiz -matematiksel bir uzamda değil, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak örülmüş, maliyetleri toplumsal sınıflar tarafından ödenmiş sosyo-mekansal ölçekler üzerinde gerçekleşmektedir. Belirli bir tarihsel dönem de, belirli toplumsal ve yerel maliyetler ödenerek ortaya çıkmış bir sosyo-mekansal ölçeğin, bu maliyeti ödemiş toplumsal sınıflar dışlanarak, sermaye sınıfı lehine dönüştürülmesi ancak modern kapitalizmin kendi adalet ilkesinin dahi aşındırılmasıyla mümkün olabilecektir.

Kentsel Dönüşümün Ahlaksız Ekonomisi

Mumford 1938’de, banliyönün (suburbia) özel hayatın kurulması için ortak bir çabanın sonucu olarak ortaya çıktığını yazmaktadır. Bu yaklaşım modern düşünceden gelmekte ve kamusal alanın-mekanın dışında kalan bir “özel hayat” tasavvurundan beslenmektedir. Kapitalizmin fordist raundunda bu çaba, emek, sermaye ve sosyal devletin ortaklığı ile ücretli sınıflara yeni bir tüketim formu olarak “özel hayatı” dolayısıyla da “banliyö evini” satmalarından başka bir şey değildi. Kapitalizmin küresel raundunda ise aynı soruyu tekrar sormak gerekiyor: “Devlet ve sermaye ve küresel emek pazarında avantajlı olan sınıfların ortak çabası ile ortaya koyulan kentsel dönüşüm projelerinde bu ortaklığın bir ahlaki var mı?”

Kentsel dönüşüm sürecinde ortak çabanın, kamusal kaynakların ve sınıflar arasında bölüşülen geniş mülkiyet ve kullanım haklarının belli bir sosyal sınıfa transferi için olduğu açık olarak görülmektedir. Bu çaba, aynı zamanda kapitalizmin bir önceki raundunda göreceli olarak daha masum olan, “geniş ücretli sınıflar için özel yaşamı destekleyecek modern yaşam çevresi kurma”nın ötesinde dar bir sosyal sınıfa açık bir biçimde kentsel ekonomik kaynakları ve varlıkları transfer edebilmek içindir. Giderek geleneksel orta sınıfları da içine alarak büyüyen kent yoksullarının barındığı geniş ve avantajlı kentsel arazi üzerindeki ekonomik değerın kentin yeni

varsıl sınıflarına transferi bu yolla mümkün olabilecektir.

Bu nedenle bu çaba, Ayşe Buğra’nın bir başka bağlamda kullandığı terim (2000, 97-128) ödünç alınarak “kentsel dönüşümün ahlaksız ekonomisi” olarak değerlendirilebilir. Buğra “Ahlaksız Konut Ekonomisi” başlıklı makalesinde E.P. Thompson’un “18.Yüzyılda İngiliz halk kitlelerinin ahlaki ekonomisi” başlıklı denemesinde, bu yüzyılda patlak veren yiyecek isyanlarının sadece yoksullukla ilgili olarak değil aynı zamanda, “*insan ihtiyaçlarının karşılanmasını piyasanın kişisel olmayan güçlerine bırakan yeni siyasi iktisadın ahlak dışı tavrıyla halkın geleneksel tüketim ahlakı arasında varolan çatışma*” çerçevesinde ele alan yaklaşımını, Türkiye’de geçekondunun olgusunun gelişimini açıklamak için, ana kavramı tersine çevirerek kullanmaktadır. “Kentsel dönüşümü” bu kavram bağlamında düşündüğümüzde, temel bir insan ihtiyacı olan barınma ihtiyacını (üstelik maliyeti kentin yoksul sınıfları tarafından ödenerek kentsel araziye dönüşmüş bir kentsel alanda) piyasanın kişisel olmayan güçlerine bırakan neoliberal ekonominin ahlak dışı tavrıyla, kentli yoksul sınıfların geleneksel barınma ihtiyacını karşılama yolları ve ahlakının çatışması temel bir toplumsal çatışma alanı olarak ortaya çıkabilecektir.

Modernite’de bir ideal form olan modern kent mitinin çöküşü

Aristoteles Politika adlı eserinde, şehrin farklı insanların bir arada yaşadığı yer olduğunu söylemektedir. Modernitenin köklerini aldığı Yunan düşüncesinde farklı insanların “bir arada yaşama hali”, gerçeklik olarak değilse de mit olarak modernliğin dayandığı bir diğer temel mottodur. Modern mit, birbiriyle bütünleşik bir “kamu” kurur. Modern kent, bu miti mekânın düzenlenmesi yoluyla gerçekleştirecek kurucu unsurlardan biridir. Bu nedenle kamusal mekân bütün sosyal sınıfların içinde hareket edebildiği ve birbiriyle temas edebildikleri bir alanın düzenlenmesidir. Bu aynı zamanda “sivil” bir alanı da temsil eder.

Oysa kentsel dönüşüm projelerinde kamusal mekândaki geniş mülkiyet ve kullanım hakları daha sınırlı belli bir sınıfa transfer edilerek, kent-

sel toprağın özelleştirilmesi ile kamusal mekan daraltılmaktadır. Bu durumda sosyal sınıflar mekanda açık olarak ayrışmakta ve kamusal mekanda bir arada bulunabilme, temas edebilme hali ortadan kalkmaktadır.

Kentsel Ayrışma ile modern kentin gerçeklik ve mitsel boyutlardaki çöküşü arasındaki ilişkinin gözden kaçırılmaması gerekir. Modern kenti bir ideal forma dönüştüren temel etmen onun bütünlüklü bir sosyo-mekansal ölçek olarak mitleştirilmiş olmasıdır. Modern kentte bütünlükleme, kentin maddi ve kültürel birikiminin göreceli olarak paylaşılması, sınıflar arası eşitsizliklerin planlama aracılığı ile mekanda katlanılabilir sınırlarda düzenlenmesi ve kamusal mekanın sınıfların temasına olanak verecek biçimde inşa edilmesi ile sağlanmaktaydı. Modern kentte mekan, serbest piyasa ekonomisinin kurallarının belli ölçüde ötesinde ve planlamanın aktif müdahalesi ile kamusal yararı gözeterek kurulmakta; bu sayede kent bir sınıfsal çatışmalar alanından, sınıfların göreceli olarak mekanda yerleştirildikleri ve birbirleriyle temas edebildikleri alan haline gelmekteydi.

Modern kapitalizmde sınıf çatışmasının da bu sayede belli bir ölçüde geriletildiği düşünülürse, modern kentin çöküşünün sınıfsal çatışma için yeni bir çatışma zemini hazırlaması kaçınılmazdır. Bu zemin ise neoliberalizmin siyasi söylemi ve politik uygulamalarıyla desteklediği etnik, dinsel ve kültürel ayrışmalar sayesinde kayganlaştırılmakta ve çatışma sınıf boyutundan, sermaye sınıfı için daha az tehlikeli ancak emekçi sınıflar için esas tehlike olan sınıfsal dayanışmayı yok edecek sınıf dışı çatışma alanlarına kaydırılmaktadır. Kentsel mekanın “özelleştirilmesi” sadece sınıfsal temasın olduğu zemini değil, aynı zamanda sınıfsal dayanışma ve kolektif eylemin zeminini de yok etmektedir.

Modern kent planlamasının bilim olarak erozyonu ve yeni bir kentsel ütopya ihtiyacı

Kapitalizmin küresel raundunda serbest piyasa ekonomisi kentsel mekanı da metalaştırarak içine alacak biçimde genişlerken, planlamanın modern kent yaratma ideali yerini kentsel mekanı ve kentsel toprakları piyasada kolayca değiştirilebilir değere dönüştürebilecek bir imar planlılığına bırakmaktadır. Sadece kentsel

araziler değil, kentin tarihsel, kültürel ve coğrafi mekansal sermayesi de bu planlar aracılığı ile kentli nüfusun büyük bir kısmını dışarıda bırakacak biçimde yeni varsıl sınıfların kullanımına uygun hale getirilmektedir. Örneğin İstanbul’da kentin çeperinde geniş arazilere sahip 19. yüzyıl çiftliklerinin arazileri ya da kentin tarihsel coğrafi sermayesinin en belirgin parçalarından olan korular, boğaz sırtları, göl ve orman alanları mevzi planlar ile belirli bir toplumsal sınıfın kullanımına açılıp kamuya kapatılmaktadır. Bu kapalılık, kentsel ayrışmanın ötesinde, kentin tarihsel, coğrafi ve kültürel varlıklarının ve zenginliklerinin de belli bir sınıfa transferi anlamına gelmektedir. Bu süreçte bilim olarak “kent planlaması” yerini yeni “kentsel stratejiler” üretimine, meslek olarak “şehir plancılığı” ise ısmarlama iş yapan zanaatkarlığa bırakılmaktadır. Kentsel dönüşümün yukarıda sözü edilen ahlaksız ekonomisinin ihtiyaç duyduğu meşrulaştırıcı bilimsel yaklaşımların, söylemin ve stratejilerin üretiminde bilim önemli bir rol oynamaktadır. Eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşımlardan daha yaygın ve egemen olan kentsel dönüşümü meşrulaştırıcı yaklaşımlardır. Bir başka deyişle, modern kent planlamasının ahlaki yanını oluşturan “kamu yararı” ilkesini serbest piyasa ekonomisinin önüne koyan niteliği giderek kaybolmaktadır.

Üstelik burada sadece kent planlaması bilim alanında değil, sosyal bilimlerin hemen hemen bütün alanlarında, “kentsel dönüşümle” ilgili yaklaşımlarda, modern sosyal bilimin sorgulayıcı, eleştirel niteliğinden ne kadar uzağa düştüğü açıkça izlenmektedir. Temel sorun sadece kent planlaması alanında değil diğer sosyal bilim alanlarında da yeni kentsel ütopyaların üretilmemesidir. Oysa barınma ve mülkiyet hakları mücadelesi bile ancak arkasında sağlam bir kentsel ütopya olduğunda, rant kavgasının ötesinde gerçek ve ahlaklı bir mücadele alanı olabilecektir.

Kaynakça

- Mumford, L. (1940), *The Culture of Cities*, Secker and Warburg, London
- Buğra, A. (2000), Türkiye’nin Ahlaksız Konut Ekonomisi, *Devlet ve Piyasa Karşıtlığının Ötesinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Stratejik Mekansal Planlama ve İlişkisel Coğrafya Üzerine Düşünceler

Prof. Dr.
DEÜ
Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü

Sezai Göksu

Giriş

Stratejik mekansal planlama, 1990'lardan itibaren, gerek Avrupa gerekse Kuzey Amerika kentsel planlama literatüründe oldukça hacimli bir yer işgal etmektedir. Bu "yeni" kentsel planlama anlayışının gerçekte ne olduğu, ne tür bir planlama kavramsallaştırması ile temellendirildiği ve nasıl bir sosyo-mekan algısı ile beslendiği konusunda net ve üzerinde uzlaşmış temel bir çerçeve bulunmamaktadır. Stratejik mekansal planlama, kapsamlı planlamanın liberal sağdan "kapsamlı" bir eleştirisi midir? Modernist planlamaya post-modern bir karşı duruş mudur? Yoksa teknik-bürokratik modelin "bir demokrasi projesi olarak" katılımcı bir alternatifi midir? Bu sorular üzerinde de halen tartışmalar sürmektedir. Bununla birlikte, özellikle, kentsel gelişme için aralarında sinerji kollayan kamusal ve özel paydaş inisiyatiflerinin eklenmesine izin veren bir kentsel planlama sürecine işaret edildiği yönünde genel bir izlenim edinmek mümkündür (Steinberg, 2005). Koalisyon, konsültasyon, süreç tasarımı, vizyon (oluşturma), stratejik eylem, katılım, müzakere ve

benzeri kavramları anahtar olarak kullanan bu kentsel planlama anlayışının arkasında yatan ilişkisel coğrafya kavramsallaştırması ise belki de, onun "yeni" olarak etiketlenmesini haklılaştıran bir özelliği olarak okunabilir (Healey, 2004). Burada ilk olarak, stratejik mekansal planlamanın kentsel planlama tarihi ve kuramları içerisindeki yerini konumlandırmaya yönelik bir tartışma yapılacaktır. Böylece kentsel kapsamlı planlamanın gerçekte ne zaman/ne kadar "stratejik" olduğu ve buna karşılık stratejik mekansal planlamanın da ne kadar "kapsamlı" olduğu meselesi üzerinde belli bir açıklığa kavuşulacaktır. İkinci olarak, stratejik mekansal planlamanın bazı temel özellikleri üzerinde durulacak ve arkasındaki ilişkisel coğrafya anlayışı çözülerek diğer kentsel planlama yaklaşımları ile arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınacaktır. Son olarak, stratejik mekansal planlamanın olanaklılığı üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Stratejik Mekansal Planlamanın Planlama Tarihi İçindeki Problemleri Konumu

Chadwick (1977), planlamayı bir 'ileriye görme' eylemi olarak tarif etmektedir. Chadwick'in son-

*Planlama
Dergisi
2008/3'de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

raki cümleleri okunmasa, bu tarif ile birlikte, planlamanın tarihini insanlık tarihi kadar eskiye götürmek mümkün olacaktır. Oysa planlamayı kehanetten ayıran temel özelliği olarak, ileriye görme eylemini bilimsel bilgi ile temellendirdiği dikkate alındığında, planlamanın bir Aydınlanma ürünü olduğu rahatlıkla söylenebilir (Tekeli, 2001). Toplum hakkında bilimsel olarak temellendirilmiş bilginin toplumun ilerlemesine uygulanabileceği fikri ile beslenerek gelişen planlamanın ilk olarak 18. yüzyılın dördüncü çeyreğinde ortaya çıktığını ileri süren Friedmann (1996), planlama teorisini şekillendiren entelektüel etkiler haritasında planlama kültürünü oluşturan oldukça geniş bir bilimsel yaklaşımlar/ideolojiler/düşünceler yelpazesinin varlığını vurgulamaktadır. Ancak, planlama kültürünün bu iki yüzyıllık serüveninde, önce sanayi kentinin, arkasından sanayi sonrası kentin sorunları ile uğraşmak üzere, anlamlı bir kentsel planlama kuramının oluşması için 2. Dünya Savaşı sonrası beklemek gerekmiştir. Planlamanın altın çağı olarak da adlandırılan 1960'lı yıllarda tek hakim paradigma haline gelen ve neredeyse her şeyin entegrasyonu olan kapsamlı planlama, karar kuramından, tercihler kuramından, yer seçimi kuramından ve oyun kuramından beslenmektedir (Günay, 2007). Bu nedenle, planlama, aynı zamanda, (rasyonel) karar verme, tercih yapma, yer seçme ve rol dağıtma "eylemi"dir.

Kentsel planlama kuramının arka arkaya kritik edilerek geliştirildiği ve özellikle kapsamlı model üzerinden yürütülen tartışmaların yoğunlaştığı son elli yıllık dönemde, araçsal rasyonaliteye iman ederek ve plancı uzmanlığını adeta kahramanlaştırarak kendisini teknik alanda tutmayı başaran kapsamlı model değişik yönlerden eleştirilmiştir (Sandercock, 1998). Bu modele ilk ciddi eleştiri 1960'lı yılların ortasında gücünü sivil haklar hareketinden alan savunucu planlama yaklaşımından gelmiştir. Plancıların teknik alanda rahatlıkla ayırt edip uygulama iddiasında oldukları kamu yararının, gerçekte, bilimin değil siyasetin meselesi olduğunu hatırlatan Davidoff (1965), plancıları siyaset alanında dışlananların avukatlığını üstlenmeye davet etmiştir. Fakat planlama kurumunu asıl felç eden karşı çıkış, 1970'li yıllarda başını Harvey (1973) ve Castells'in (1977) çektiği Marxist coğrafyacı ve sosyologlardan gelmiştir. Buna göre, planlama

kapitalist devletin bir fonksiyonu olarak, farklı sermaye grupları arasında uzlaşma sağlayan ve birikim rejimini meşrulaştıran bir hizmetçiden farksızdır. Öyle ki, planlama, sermayenin dolaşımını mümkün kılmak ve hızlandırmak üzere mekanı donatmakla yükümlüdür. Planlamanın kamu yararına çalıştığı düşüncesini kökten çürüten bu düşünce, planlamaya ve plancıya yeni bir rol tarif etmek yerine, çözümün kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılmasında ve bütün üretim araçlarının işçi sınıfına tahsis edilmesinde olduğunu ileri sürmüştür (Lamarche, 1976). Kapitalist sistemin 1929 bunalımı güçlü bir planlama kurumunun doğmasına neden olan koşulları yaratmıştır. Oysa 1974 ve 1979 bunalımları planlama kurumunun tamamen çözümlenmesini sağlayan gelişmeleri tetiklemiştir. 1980'lerden itibaren, bir yandan, yapısal uyum programları olarak bilinen ve basitleştirme (simplification), kuralları kaldırma (deregulation), merkezden uzaklaştırma (decentralization) stratejileri ile şekillenen özelleştirme politika tavsiyesi, devletin geri çekilerek küçülmesi gerektiğini önermiş; öte yandan pozitivist sosyal bilim yapma pratiği ağır bir modernite eleştirisi ile alt üst olmuş ve kentsel planlamayı kökünden sarsacak biçimde toplumun bir analiz ünitesi olmaktan çıkartılmasının epistemolojik koşulları hazırlanmıştır. Başka bir ifadeyle, bu kere, 20. yüzyılın dördüncü çeyreğinde, tarihin bir düzeni olmadığı, tersine türbülansının olduğu savı ile temellendirilen 'ilerlemenin planlanamayacağı' fikri ortaya atılmıştır. Albrechts (2006), bunun arkasında hem planlamayı "yeni-korumacı" bir tavır ile küçümsemenin, hem de postmodern şüphecilik olduğunu belirtmektedir. Böylece, başta özellikle kentlerin ve bölgelerin köhneleşen parçalarına olmak üzere, mekansal planlamanın odağı projelere kaymıştır. Ne var ki giderek artan kentsel karmaşıklık, hızlı ve rastgele gelişmelere olan ilgi, bütün seviyelerde, yerelden küresel çevresel sorunlara eğilimin dramatik bir biçimde artması, çevre hareketinin giderek artan gücü, yönetimlerin kentin yarışma gücünü arttırmaya yönelik olarak daha girişimci bir planlama stilini benimseme ihtiyacı, gerek yatay gerekse dikey, uzun süren, daha iyi bir koordinasyon arayışı, uzun dönemli düşünme ihtiyacına yeniden yapılan vurgu, daha gerçekçi ve etkin bir yönetime dönme amacı, dünyanın eskisine göre çok daha hızlı bir biçimde kirlenmesi, ser-

mayenin teknolojik gelişmelerden de yararlanarak her yere kolaylıkla akması sonucu kaynakların hızla tükenmesi, yoksulluğun küreselleşmesi, afetler sonucu binlerce insanın yok olması, toplumun kompartmanlaşarak ufulanması, geleneksel arazi kullanım düzenlemesine, kentsel bakım ve hizmete, üretime ve servislerin işletilmesine ek olarak, idarelerin yeni talepleri, bürokratik yaklaşımların terk edilerek geleneksel idari aygıtların dışında gelişen tecrübe ve kaynakları işaret edecek şekilde karşılaşmasının istenmesi neticesinde ve bütün bunlara yanıt olarak 1980'lerin sonlarında ve 1990'larda, kentler, kent-bölgeler ve bölgeler için daha stratejik yaklaşımlar, çerçeveler ve perspektifler yeniden daha revaçta olmuştur (Albrechts, 2004; 2006).

Bütün bunlar, son yıllarda kentsel planlamanın yeniden gündeme gelmesini sağlayan önemli gelişmelerdir. Bunun da ötesinde, oluşmakta olan yeni planlama kültürü, mekansal planlamayı, daha yenilikçi bir pratik olarak, daha az kural koyan, ama daha fazla girişimci olan, genişleyen kapsamına, fiziksel tasarım, arazi kullanım ve ulaşım örüntüsü ötesinde, ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel boyutlarıyla sürdürülebilirlik perspektifini katan, genişlemiş ve çoklu hale gelmiş ölçeğini, mahalleden kente, bölgeye ve hatta çokuluslu seviyelere kadar arttıran, özellikle küresel sermaye için kentlerarası yarışmanın çok maliyetli olduğu düşünülürse, içten gelen büyümeyi, gelişmede kentin kendi biricik gücünü dikkate alan, kimisi tarihsel olarak verili olan kimisi ise kentleşme sürecinde ortaya çıkan farklılıklara saygı duyan, karar süreçlerinin (daha fazla) demokratik olması için sesini duyurmak isteyen ve haklarını iletmek isteyen sivil toplumun kritik rolüne önem veren; entelektüel olarak tatmin edici bulunan bütünleşik kentsel gelişme planının pratik olarak imkansız olduğu gerçeğinden hareketle, stratejik bir odak benimseyen, paydaşlar arasında işbirliğine dayalı eylem planlamasının yüz-yüze, transaktif/interaktif ilişkilerini çok daha iyi geliştirebilen mekansal planlamanın müzakere edilmiş yönetimi, ya da yönetişimini dikkate alan bir faaliyet olarak görmektedir (Friedmann, 2005).

Planlama tarihinde stratejik mekansal planlamanın teklif edilmesi, esasen, çıkarların karşılıklı olarak birbirlerine bağlı olma durumunun ve

çeşitliliğinin yüksek olarak algılandığı bir döneme rastlamaktadır. Bu, aynı zamanda, teknik-bürokratik modelin, tam da bu nedenle bundan böyle çalışamaz olduğu kabulü ile üst üste düşmektedir. Dolayısıyla, stratejik mekansal planlamanın gündeme gelmesi ile işbirliğine dayalı planlamanın nihai planlama paradigması olarak sunulması eş zamanlıdır. Her iki önerinin de ortak bölümleri katılım kavramıdır. Oysa, değişik toplumlarda reel olarak uygulanan tarzları bir yanda tutulursa, kapsamlı planlamanın katılıma kapalı olduğunu kuramsal olarak iddia etmek zordur. Nitekim, planlamanın daha fazla katılıma açık olmasını sağlamak üzere yapılan öneriler, stratejik mekansal planlama gibi alternatif bir paradigma yerine, uzun erimli kapsamlı planlamanın içinde kalarak gündeme getirilmiştir (Şengül, 2002). Savunucu planlama (Davidoff, 1965), aşamalı planlama (Lindblom, 1959), eşitlikçi planlama (Krumholz, 1996) ve benzeri yaklaşımlarla uzun erimlilik, geniş kapsamlılık, kamu yararını merkezi alması gibi temel unsurları eleştirilen kapsamlı planlamanın en önemli özelliklerinden bir tanesi, kuşkusuz, alternatifler arasından seçim yapmasıdır ve çok açıktır ki, bu seçim bütünüyle stratejiktir. Özellikle uygulama gibi önemli bir unsura sahip olması sebebiyle söz konusu seçimin eylem yönelimli olduğu düşünülürse, kapsamlı planlamanın stratejik olmadığını savunabilmek mümkün değildir (Ersoy, 2007). Bununla beraber, stratejik mekansal planlamanın, aşağıda daha ayrıntılı olarak irdelenecek olan özelliklerinden bir tanesi, Friedmann'ın da yukarıda vurguladığı gibi, kapsamlı olmasıdır. Buradaki kapsamlılık, boyut, sektör ve aktör anlamında, yani değişik seviyelerde, belki de kapsamlı planlamanın önerdiğinden çok daha fazla bir ilişkiselliğe işaret etmektedir (Gedikli, 2007).

Planlama tarihi içerisinde kuramsal tartışmaların, analitik (planlamanın ne olduğu), form (iyi bir planın ne olduğu) ve süreç (iyi bir planlama sürecinin ne olduğu) düzeylerinde olmak üzere üç temel kanalda sürdürüldüğünü ileri süren Yiftachel (1989), 1980'li yılların sonlarına doğru doğrudan ismini zikretmemekle birlikte, stratejik mekansal planlamayı, pragmatik rasyonalite adıyla süreç tartışmalarının yürütüldüğü kanala yerleştirmiştir. Aynı zamanda, risk planlaması ya da özgürleştirici planlama olarak da adlandırılan

bu modelin temelinde Habermas'ın stratejik eylem kavramsallaştırması bulunmaktadır ve Alexander'ın (1996) belirttiği gibi, özü itibarıyla, kolektif eylem yönelimli bir planlama modelidir. Stratejik mekansal planlamada, aşağıda ayrıntılı olarak tartışılacak özelliklerinden bir tanesi olarak, kolektif eylem yönelimli olmaya referanslı kurumsal kapasite oluşturma ve mekansal planlamada bu özelliğin giderek artan önemi özel olarak vurgulanmaktadır (Gualini, 2005). Bu ise, çıkarların birbirlerine karşılıklı olarak bağlılığının ve çeşitliliğinin yüksek olarak varsayıldığı bir durumda, teknik-bürokratik modele alternatif olarak, yerel koşullar altında yeni yönetim rejimlerinin vurgulandığı işbirliğine dayalı planlama modelinin önemli bir unsurudur.

Stratejik Mekansal Planlamanın Temel Özellikleri ve İlişkisel Coğrafya Anlayışı

Kaufman and Jacobs (1996), stratejik planlama kavramının özel sektörden ödünç alındığını, ancak 1980'li yıllarla birlikte, bunun planlama yazınındaki izleri sürüldüğünde, eylem, sonuç ve uygulama yönelimli olduğunu, geniş bir katılımı teşvik ettiğini, planlamanın içinde geliştiği çevre koşullarına vurgu yaptığını, yarışmacı bir ruhun perspektif olacak kadar kaçınılmaz olduğunu ve kurum modelinden kalkarak fırsatlar ve tehditler bağlamında toplumun güçlü ve zayıf yanlarının değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Belki bugün anladığımız anlamda mekansal planlamada değil, ama daha ziyade kamu sektöründe ve kamu-özel ortaklığı temelinde önemli bir program geliştirme tekniği olarak değerlendirilebilecek olan stratejik planlama, bir bakıma da mekansal planlamayı yeteri kadar kısıktırıştır denilebilir (Murray, 2004; Scott, 2006). Özellikle, eleştirel kuramın ikinci kuşak temsilcisi olarak Habermas'ın (2001) iletişimsel eylem kuramını temel olarak geliştirilen işbirliğine dayalı planlama düşüncesinde, nitekim Healey (1997) stratejik planlamada tanımlanmış aşamalarda geniş menzilli konsültasyonların önemine vurgu yaparken, katılımcı söylemsel demokrasilerde strateji geliştirilmesinin üç temel unsuru olarak müzakereyi başlatanlar, çıkar grupları, ve müzakere yerini belirtmiştir. Healey'in işbirliğine dayalı planlama düşüncesi ve buna bağlı olarak strateji geliştirme kurgusu özenle okunduğunda,

temel vurgunun sürece ait olduğu gözden kaçmayacaktır. Benzer bir saptamayı, "plansız planlama pek de kötü bir fikir olmayabilir" biçiminde bir kopuş cümlesiyle özetlenebilecek yazısında Friedmann da (2004) yapmaktadır. Kendilerinden katkı yapmaları beklenen aktörlerin özellikle talep edildiği düşünülürse, stratejik planlamanın meşruiyetinin nihai plan belgesinde değil fakat onun hazırlanma sürecinde katılanların ustalığında kurulmaya çalışıldığı düşünülebilir. Albrechts (2004), stratejik mekansal planlamayı tartışırken, geleneksel arazi kullanım planlarının uygulama için resmi rehber durumunda olmalarına rağmen, diğer politika alanlarının uygulama aşamasında mutlaka zorunlu olan bütçe ve teknik kaynak sebebiyle, bu planları kolaylıkla sabote edebildiklerini ileri sürmüştü ve stratejik planları uzun-dönem vizyon ile kısa-dönem eylemleri kombine edebilen bir süreç olarak tarif etmiştir. Stratejik planlamada aktif katılım, açık diyalog, hesap verebilirlik, işbirliği ve uzlaşma anahtar terimlerdir. Bu nedenle gerek vizyonda, gerekse seçilecek stratejik eylemlerde hem üst kademedeki ilgili çıkar gruplarının hem de alt kademedeki ilgili yurttaşların paylaşması ve uzlaşması gerekmektedir. Nihayet, stratejik planların geleceği asıl etkileyecek potansiyel gücünün yönetim kültürünü değiştirme kapasitesinde ve yasalarla saptanmış araç ve süreçleri etkilemesinde yattığı ileri sürülmektedir (Albrechts, Healey, and Kunzman, 2003).

1950'li yıllarda ABD'de özel sektörde ortaya çıkan stratejik planlama, özellikle 1970'lerin sonlarındaki krizlerle birlikte idarelerin gündemine gelmiştir. Burada ayırt edici olan stratejik planlamanın, şirketin kendi eylemleri için şirket tarafından yürütülmesidir. Oysa Avrupa'da kökleri 1920'lere kadar geriye giden uygulama biçimiyle stratejik mekansal planlama, farklı otoritelerin, farklı sektörlerin, özel aktörlerin aktivitelerini yönlendirmek için yürütülmektedir ve bu nedenle modern devlet fikrine bağlanmaktadır (Albrechts, 2001). Bundan dolayı, Avrupa literatüründe stratejik planlamanın tarihsel gelişimi incelenirken, 'mekansal' ifadesi özenle korunmakta ve bu planlama yaklaşımının 1960'larda ve 1970'lerde, farklı yönetim düzeylerinde, neredeyse her şeyin entegrasyonu olan kapsamlı planlama sistemine doğru evrildiği vurgulanmaktadır (Albrechts, 2006). Albrechts'e göre,

1990'larda yeniden planlama gündemine gelen stratejik mekansal ele alışın, normatif anlamda beş temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yaygın, her şeye ve bütün problemlere erişmeye çalışan, neredeyse her şeyi entegre etmeye girişen kapsamlı planlamanın tersine, stratejik mekansal planlamanın seçici olduğu ve gerçekten mesele olan konulara yönlendiğidir. Stratejik bazı kararların ve eylemlerin diğerlerinden çok daha önemli olduğunun vurgulanması, ve seçiciliğe güçlü bir vurgunun yapılması, bir kapsamlı planlama eleştirisi olarak, Lindblom'un aşamalı planlama modelini hatırlatmaktadır. İkincisi, Ök-litgil mekan ve yer kavramına dayanan ve objeler ile forma odaklanmayı gerektiren geleneksel mekansal planlama yerine, önerilen stratejik mekansal planlamanın ilişkisel mekan ve yer kavramlarını hedeflediği, ilişkilere ve süreçlere odaklandığıdır. Burada açıkça bir ağ toplumu kabulü bulunmaktadır ve bireylerin farklı ağlarda farklı roller üstlendikleri vurgulanmaktadır. Elbette, bütün ilişkisel ağların kesişimlerinde ya da düğümlerinde yer alan arenalarda aktörler bir araya gelecek ve yeni ilişkiler kuracak, hatta politik sistemde bir rol iddiasında bulunacaklardır. Böylece bireysel ve kolektif potansiyeller gelişecek, sorunlara çözümler bulunacak, plan yapım, karar verme ve uygulama süreçlerinde aktif olarak yer almak için yapısal değişimi zorlayacaktır. Stratejik mekansal planlamanın bu özelliği ile bir miktar Davidof'un savunucu planlama yaklaşımını güçlendirdiği, ama daha çok, iletişimsel rasyonalite ile temellendirilen müzakereci planlama yaklaşımını yeniden teklif ettiği düşünülebilir. Üçüncüsü, sadece objeleri ve işlevleri entegre etmeye odaklanan geleneksel mekansal planlama yerine stratejik mekansal planlamanın bunların yanı sıra sürece de odaklandığıdır. İdareler arası yatay entegrasyon ve mekansal ölçekler arası dikey entegrasyon, stratejik mekansal planlamanın en önemli vurgularından birisidir. Bu da aslında kapsamlı planlamanın önerdiği bir özelliktir fakat reel uygulamalar bunun tam tersini kanıtlamış, hatta bazı toplumlarda planlama tarihi sıklıkla idareler arasındaki güç yarışına tanık olmuştur. Ölçekler arası entegrasyon ve iç-tutarlılık ise yine kapsamlı planlamanın önemli bir özelliği olmasına rağmen, özellikle 1980 sonrası dönemde proje yönelimli anlayışlar bu özelliğin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Dördüncüsü, sabitlenmiş ve dondurul-

muş bir nazım planı hedeflemek yerine, stratejik mekansal planlamanın, olası ve arzu edilen gelecekler ve onlara nasıl gidileceği hakkında yaratıcı olarak düşünmeyi, başka bir deyişle vizyon oluşturmayı gerektirdiğidir. Aslında her plan (geleceği görme eylemi olarak) bir vizyondur ve vizyonsuz bir planlama eylemi olanaksızdır. Ancak stratejik mekansal planlamada üzerinde önemle durulan nokta, geleceği diğer olasılıklara kapatan teknik- bürokratik viz-yonun hedeflenen nihai plan üzerindeki hakimiyetinin kırılmasına yönelik olarak kolektif vizyon oluşturma süreçlerinin etkili olmasıdır. Nitekim, stratejik mekansal planlama literatürü, vizyon kelimesi yerine, özenle vizyon oluşturma (visioning) sürecine vurgu yapmaktadır (Shipley and Newkirk, 1999; Shipley and Michela, 2006; Gaffikin and Sterret, 2006). Bu ise, kentsel planlamanın bir demokrasi projesi olarak yeniden kurulması gerektiği teklifini hatırlatmaktadır (Tekeli, 2007). Beşincisi ise, stratejik mekansal planlamanın eylem yönelimli olduğu ve siyasi otoriteler ile uygulayıcı aktörler arasında etkili bağlantıların bulunması gerektiğidir. Burada kastedilen sadece bir planın kendi uyumu içerisinde uygulanacağından önceden varsayılması değil, planın değişimi kısırtan ya da yöneten araçlardan birisi olarak düşünülmesi gerektiğidir. Elbette, kapsamlı planlamanın temel niteliklerinden birisi olarak uygulamanın asıl hedef olduğu ve planların uygulanmak üzere yapıldıkları ileri sürülebilir. Ancak burada ayırt edici olan kapsamlı planlama sürecinde olduğu gibi planların değişik ölçeklerdeki kararlara uygunluk (conformance) terimlerinde değerlendirilmesi değil, gerçekliğe ilişkin değişime yaptığı katkı ölçüsünde performans terimlerinde değerlendirilmesidir. Albrechts'in önerdiği stratejik mekansal planlamanın, bu normatif bakış açısının arkasında kuşkusuz yeni bir coğrafya anlayışı bulunmaktadır (Healey, 2004). Buna göre ölçeği, küreselden yerele doğru iç içe geçmiş hiyerarşi olarak ele alan özcü (essentialist) kavramsallaştırma yerine, birbirinden kopuk alanları bağlayabilen ya da yoğun etkileşimleri küresel bir ölçekte bir araya getirebilen ilişkisel kavramsallaştırma teklif edilmektedir. Burada, herhangi bir etkileşim alanında rol oynayabilecek potansiyel çoklu ölçeklere vurgu yapılmaktadır. Öte yandan pozisyon, özcü coğrafyada ele alındığı gibi mesafe ile ilişkilerin zayıfladığı bir nokta değil,

daha ziyade bir kurumsal alandır. Dolayısıyla, örneğin bir kentin, gözlem alanına ve kurumsal alanın içinde konumlandığı ilişkisel ağlara bağlı olarak çok sayıda pozisyonu bulunmaktadır. Özcü kavramsallaştırmanın tersine ilişkisel coğrafya Giddens'in (1995; 199-144) bölgeselleşme terimini ödünç alarak ve çok sayıda ağın aynı anda mevcut olduğunu varsayarak, bütünlüştürmüş ve farklılaşmış doku anlayışı yerine, parçalanmış ve kat kat ayrılmış mekan kavramsallaştırmasını kullanmaktadır. Buna göre, bir fiziksel alan boyunca aynı anda bulunan çoklu ilişkisel tabakaların varlığı, klasik bölgeleme yaklaşımını kullanan nazım plan anlayışına da ters düşmektedir. Klasik ele alışlarda mekan nötr, bağımsız ve masum bir yüzey olarak algılandığından kentlerin ve bölgelerin maddi boyutlarına odaklanmak yeterli gelmekte ve fiziksel geleceğin bir plana göte kurulabileceğine inanılmaktadır. Oysa ilişkisel coğrafya anlayışı, mekanı, kimlik kuruluşlarının cereyan ettiği bir "yer" olarak algıladığı için, başka bir deyişle, mekan üzerinde sosyal kuruluşları önemseydiği için, geleceğin aslında bilinmeyen olduğunu ve her türlü olasılığa açık olduğunu, ama yaratıcı (imaginative) çalışma ile maddileştirme arasında kurulacak etkileşimlerle pekala şekillendirilebileceğini iddia etmektedir (Healey, 2006). Benzer bir anlayışla, ilişkisel coğrafya, gelişme kavramını bütünlüştürülmüş bir doğrusal çizgi, yani az gelişmişlikten çok gelişmişliğe doğru uzanan evrimsel bir eksen olarak algılayan özcü kavramsallaştırmanın aksine, özellikle yerel tarih ve geniş ilişki ağları sebebiyle farklı yerlerin farklı opsiyon ve potansiyeller içerdiği ve bu nedenle çok sayıda gelişme yörüngelerinin oluşturulabileceği inancını taşımaktadır. Klasik anlayış işlev ve fiziksel form temelinde temsil edilen iki boyutlu bir harita ve üç boyutlu bir perspektifle yetinmesini bilmektedir. Bu nedenle, klasik planlamada harita çok önemlidir, hatta harita olmaksızın herhangi bir planın üretilebilmesi mümkün değildir. İlişkisel kavramsallaştırma ise metinlerin, ikonların, resimlerin, müziksel ifadelerin ve hatta kokuların geleceği kurma ile ilgili yaratıcı çalışmada yardımcı olacağını ileri sürmekte ve haritayı, zihinsel olanı da dahil olmak üzere, çok daha geniş bir ifadeler olasılığına açmaktadır.

İlişkisel coğrafya anlayışı ile temellendirilen stratejik mekansal planlama yaklaşımının, toplum

ve zaman-mekan kavramsallaştırması açısından, diğer planlama paradigmalarından oldukça farklı bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Sadece bunlara bakarak, stratejik mekansal planlamanın geleneksel planlamadan ve geniş kapsamlı rasyonel planlamadan uzaklaştığı düşünülebilir. Ancak, süreçsel ve kurumsal tasarım, vizyon oluşturma, eylem yönelimli olma gibi özellikleri açısından stratejik mekansal planlamanın geniş kapsamlı rasyonel planlama ile üst üste düştüğü ileri sürülebilir. Kentliler için gerçekten önemli olan konulara odaklanmak, seçici olmak, dikey ve yatay entegrasyonları sağlamak gibi özellikler ise zaten geniş kapsamlı rasyonel planlamanın eleştirildiği konulardır. Geniş kapsamlı rasyonel planlama anlayışı terk edilmeksizin, ama bilinen sınırları genişletilerek, yeniden içerilebilecek ve kazanılabilecek konulardır. Dolayısıyla, stratejik mekansal planlamayı diğerlerinden ayırt eden ve üzerinde önemle durulması gereken iki temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, Ökültgil mekansallaştırmasını terk ederek, mekanı kimliklerin sürekli olarak sosyal kuruluşlarının bir yeri biçiminde görmeyi teklif etmesidir. Bu, mekansal planlamanın klasik temsil şemasının yerine, zorunlu olarak dilinin de değişmesini öngöreceği şekilde, Lefebvre'in (1994) terimleri ile söylenirse, temsilin mekansalını, başka bir ifadeyle tasarlanan değil fakat yaşanan mekanı ön plana çıkartması anlamına gelmektedir. Ancak, bu özellik, son yirmi yıl içerisinde, değişik adlandırmalarla önerilen müzakereci planlama anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Burada bir miktar daha farklı olan ve vurgulanan ise mekanda yeni bir zaman kavramsallaştırmasıdır. Buna göre böyle bir planlama pratiği, sadece fiili olguların ardışık dizilimi ile meydana gelen (diakronik-sintagmatik) saat-zaman ile yetinemeyecek, aynı zamanda, potansiyel olarak var olan ancak henüz fiili olmayan olasılıkların yan yana dizildiği (sinkronik-paradigmatik) zaman enlemine de dikkate almak zorunda kalacaktır (Korsch, 1991; Planck, 1987). Bu, geleneksel, klasik ve kapsamlı planlamanın alışık olmadığı bir zaman-mekan kavramsallaştırmasıdır ve üzerinde eleştirel kuram ile kuantum teorisindeki son gelişmelerin önemli ölçüde etkisi vardır. Buna göre planlamanın bilgiye olan bakışının da değişmesi gerekmektedir. En somut olarak, artık gelecek sadece var olan ve güvenilirliği şüpheli bilgilerin, başka bir ifadeyle sadece fiili olgula-

rın sunabildiği ölçüde saat-zamansal dizilimli bilgilerin üzerine kurulamayacaktır. Bu nedenle planlama, aynı mekanda ve aynı anda gömülü olan ve belki de yazılı olmayan, alternatif potansiyel bilgiye de yönelmek zorunda kalacak; belki de gerçek yaratıcı ve özgürleştirici dinamikleri orada bulacaktır. Ancak bütün bunlar da geniş kapsamlı rasyonel planlamanın kapsamı içerisine katılabilecek yeni boyutlar olarak görülebilir. İkinci ise mekansal planlamanın en temel kavramlarından birisi olan kamu yararını gündeminden düşürmesidir. Bunun arkasında muhtemelen, bir yandan toplumun homojen bir bütün olmadığı varsayımı ile birlikte kamu yararı kavramını sorunlu olarak görmesi yatmaktadır. Öte yandan, kapitalist küreselleşmenin ve post-modern eleştirinin temel argümanlarını izleyerek, özel sektöre daha fazla imkan tanınması gerektiğini vurgulaması, sürekli olarak aktörleri ön plana çıkartması, kimlik siyasetine özel bir önem vermesi, devletin bu alandan da müdahalesinin kaldırılmasını önermesi, sivil topluma tam bir inisiyatif tanınmasının istenmesi, stratejik mekansal planlamanın adeta planlamanın özelleştirilmesi şeklinde okunmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Elbette bunun maddi gücü elinde bulunduranların lehine gelişecek şekilde kentsel değişim değerlerinin ön planda tutulması anlamına geldiği düşünülebilir. Stratejik mekansal planlamanın dışlananların, ezilenlerin, yerinden edilenlerin, ve sürekli kaybedenlerin müzakere masasından korunarak ve kazanarak nasıl kalkabileceklerine yönelik herhangi bir yanıt yoktur.

Son Bir Değerlendirme: stratejik mekansal planlamanın olanaklılığı üzerine

Stratejik mekansal planlamaya ilişkin olarak, bu teorik çabaların ciddi bir pratik oluşturduğu ya da var olan planlama pratiğini arzu edilen yönde dönüştürdüğünü iddia etmek mümkün değildir. Nitekim stratejik mekansal planlama literatürü, teorik tartışmaların ötesinde, başarılı bir pratiğin oluştuğunu kanıtlayacak örneklerin yokluğunu ya da stratejik mekansal planlamaya örnek olarak sunulan bazı mekansal planlama tecrübelerinin gerçekte “stratejik” olmadıklarını vurgulamaktadır. Bu nedenle, stratejik mekansal planlama anlayışının performansının henüz ölçülebildiğini söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte eğer

stratejik mekansal planlama, kentsel planlamanın bir demokrasi projesi olarak yeniden yapılandırılması biçiminde anlaşılacaksa, böyle bir planlama stili olanaklı kılınabilecek koşulların hazırlanmasının kolay bir süreç olmayacağı söylenmelidir. Uzun dönem teknik-bürokratik bir model ile çalışmış, kurumsal ve entelektüel yapılarını bu modele göre oluşturmuş, sonuçta donuk, yasal ve fiziksel geleceğin gösterildiği biçimiyle oluşacağına inanılan bir itaat belgesi elde etmeye yönelik olarak işleyen bir süreci, işbirliğine dayalı, tam ve doğrudan katılıma, böylece teknik alanı siyasal süreçlere açık bir duruma doğru dönüştürmek ve bu süreci ahlaki olarak iyi yönetmek uzun uğraşlar gerektirecektir. Bunun da ötesinde, bu süreçte en önemli zorluk, kuşkusuz, kentsel planlama pratiğinin içinde gelişeceği demokratik ortamın hazırlanması meselesidir. Böyle bir ortamın en temel özelliklerinden birisi, tüm aktörlerin sürece eşit güç ile katılmalarının sağlanmasıdır. Oysa bunun olanaklı kılınması hiç de kolay değildir, belki mümkün de değildir. Böyle bir durumda kentsel kararların, politikaların ve eylemlerin önceliklerinin sıralanması ve tercih yapılması aşaması çatışmalı hale gelecektir. Bu durumda, kentsel planlama ya teknik-bürokratik modelin kısıtlı ve göstermelik katılım süreçleri ile yetinecek ve stratejik mekansal planlama iddiasını sürdüremeyecektir ya da kendisini, çatışma ortamını da bir fırsat olarak görerek, tamamen siyasal alanın sınırları içerisinde konumlandırarak ve planlamanın, profesyonel planlılar tarafından asla planlama olarak görülmemeyen sosyal hareketler modeline kapanmasını kaçınılmaz kılacaktır. Bu nedenle, stratejik mekansal planlama, katı teknokratik-bürokratik yapılanmanın olduğu bir toplumda, uzman iktidarını pekiştiren teknik alan ile sivil toplum hareketlerine yer açan siyasal alan arasında sıkışacak gibi görünmektedir. Bununla birlikte, stratejik mekansal planlamayı olanaklı kılınabilecek tek zorunlu formasyon, kapitalist küreselleşmenin eşitsiz gelişme yasaları doğrultusunda giderek küresel ölçekte kendisini gösteren liberal kentsel rekabet ortamıdır. Bugün, küresel sermaye, kentlerin stratejik mekansal planlarında belirtilen vizyonları ve o vizyona ulaşmak için yaratılacak yatırım fırsatlarını izlemekte; karlı gördüğü ölçüde istediği kenti istediği ağa bağlamak üzere harekete geçmektedir. Bu nedenle, stratejik mekansal planlama yak-

laşımının belki de en anlaşılabilir iddiası, kentlerin küresel sermayeyi kendilerine çekmek için önemli bir yarış içerisinde olduklarıdır.

Kaynakça

Albrechts, L. (2001), "In Pursuit of New Approaches to Strategic Spatial Planning: a European perspective", *International Planning Studies*, 6-3, 293-310.

Albrechts, L. (2004), "Strategic (Spatial) Planning Reexamined", *Environment and Planning B: planning and design*, 31, 743-758.

Albrechts, L. (2006), "Shifts in Strategic Spatial Planning? some evidence from Europe and Australia", *Environment and Planning A*, 28, 1149-1170.

Albrechts, L., P. Healey, and K. Kunzman (2003), "Strategic Spatial Planning and Regional Governance in Europe", *Journal of the American Planning Association*, 69, 113-129.

Alexander, E. (1996), "After Rationality: towards a contingency theory for planning", in S. Mandelbaum, L. Mazza and R. W. Burchell, eds., *Explorations in Planning Theory*, Center For Urban Policy Research, New Jersey, 45-64.

Chadwick, G. (1977), *A Systems View of Planning: towards a theory of the urban and regional planning process*, Pergamon Pres, Oxford.

Castells, M. (1977), *The Urban Question*, MIT Pres, Cambridge.

Davidoff, P. (1965), "Advocacy and Pluralism in Planning", *Journal of American Institute of Planners*, 31, 331-338.

Ersoy, M. (2007), "Kapsamlı Planlama Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Bugünü", M. Ersoy ed. *Kentsel Planlama Kuramları* içinde, imge, Ankara, 115170.

Friedmann, J. (1996), "Two Centuries of Planning Theory: an overview" in S. Mandelbaum, L. Mazza and R. W. Burchell, eds., *Explorations in Planning Theory*, Center For Urban Policy Research, New Jersey, 10-29.

Friedmann, J. (2004), "Strategic Spatial Planning and the Longer Range", *Planning Theory and Practice*, 5, 49-67.

Friedmann, J. (2005), "Globalization and the Emerging Culture of Planning", *Progress in Planning*, 64, 183-234.

Gaffikin, F. and Sterret, K (2006), "New Visions for Old Cities: the role of visioning in planning", *Planning Theory and Practice*, 7/2, 159-178.

Gedikli, B. (2007), "Stratejik Mekansal Planlama: planlamada yeni arayışlar, yöntemler ve teknikler", M. Ersoy ed. *Kentsel Planlama Kuramları* içinde imge, Ankara, 229-277.

Giddens, A. (1995), *The Constitution of Society*, Polity Press, Cambridge.

Gualini, E. (2005), "Reconnecting Space, Place, and Institutions: inquiring into "local" governance capacity in urban and regional research", in L. Albrechts and S. J. Mandelbaum eds., *The Network Society: a new context for planning*, Rotledge, London, 284-306.

Günay, B. (2007), "Planlama Kuramı ve Kentsel Planlama Eğitimi", M. Ersoy ed. *Kentsel Planlama Kuramları* içinde, imge, Ankara, 307-341.

Habermas, J. (2001), *İletişimsel Eylem Kuramı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Harvey, D. (1973), *Social Justice and the City*, Johns Hopkins University Pres, Baltimore.

Healey, P. (1997), *Collaborative Planning: shaping places in fragmented societies*, UBC Press, Vancouver.

Healey, P. (2004), "The Treatment of Space and Place in the New Strategic Spatial Planning in Europe", *International Journal of Urban and Regional Research*, 28.1, 45-67.

Healey, P. (2006), "Relational Complexity and the Imaginative Power of Strategic Spatial Planning", *European Planning Studies*, 14/4, 525-546.

Kaufman, J. L. and H. M. Jacobs (1996), "A Public Planning Perspective on Strategic Planning" in S. Campbell and S. Fainstein, eds., *Readings in planning theory*, Blackwell, Oxford, 323-343.

Korsch, K. (1991), *Marksizm ve Felsefe*, Y. Oner (?ev.), Belge, İstanbul.

Krumholz, N. (1996), "A Retrospective View of Equity Planning: Cleveland, 1969-1979", in S. Campbell and S. Fainstein eds., *Readings in Planning Theory*, Blackwell, Cambridge, 345-362.

Lamarche, F. (1976), "Property Development and the Economic Foundations of the Urban Question", in C. G. Pickvance ed., *Urban Sociology: critical essays*, Tavistock Publications, London, 85-118.

Lefebvre, H. (1994), *The Production of Space*, Blackwell, Oxford.

Lindblom, C. E. (1959), "The Science of "Muddling Through"", *Public Administration Review*, 19, 79.

Murray, M. (2004), "Strategic Spatial Planning on the Island of Ireland: towards a new territorial logic?", *Innovation*, 17/3, 227-242.

Planck, M. (1987), *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, Y. Öner (çev.), Alan, İstanbul.

Sandercock, L. (1998), "The Death of Modernist Planning: radical praxis for a postmodern age", in M. Douglas and J. Friedmann, eds., *Cities for Citizens: planning and the rise of civil society in a global age*, John Wiley and Sons, New York, 163-184.

Scott, M. (2006), "Strategic Spatial Planning and Contested Ruralities: insights from the Republic of Ireland", *European Planning Studies*, 14, 6, 811-829.

Shiple, R. and Newkirk, R. (1999), "Vision and Visioning in Planning: what do these terms really mean?", *Environment and Planning B: planning and design*, 26, 573-591.

Shiple, R. and Michela, J. L. (2006), "Can Vision Motivate Planning Action", *Planning, Practice and Research*, 21/2, 223-244.

Steinberg, F. (2005), "Strategic Urban Planning in Latin America: experiences of building and managing the future", *Habitat International*, 29, 69-93.

Şengül, T. (2002), "Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Planlama*, 2-3, 8-30.

Tekeli, I. (2001), "Bir Modernite Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması" *Modernite Aşılırken Kent Planlaması* içinde, Imge, Ankara, 9-34.

Tekeli, I. (2007), "Bir Demokrasi Projesi Olarak Kent Planlama", *Sivil Toplum Dergisi*, 05/17-18.

Yiftachel, O. (1989), "Towards a New Typology of Urban Planning Theories", *Environment and Planning B: planning and design*, 16, 23-39.

1990 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Kırsal Alan ve Tarım Politikaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Neriman Yörür

Kapitalizm dünyada egemenlik kuruncaya dek, tarım ve tarımsal üretim insanlığın en önemli üretim sistemi olarak yer almıştır. Kapitalizmden önce köylü toplumlarında tarımın belirleyiciliği esastır ve sistemin işleyişi ise kapitalizminden çok farklı olmuştur. 20. yy. başlarında; Batı Avrupa’nın gelişmiş ülkeleri ve ABD gibi merkez kapitalist ülkeler köylülüğü büyük ölçüde tasfiye etmiş, kentleşme süreçlerini neredeyse tamamlamış, nüfusun büyük bir kısmını sanayi ve hizmet kollarına aktarmışlardır. Ancak kapitalistleşme süreçlerini geç yaşayan Türkiye gibi çevre ülkeler kapitalizmin bir dünya sistemi haline geldiği bir dönemde köylülük ilişkilerini çözmeden bu sisteme dahil olmak durumunda kalmışlardır. Merkez kapitalist ülkeler, dünyaya endüstriyel ürünleri üretirken hakim olmaya çalışırken, çevre ülkeler, doğal kaynaklarını ve tarımsal ürünlerini pazarlayarak sisteme dahil olmaya çalışmışlardır (Kafaoğlu, 2002). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde refah devleti uygulamalarıyla merkez kapitalist ülkelerin

tarım politikalarının da değişmesi sonucunda, tarıma verilen desteklemelerle birlikte bu ülkelerde tarımsal ürün fazlası ortaya çıkmış ve bu ürün fazlalarını ihraç etmek istemişlerdir (Günaydın, 2005). Bunun için önlerindeki en büyük engel olan çevre kapitalist ülkelerin tarım sektörlerindeki korumacı ve destekleyici politikalarını kaldırmayı ve gümrük duvarlarını aşmayı temel hedefleri olarak görmüşlerdir (Akder, 2005). Bu hedefler çerçevesinde çevre kapitalist ülke olarak Türkiye de nasibini almıştır. Avrupa Birliği (AB), Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlara sırtını dayamaya çalışan Türkiye bu kapsamda özellikle 1980 yılından sonra sadece kırsal alan ve tarım politikalarını değil bütün ekonomik politikalarını dış dinamiklere bağlı olarak oluşturmaya başlamıştır.

1980 yılından 1990 yılına kadarki dönem bir hazırlık devresi olarak ele alındığında 1990’dan günümüze kadarki süreç çok daha hızlı gelişmelerle karşımıza çıkmıştır. Bu anlamda bu makale

Yrd. Doç. Dr.
DEÜ
Şehir ve Bölge
Planlama
Bölümü

*Planlama
Dergisi
2010/1’de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

Türkiye’de özellikle 1990 sonrası dönemin kırsal alan ve tarım politikalarını değerlendirecektir. 1990 sonrası dönem ise 1990-1998 dönemi ve 1999-2008 dönemi olmak üzere iki ayrı dönemde ele alınmıştır. Dönemler itibariyle politikalar; a) dönemin dünya koşullarından gelen belirleyicileri, b) Türkiye’de genel ekonomik politikalar ve dönemin ana dinamikleri, c) Türkiye’nin imzaladığı uluslararası antlaşmalar ve verilen taahhütler, d) kurumsal düzenlemeler, e) mekansal planlama ve mülkiyete ilişkin düzenlemeler olarak alt kategorilere ayrılarak değerlendirilmiştir.

1. 1990-1998 Dönemi:

1.1 Dönemin Dünya Koşullarından Gelen Belirleyicileri

Ekonomik sistemi kapitalist sisteme dayalı birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik yapının dönüşmesine ait belirleyiciler, hem iç dinamikler hem de dünya koşullarından gelen belirleyicilerdir. Ancak 1980 sonrası Türkiye’de, iç dinamiklerden daha fazla dış dinamiklerin etkin olduğu ve iç politikaların belirleyicisi haline geldiği söylenebilir. Dış dinamikler AB, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), IMF ve Dünya Bankası olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu dönemde AB ve DTÖ’nün tarımla ilgili olarak aktif olmaya başladıkları görülmektedir. Avrupa Birliği 1990’ların başlarında “Tek Avrupa Pazarı”nı oluşturma amacı ile önemli bir girişim yapmıştır. 1992 yılında Maastricht Antlaşmasıyla alt kurumları kuvvetlendirilmiş ve topluluğa sınırdışı sorumluluklar da verilerek AB’nin bugünkü oluşumu ortaya çıkmıştır (Mc Donald ve Dearden, 1999’dan aktaran Güney, 2006). AB Antlaşması 1 Kasım 1993 yılında yürürlüğe girmiş ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Avrupa Topluluğu (AT) şeklinde yeniden isimlendirilmiştir.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ise, en üst düzey karar organı Bakanlar Konferansı, DTÖ Kuruluş Antlaşması uyarınca en az iki yılda bir toplanarak çalışma programını belirlemektedir. 1 Ocak 1994 tarihinde DTÖ’ye üye ülkelerin imzaladığı bir uluslararası anlaşma olan Uruguay Turu Tarım Anlaşması ile tarım sektöründe serbestleşme dünya genelinde uygulamaya sokulmuştur (Günaydın, 2003). Gümrük Tarifeleri ve Ticaret

Genel Anlaşması (GATT) 1994 yılında yerini DTÖ’ye bırakmıştır. DTÖ’ye 134 devlet üyedir. DTÖ, en üst düzey karar organı Bakanlar Konferansı, DTÖ Kuruluş Anlaşması uyarınca en az 2 yılda bir toplanarak çalışma programını belirlemektedir. DTÖ, GATT’ tan farklı olarak sadece imalat sanayi değil, tarımı ve modern çağın gereği “fikri mülkiyet haklarını” da kapsamaktadır. Tarım alanındaki piyasa ekonomisinin çalışmasına aykırı tüm engelleri ortadan kaldırma hedef almıştır.

1.2 Türkiye’de Genel Ekonomik Politikalar ve Dönemin Ana Dinamikleri

Türkiye’de o kadar çok ekonomik kriz yaşanmıştır ki, bunlardan biri de 26 Ocak 1994 tarihli Türk parasının devalüe edildiği krizdir. Bu krizden sonra büyük fiyat artışları başlamıştır. 27 Mart 1994 seçimlerinden sonra Hükümet, 5 Nisan’da ‘Ekonomik Önlemler Uygulama Planı’nı yürürlüğe koymuştur (Bulanık, 2001). 14 Aralık 1998 tarihinde ‘Ekonomik Krize Çözüm Paketi’ açılmıştır. Tarımla ilgili olarak yürürlüğe konan DTÖ Anlaşması ile tarım piyasalarındaki devlet müdahalelerini en az seviyeye indirme politikası benimsenmiştir. Dönem içerisinde tarımsal destekler popülist yaklaşımlarla arttırılmıştır. Türkiye AB ile üyelik müzakerelerini geliştirmiş ve tarımsal yapıların AB tarımsal yapı ve politikaları ile uyumlu hale getirilmesi gereğini ortaya koymuştur. Tarımsal üretim ve gıda sanayisinde uluslararası sermayenin rolü büyümeye başlamıştır. Türkiye’nin önde gelen yerli sermaye grupları (Sabancı, Koç, Yaşar, Tekfen, v.s.) giderek büyüyen ölçeklerde, çok uluslu şirketlerle ortaklıklara girerek et, süt ve sütü mamuller üretimi, gıda paketlenmesi, sebze ve meyve işlenmesi ve dondurulması, çay üretimi, tam ve yarı hazır gıda üretimi, gıda pazarlaması ve perakendeciliği gibi alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır (Yenal, 2001). Ekonomide liberalleşme, yönetimde yerelleşme, siyasal yaşamda demokratikleşme süreçlerine ve söylemlerine girilmiştir.

1.3 Türkiye’nin Yaptığı Uluslararası Antlaşmalar ve Verilen Taahhütler

- 02.08.1989 tarih ve 20240 sayılı Resmî

Gazete’de yayımlanan ve DB ile yapılan 250 milyon dolar tutarında olan “Üçüncü Tarımsal Kredi Projesi”, Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin yeniden düzenlemesi koşulu getirilmiştir.

- 1994 yılında Türkiye DTÖ Tarım Anlaşması’nı imzalamıştır. 1994 yılında DB ile yapılan sözleşme metni, 27 Kasım 1994 tarihli 4046 sayılı Özelleştirme Yasası olarak kabul edilerek yürürlüğe konmuştur.
- 15 Nisan 1994 tarihinde IMF ile yeni bir stand-by anlaşması için görüş birliğine varılmıştır.
- 1994 sonrası, IMF ile her biri üçer aylık gözden geçirmelerle olan, 1999 ve 2002 stand-by düzenlemeleri yapılmıştır.
- 6 Mart 1995’de Gümrük Birliği Anlaşması yapılmış ve tarım ürünleri itibariyle gümrük indirimi taahhütleri verilmiştir (Aysu, 2002). 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren AB Gümrük Birliği Anlaşması ile gümrük duvarları kaldırılmıştır. Temel olarak tarım ürünleri kapsam dışında bırakılmış olmakla birlikte işlenmiş tarım ürünleri kapsama alınmıştır (Günaydın, 2003).
- Türkiye ile AB arasında 1993 Eylül ayında başlatılan Tarım Teknik Komitesi kapsamında ele alınan tarım ürünleri tavizlerine ilişkin görüşmeler, Nisan 1997’de sonuçlandırılmıştır. Bu çerçevede taraflar birbirlerine bazı tarım ürünlerinde taviz tanımıştır.
- 23-25 Eylül 1997’de T.C. Hükümeti tarafından Hong Kong’da yapılan yıllık görüşmede yapısal düzenlemelere ağırlık verileceği, daha etkili denetim mekanizmalarının oluşturulacağı ve kamu bankası olan Ziraat Bankası’nın öz-erkliğine öncelik verileceği belirtilmiştir (Serin, 2002).
- Temmuz 1998 yılında Türkiye hiçbir kredi talebi olmamasıyla birlikte IMF ile 2000 yılına kadar sürecek olan “Yakın İzleme Anlaşması”nı imzalamıştır (Aysu, 2002). İlk kez IMF’ye verilen niyet mektubunda tüm desteklerin 2002’ye kadar aşamalı olarak kaldırılıp DGD Sistemi’ne geçileceği açıklanmıştır.

1.4 Kurumsal Düzenlemeler

1990 sonrası dönemi “özelleştirmeler dönemi” olarak tanımlamak mümkündür.

- Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) özelleştirme kapsamına alınmış ve 1993-1998 yılları arasında özelleştirilmiştir.
- 1992 yılında Yem Sanayi Türk A.Ş.’nin (YEM-SAN) özelleştirilmesine karar verilerek ismi de Yem Sanayi ve Ticaret A.Ş. olarak değiştirilmiştir.
- 19 Ocak 1992’de yeni ekonomik istikrar önlemleri açıklanmıştır. TEK, Tütün, Tütün Mammulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TEKEL), PTT, TCDD, TMO ve kamu bankaları dışındaki Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin (KİT) özelleştirilmesine karar verilmiştir.
- 22.03.1993 tarih ve 93/2 sayılı Yüksek Planlama Kurulu’nun kararı ile Et ve Balık Kurumu, “Et ve Balık Ürünleri A.Ş.” ismiyle özelleştirilmiştir.
- 11.05.1994 tarihinde 3987 sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesi İle Özelleştirme Sonucunda Doğabilecek İstihdamla İlgili Sorunların Çözümlemesine İlişkin Kanun Hükmünde Kararnameler Çıkarılması Amacıyla Yetki Verilmesine Dair Kanun” Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. 27.11.2004 tarihinde 4046 sayılı “Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.
- Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun 23.04.1995 tarih ve 95/36 sayılı kararı ile Et ve Balık Kurumu’na ait 11 kombina ve 1 iştirak payı Ağustos 1995’de satılmıştır (Aysu, 2002).
- 1997 yılında YEMSAN özelleştirilmiştir.
- 1997 yılında “Sulama Yönetimi ve Yatırımlarda Katılımcı Özelleştirme Projesi”, DSİ ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nce uygulamaya sokulmuştur.
- 15.12.1997 tarihinde Yüksek Planlama Kurulu TEKEL’in ortaklık kurabileceğine ilişkin görüşünü açıklamıştır.
- 25.12.1997 tarihinde Bakanlar Kurulu’nun

“Tekel kendisine ait sigara markalarını, fabrikalarını ve diğer varlıklarını tahsis etmek suretiyle ortaklıklar tesis edebilir” kararı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (Aysu, 2002).

- 7 giyim tesisi ve 34 gayrimenkulü özelleştirilen KÖYTEKS Yatırım Holding A.Ş.’de, Aralık 1998 tarihinde Sümer Holding A.Ş. bünyesinde birleştirilerek tasfiye edilmiştir.
- 18.08.1998 tarih ve 98/58 sayılı Karar ile Türkiye Gübre Sanayi Anonim Şirketi (TÜGSAŞ-İGSAŞ) Özelleştirme Yüksek Kurulu tarafından özelleştirme kapsamına alınmıştır.
- 09.08.1991 tarihinde 20955 sayılı Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname çıkartılmıştır.
- Tarımsal destekleme politikalarının belirlenmesi amacıyla 1992 yılında Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu’na bağlı ve ilgili kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir alt kurul oluşturulmuştur (Yükseler, 1999).
- 1994 yılında Tekel 81 il bazında kurduğu satış organizasyonunu “toptan satıcılık” sistemine çevirmiş ve bölgesel ihaleler ile alkollü içki dağıtımı için firmalar belirlenmiş; illerde kurulu depolardan özel firmalar eliyle dağıtımına başlanmıştır (Aysu, 2002).

1.5 Mekânsal Planlama ve Mülkiyete İlişkin Düzenlemeler

17.04.1990 tarihinde 3621 sayılı Kıyı Kanunu Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

- Kanunun uygulanmasına dair uygulama yönetmeliği de 03.08.1990 tarih ve 20594 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Kanunun amacı; deniz, tabii ve suni göl ve akarsu kıyıları ile bu yerlerin devamı niteliğinde olan sahil şeritlerinin, doğal ve kültürel özelliklerini gözeterek koruma ve toplum yararlanmasına açık, kamu yararına kullanma özelliklerini belirlemek ve deniz, tabii ve suni göller ve akarsu kıyıları ile deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerine ilişkin düzenlemeleri ve bu yerlerden kamu yararına yararlanma olanaklarını, şartlarını ve esaslarını belirlemektir. Kanunun 16. maddesi ile:

- Temmuz 1992 tarihinden önce uygulama imar planı veya mevzii imar planı bulunan, mevzuata uygun olarak yapılmış, en az su basmanı seviyesine kadar inşaatı tamamlanmış ve kanunda belirlenen kısmi yapılaşma koşullarını sağlayan yerleşmelerde bu tarihten önceki kazanılmış hakların korunduğu ve imar planı hükümlerinin geçerliliğinin söz konusu olduğu belirtilmiştir.

- 01.08.1994 tarihinde 220150 sayılı Arsa Ofisi Kanunu Uygulama Yönetmeliği Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

- 1994 yılında 21699 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile belediye ve mücavir alan sınırları içinde yer alan kamu mülkiyetindeki arazilerin planlanması yetkileri, yerel yönetimlerden alınarak Arsa Ofisi’ne verilmiştir (Keskinok, 2006).

- 19.02.1995 tarihinde 4070 sayılı Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında. Kanun Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bu Kanunun amacı; hazineye ait tarım arazilerinin satış esaslarını belirlemektir. Kanuna göre; toprak-sız veya yeterli toprağı olmaması nedeniyle 31.12.2002 tarihinden önce kendilerine hazineye ait tarım arazisi kiraya verilen kiracılara, talep etmeleri halinde, takdir edilecek bedel üzerinden doğrudan satış yapılabilir. Hazineye ait tarım arazilerindeki hazine hissesi, talepte bulunan hissedarlara takdir edilecek bedel üzerinden doğrudan satılabilir. Hazineye ait tarım arazileri, 31.12.2002 tarihinden önce beş yıl süreyle fiilen tarımsal amaçla kullanılması ve bu hususun hazinece belirlenmiş olması şartıyla, kullananlara doğrudan satılabilir.

31.12.2002 tarihinden önce hazineye ait tarım arazilerini kullananlardan, doğrudan satış hakkından yararlanamamış olanlar veya bunların kanuni mirasçıları; taşınmaz fiilen kullanmaları ve bu hususun hazinece belirlenmiş olması şartıyla, satışa çıkarılacak bu arazileri öncelikli alım hakkına sahiptir. Bu Kanuna göre satılan tarım arazileri on yıl süre ile tarım dışı amaçlarla kullanılamaz, bu husus tapu kütüğünün beyanlar hanesine yazılır. Bu süre sonunda tarım dışı amaçla kullanım Tarım ve Köy İşleri Bakanlığından alınacak izne tabidir.

- 28.02.1998 tarihinde 4342 sayılı Mera Kanunu, Yönetmeliği ise 31.07.1998 tarihinde 23419 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bu kanun çayır ve mera alanlarının tespit edilmesi ve verimliklerinin arttırılması yönünde bir çabadır. Ancak daha sonra değiştirilen maddeleri ile meraların yapılaşmaya açılması gündeme gelmiştir.
- 26.08.1998 tarih ve 23445 sayılı Resmi Gazete’de Tarım Alanlarının Tarım Dışı Gaye İle Kullanılmasına Dair Yönetmelik yayımlanmıştır. İyi nitelikli tarım arazilerinin genel maksatlarda tarım dışı kullanımdaki istisnaları düzenleyen maddeye ilave edilen “yabancı sermaye ile desteklenen ihracat ağırlıklı ileri teknoloji yatırımları” ifadesi ile yerli sermaye ile desteklenen ileri teknoloji yatırımlarını dışlayan madde ile fiilen, çok uluslu şirketlerin I., II. Sınıf tarım arazilerini yok etmelerine olanak tanınmıştır. Bu yönetmelik değişikliğinden yararlanarak, I. Sınıf tarım arazileri üzerinde, Bolu’da Massey Fergusson traktör fabrikası, Bursa’da Cargill mısır nişasta tesisi kurulmaya başlanmıştır. Yönetmelik daha sonra iptal edilmiştir, ancak toprak tahsisi engellenemmiştir.

2. 1999-2008 Dönemi:

2.1 Dönemin Dünya Koşullarından Gelen Belirleyicileri

Dünya kapitalist sistemini yönlendiren üç uluslararası kuruluş olan DTÖ, IMF ve DB, Kasım 1999’da kendi aralarında bir “tutarlılık anlaşması” imzalamışlar, faaliyetlerini birbirleriyle bağlantılı olarak sürdüreceklerini açıklamışlardır (Güler ve Güler, 2006). Avrupa Konseyi’de Lizbon’da 2000 yılının Mart ayında düzenlenen toplantıda, “Avrupa Birliği Ekonomisi”ni modernize etmek ve Amerika Birleşik Devletleri ve sanayileşmiş diğer ekonomik güçlerle dünya pazarlarında rekabet edebilmek için kapsamlı bir strateji benimsemiştir (European Commission, 2004’den aktaran Güney, 2006).

DTÖ, en üst düzey karar organı Bakanlar Konferansı 3. Bakanlar Konferansı’nı 1999 yılında Seattle’da (ABD), 4. Bakanlar Konferansı’nı 2001 yılında Doha’da (Katar), 5. Bakanlar Konferansı’nı 2003 yılında Cancun’da (Meksika)

gerçekleştirmiştir. DTÖ üyesi ülkelerin ticaret bakanları, 9-14 Kasım 2001’de Katar’ın Doha şehrinde DTÖ Dördüncü Bakanlar Konferansında bir araya gelmişlerdir. Doha görüşmelerinde tarım konusu ele alınmış ve neredeyse tüm müzakerelerin 1 Ocak 2005 tarihine kadar tamamlanması öngörülmüştür (Doğan, 2004). Doha Konferansı’ndan altı ay sonra, ABD “Tarım Yasasını” kabul ederek, liberalleşmeden korumacılığa geri dönen bir adım atmıştır. Fransa’da AB’nin OTP’de reform yapma önerisine muhalefet etmiş ve Doha görüşmelerinden beklenen sonuçların elde edilmesine engel olmuştur (Doğan, 2004). 13-14 Şubat 2003 tarihinde Tokyo’da gerçekleştirilen mini Raund’da, tarım reformu konusunda üye ülkeler arasında büyük görüş ayrılıkları olduğu görülmüştür. AB, 2013 yılından önce OTP’de reform yapamayacağını belirtmiştir. 2005 yılında tamamlanması düşünülen tarım ürünleri ticaretindeki liberalleşme takvimi, bu Raund’la netleşmemiştir (Doğan, 2004).

AB ülkeleri, Gündem 2000 reformları uygulamasının dönem ortası değerlendirmesinde Haziran 2003 veya Fischler Reformu olarak adlandırılan ve OTP’de önekilere göre çok daha köklü değişiklikleri öngören bir reform paketi üzerinde anlaşmıştır. (Karlı vd. 2005). Yeni OTP ile, üreticilerin pazar isteklerine göre üretim kararlarını vermeleri yönünde bazı düzenlemeler getirilmiş, tüketici ve vergi mükellefleri de gözetilmiştir. Yeni OTP’ye göre, gelecekte desteklerin çok büyük bir kısmı üretimden bağımsız olacaktır. Ancak üretimden vazgeçmeleri önlemek için, üye ülkeler sübvansiyonlar ile üretim miktarları arasında sınırlı bir ilişkinin olduğu ve bu sınırların önceden kesin ve net bir şekilde ortaya konulduğu programlar dahilinde tercih yapabileceklerdir (Karlı vd., 2005).

DTÖ Beşinci Bakanlar Konferansı, 10-14 Eylül 2003 tarihlerinde Meksika’nın Cancun kentinde yapılan yoğun müzakereler sonunda Doha Kalkınma gündeminde yer alan müzakere konularının esasında herhangi bir karar alınmamış ve fakat Cenevre’de teknik müzakerelerin devam etmesi kararıyla sona ermiştir (Doğan, 2004).

“İleri Tarım Görüşmeleri” olarak bilinen metin 30 Temmuz 2004 tarihinde DTÖ Genel Konseyi

toplantısında kabul edilmiştir. Kabul edilen metin, uluslararası ticaretin daha fazla serbestleştirilmesi için temel bir yapıyı oluşturmaktadır. Türkiye “Gelişme Yolundaki Ülkeler” grubunda yer alması nedeniyle, bu serbestleşme önlemlerini daha az oranda ve daha fazla sürede yapma ayrıcalıklarından yararlanacaktır. Bu anlaşma, tarımda ihracat için yapılan tüm teşviklerin kaldırılmasını ve az gelişmiş ülkelerin pazarlarını tarım ürünü ithalatı için açmalarını öngörmüştür (Özbudun, 2006).

Cenevre Çerçeve Anlaşması için 1 Ağustos 2004’te, anlaşma içeriği için de Eylül 2005’de Hong Kong’da toplanılmıştır. Cenevre Çerçevesi Anlaşmasında alınan kararlardan biri tarım, diğeri ilaç konusundadır. Bu anlaşmanın temel prensipleri; gümrük vergilerinde indirim, devletin üretim sübvansiyonlarının düşürülmesi ve devletin dış satım sübvansiyonlarının düşürülmesidir.

2.2 Türkiye’de Genel Ekonomik Politikalar ve Dönemin Ana Dinamikleri

1999 yılında Türkiye’nin AB’ye üyeliğine adaylık süreci başlamıştır. IMF-DB Anlaşmasının Hükümleri, 1999 yılı sonunda IMF ile imzalanan Stand by Anlaşması ve bu kapsamda verilen niyet mektupları ile uygulanmakta olan tarım politikalarında önemli değişiklikler öngörülmüştür. Bunlar; a) öncelikle destekleme fiyatlarının ‘dünya fiyatları’ düzeyine çekilmesi, ardından girdi ve çıktıya dayalı destekleme sisteminin tümüyle kaldırılarak doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesi, b) Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB) ve Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası’nın (TCZB) yeniden yapılandırılması, c) Türkiye Zirai Donanım Kurumu (TZDK), İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. (İGSAŞ), Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ), Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) ve TEKEL’in özelleştirilmesi, d) Şeker, tütün ve TSKB alanlarında kurumların oluşturulması.

2000 yılında ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın temelini sağlayan ve tarım sektörü dahil bütün sektörlerin elden geçirilmesine neden olan “Ekonomik Reform Programı Kredisi” imzalanmıştır (Aysu, 2002). 2000 yılında ve 19 Şubat 2001’de yaşanan krizlerden sonra Dünya

Bankası’nda başkan yardımcısı olan Kemal Derviş, ekonomiden sorumlu bakan olarak atanmıştır. Kemal Derviş 15 Mart 2001’de Acil Önemler Paketi’ni açıklamıştır (Bulanık, 2001).

Ulusal Tarım Stratejisi (2006-2010), Hayvancılık Stratejisi (2005-2010) ve Kırsal Kalkınma Stratejisi yapılmıştır. Hayvancılık Stratejisi Kararı 24.02.2005 tarih ve 25737 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Ulusal Tarım Stratejisi Yüksek Planlama Kurulu’nun 30.10.2004 tarih ve 2004/92 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Strateji Belgesi’ne bağlı olarak, 02.04.2005 tarih ve 25774 sayılı Resmi Gazete’de 2005/8629 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ilan edilmiştir.

Bu dönemde özellikle gıda sektöründe doğrudan sermaye yatırımları hızla artmıştır. Devletin küçültülmesi, dünya ile bütünleşme, serbestleşme, özelleştirme, yerelleşme, yönetim, globalizasyon, regülasyon, küreselleşme, demokratikleşme söylemleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Özelleştirmeler artmaya ve kamu yatırımları azalmaya başlamıştır. Küresel rekabet ön plana çıkmaya başlamıştır. Finans ve inşaat sermayesinin (gayrimenkul sermayesi) ön plana çıktığı sanayisizleşme dönemi yaşanmaya başlamıştır. Türkiye’nin dış borcu artmaya devam etmiştir.

2.3 Türkiye’nin Yaptığı Uluslararası Antlaşmalar ve Verilen Taahhütler

- IMF ile yapılan anlaşma ve düzenlemeler 1999, 2002 ve 2005’teki stand-by anlaşmalarıyla (ve 2000 sonunda, özellikle IMF tarafından kaleme alınan bir “ek niyet mektubu” ile) devam etmiştir. Türkiye ekonomisinin 1998-2008 yılları boyunca kesintisiz IMF programlarıyla yönetilmesi böylelikle sağlanmış olmaktadır. IMF’nin gündemde olmadığı yıllar da dahil olmak üzere, dönemin tümü boyunca “yapısal” olarak nitelendirilen ve “reform” nitelendirmesiyle saygınlık kazandırılan düzenlemelerin büyük bölümü ise, Dünya Bankası patentlidir (Boratav, 2007).
- 9 Aralık 1999 tarihinde IMF’ye verilen Niyet Mektubu’nda reform programının orta vadeli amacının, var olan destekleme politikalarını sayfalar halinde ortadan kaldırmak ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirmek olduğu yer verilmiştir.

“Yapısal Reform” başlığı altında; tarımda desteklerin kaldırılarak piyasa ekonomisi koşullarının geçerli sayılmasıyla kamu kaynakları üzerindeki baskının azaltılması, tarımsal politikaların uluslararası pazara göre biçimlendirilmesi, yeni sanayi ürünlerine pazar açılması, tarımsal nüfusun azaltılması ve tarımdaki istihdamın azaltılması hedeflenmektedir.

- 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde yapılan Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’nin AB’ye adaylık statüsü kabul edilmiştir. Tarım konusunda özellikle tarım nüfusu, işletme büyüklüğü, örgütlenme, tarımsal desteklemeler, kurumsal organizasyon, teknoloji kullanımı, verimlilik, bitki ve hayvan sağlığı şartları, ürün kalite ve standartları açısından uyum sağlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Gür, 2004).
- 22 Aralık 1999 tarihinde IMF Stand-by Anlaşmasını onaylamıştır.
- DB’ye verilen 10 Mart 2000 tarihli Niyet Mektubu (Birinci Gözden Geçirme) ile hükümet, tarım alanında, sübvansiyon getirdi, kredi ve temel mahsullerdeki fiyat desteklerine dayanan mevcut sistemin, zaman içerisinde doğrudan gelir desteği programı ile değiştirilmesini hedeflemiştir (Aysu, 2002).
- DB ile 27 Mayıs 2000 tarihinde 7596 milyon dolarlık bir “Ekonomik Reform Kredi Anlaşması” imzalanmıştır. Ayrıca tarım reformuna ilişkin olarak 2001 yılı içinde DB ile bir kredi anlaşması imzalanmıştır (Doğan, 2004).
- T.C. Resmi Gazetesi’nin 14 Haziran 2000 tarihli 24079. sayısında ‘Milletlerarası Antlaşma’ başlığı altında detaylandırılan ve IMF ile Türkiye arasında imzalanan Stand-by Anlaşması çerçevesinde; Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası’ndan sağlanan 759.7 milyon ABD Doları tutarındaki kredi anlaşmasının hükümlerinde doğrudan gelir desteği stratejisinin uygulanmasında tatminkar gelişme sağlanması; pilot programının uygulanması; ulusal çiftçi kaydının hazırlanması ve Doğrudan Gelir Desteği (DGD) programının 2001 ürün yılında ulusal düzeyde yaygınlaştırılması için Bankaca yeterli bulunan bir programın kabul edilmesi, tarım sektöründeki fiyat ve kredi sübvansiyonlarının aşamalı olarak

kaldırılmasına yönelik programın uygulanması, gübre desteğinin nominal değeri olarak sabit tutulması, tarımsal kredi sübvansiyonlarının aşamalı olarak kaldırılmasına yönelik programın uygulanması, Banka ile sağlanan mutabakat çerçevesinde 2001 yılı için destekleme fiyatları reformunun uygulanması, tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması programının uygulanması, tarımsal kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilme işlemlerinin başlatılması; Türkiye Zirai Donanım Kurumları A.Ş.’nin varlıklarının tasfiye edilmesinin ve bütün çalışanlarının ayrılması veya başka görevlere atanmasının tamamlanması ve bütün tarım satış kooperatifleri birliklerinin etkin bir şekilde özleştirilmesi taahhüdü verilmiştir (Aysu, 2008).

- 22 Haziran 2000 Tarihli Niyet Mektubu (İkinci Gözden Geçirme) ile IMF’ye; TEKEL’i destekleme alımlarında devre dışı bırakmak, tütün destekleme fiyat mekanizmasını kaldırmak için gerekli üç yeni kanun çıkarılması taahhüdü verilmiştir. Bunlar; TEKEL’in destekleme alımı yapan birimi satılmayan tütünü aynı kalitedeki ürüne müzayedede verilen en düşük fiyattan en az %15 daha düşük bir fiyata satın alacak işleve dönüştürecek bir düzenleme, alkollü içki üretimindeki tekeli kaldıracak olan ve böylece özel sektörün piyasaya girmesini sağlayacak düzenleme ile TEKEL’in içki, tuz ve tütün ürünleri üreten tesislerinin özelleştirilmesinin önünü açan düzenlemedir. Aynı niyet mektubunda şekerpancarı üreticilerini yakından ilgilendiren TŞFAŞ ve çay üreticileri için ÇAYKUR’un Özelleştirme İdaresi’ne devredileceği taahhüdü verilmiştir (Aysu, 2008).
- IMF’ye 18 Aralık 2000’de verilen ek Niyet Mektubu (Üçüncü ve Dördüncü Gözden Geçirme) ile; tarım politikalarının reformunda, tüm dolaylı destek politikalarından 2002 sonuna kadar kademeli olarak vazgeçilmesi ve doğrudan gelir desteği sisteminin uygulanmasına geçilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca; tütün için destekleme alım politikalarını ortadan kaldıran, tütün alımlarında müzayedede mekanizmasını oluşturacak Tütün Kanununun Ocak 2001 sonuna kadar çıkarılması amaçlanmıştır.
- 2 Ocak 2001 Tarihli Ek Niyet Mektubu ile

“Tütün destekleme alımlarını kademeli olarak kaldıran bir kanunun Şubat 2001 sonuna kadar yürürlüğe konulması” kabul ve taahhüt edilmiştir.

- 30 Ocak 2001 tarihli Niyet Mektubu (Kasım krizi sonrasında Beşinci Gözden Geçirme ve stand-by’ı güncelleme çabası) ile 05.02.2001 tarihli Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun kararı ile TEKEL özelleştirme kapsam ve programına alınmış ve işlemlerinin 3 yıl içerisinde tamamlanması öngörülmüştür.
- 24 Mart 2001 tarihli “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”nda, IMF ve DB ile imzalanan anlaşmalarda yer alan tarım reformu kapsamında tarımsal KİT’lerin özelleştirilmesi, Tekel Kanununun yasallaşması, TEKEL’in özelleştirilmesiyle beraber tütün fiyatlarının 2002 yılından sonra Borsa’da oluşması ve alternatif ürün projesinin geliştirilmesi öngörülmüştür (Gür, 2004).
- 4 Nisan 2001’de yapısal düzenlemeler kapsamında IMF/DB tarafından Türkiye’ye dayatılan şeker sektörüne ilişkin düzenleme, Şeker Kanunu ile TBMM’de kabul edilmiş ve 19 Nisan’da yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile şeker fabrikalarının özelleştirilmesi, şeker pancarı fiyatında liberalizasyon ve ülkede şeker pancarı üretimine, şeker üretimine ve iç pazara verilebilecek şeker miktarına, oluşturulacak Kurulca belirlenecek kotalar getirilmesi öncelikli hedefler arasında yer almıştır.
- 3 Mayıs 2001 tarihli Niyet Mektubu (Ankara, 26 Haziran 2001) Sekizinci Gözden Geçirme ile Şeker ve Tütün Yasalarının çıkarılması yeniden taahhüt edilmiştir (Aysu, 2008).
- 26 Haziran 2001 tarihli Niyet Mektubu IMF’ye verilmiştir. Tarım sektöründe başlatılan yapısal uyum çalışmalarını desteklemek amacıyla DB ile yapılan görüşmeler sonucunda, 12.07.2001 tarihinde Tarım Reformu Uygulama Projesi İkraz Anlaşması imzalanmıştır. Proje kapsamına, fındık üretiminden vazgeçerek alternatif ürün yetiştirecek üreticilere destek sağlanması uygulaması da alınmıştır. 28.03.2001 tarih ve 2001/2218 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 93/3985 ve 94/6519 sayılı Kararlar yürürlükten kaldırılmış ve sökülen

fındık alanına önerilen alternatif ürünü eken veya diken üreticiye, fındıktan elde ettiği ortalama net gelir ile yeni ektiği veya diktiği alternatif ürünün ortalama net gelir farkının iki katı tutarında bedel ödenmesi ve bahsi geçen ödemelerin finansmanının uluslararası finans kuruluşlarından sağlanan doğrudan mali kaynak ve/veya kredi yoluyla sağlanması hususları hüküm altına alınmıştır. İkraz Anlaşması ile uyumlu olarak yayımlanan Bakanlar Kurulu’nun 22.11.2001 tarih ve 2001/3267 sayılı Kararı ile, 2001/2218 sayılı Karar yürürlükten kaldırılmış ve üçüncü maddesi ile söz konusu Kararın birinci maddesinde belirtilen illerdeki birinci, ikinci ve %6’dan daha az eğimli üçüncü sınıf tarım arazilerinde tesis edilmiş fındık sahalarında ‘Alternatif Ürün Programı’ uygulanması hüküm altına alınmıştır (T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 2004).

- IMF reformlarının ‘Dünya Bankası Yapısal Uyum Kredileri’ ile destekleneceği hükmü doğrultusunda, Dünya Bankası ile Türkiye arasında 2001 yılında “Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP)” imzalanmıştır. Dünya Bankası ile imzalanan TRUP, dört alt projeden oluşmaktadır; DGD, Çiftçi Geçiş Programı (Alternatif Ürün Projesi), Tarım Satış Kooperatiflerinin Yeniden Yapılandırılması, Proje Destek Hizmetleri Bu başlıklardan DGD, Türkiye’de uygulanan destekleme sisteminin tümüyle değiştirilmesine odaklanmaktadır.
- 2001 yılında AB Komisyonu tarafından Katılım Ortaklığı Belgesi ve bu belge doğrultusunda da ‘Ulusal Program’ hazırlanmıştır.
- 31 Temmuz 2001 tarihli Niyet Mektubu ile tarımsal kredilerin yükseltileceği vurgulanmıştır (Aysu, 2008).
- 20 Kasım 2001 tarihli IMF’ye verilen Niyet Mektubunda Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün (KHGM) il özel idarelerine devri yöntemiyle tasfiye edileceği yer almıştır.
- 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu ile; TEKEL’in özelleştirme planının hazırlanacağı, özelleştirme kapsamındaki tüm büyük şirketlerin satılmasına ilişkin hazırlık çalışmalarının 2002 yılında tamamlanacağı, TŞFŞ’yi özelleştirme çalışmalarının süreceği taahhüdü verilmiştir (Aysu, 2008).

- 14 Mart 2002 tarihinde ‘Ulusal Ekonomik Program’ bir niyet mektubuyla IMF’ye sunulmuştur.
- 25 Temmuz 2003 Tarihli Niyet Mektubu ile; TEKEL ve Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.’nin (TÜPRAŞ) özelleştirilmesine ilişkin ihale duyuruları yapıldığı, TŞFŞ’ye ilişkin kapsamlı bir özelleştirme stratejisinin, Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) tarafından 26 Haziran 2003 tarihinde kabul edildiği bilgisi verilmiştir (Aysu, 2008).
- 6 Ekim 2004’de yayımlanan ilerleme raporunda, Türkiye’ye tarım politikalarını yeterince iyi uygulayamadığı eleştirisi yapılmıştır. Bu raporda, Türkiye’nin daha fazla liberalleştirme yapması önerilmiştir. Türkiye’nin olası üyeliği halinde, AB’nin dış satımının artacağı, Türkiye’nin ise tarımsal dış satımda istediği gelişmeyi yapamayacağı belirtilmiştir (Güler ve Güler, 2006).
- 2005 yılında 2008 yılında sona ermiş olan yeni bir stand-by süreci başlamıştır.

2.4 Kurumsal Düzenlemeler

Bu dönemde de tarımla ilgili kurum ve kuruluşların özelleştirilmesine devam edilmiştir.

- 24.12. 1999 tarihli Yüksek Planlama Kurulu’nun kararı ile TİGEM özel sektöre açılmıştır.
- Orman Ürünleri A.Ş. (ORÜS) bünyesinde bulunan 21 işletmesi özelleştirilmiştir, kalan iki işletme Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları A.Ş.’ye (SEKA) devredilerek, Mart 2000 tarihinde tasfiye edilmiştir.
- 01.06.2000 gün ve 4572 sayılı TSKB Hakkındaki Kanun ile Pankobirlik, Fiskobirlik, Çukobirlik, vb. birliklerin nasıl özelleştirilebileceğine dair çözümler gösteren kanun kabul edilmiştir
- 25 Aralık 2000 gün 4603 sayılı Yasa kapsamında; Ziraat Bankası ‘yeniden yapılandırılma’ sürecine girmiştir ve tarıma yönelik kredi desteği tümüyle kaldırılmıştır.
- 20.06.2001 tarih ve 4685 sayılı Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü’nün Yeniden Yapılandırılması ile

Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına, 4046 sayılı Kanunda ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 57. Hükümet tarafından Meclis’te çıkarılmıştır. 6 Temmuz 2001’de Cumhurbaşkanı kanunu iade etmiştir. Ocak 2002’de yeniden Meclis’ten geçmiştir (Aysu, 2002).

- 31 Ocak 2002 tarihinde İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. (İSDEMİR) imzalanan devir sözleşmesiyle tüm varlıkları ile birlikte Ereğli Demir ve Çelik A.Ş.’ye (ERDEMİR) devredilmiş ve tüzel kişiliği sona ermiştir.
- 15 Nisan 2002’de İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. (İGSAŞ) Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ) bünyesinde birleştirilmiş ve özelleştirilmiştir.
- 2002 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi’nin (TMO) özelleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Çelik Çekme Boru Sanayi ve Ticaret A.Ş.’de (ÇELBOR) bulunan %100 oranındaki hisselerin tamamı 31 Mayıs 2002 tarihinde ERDEMİR’e devredilmiştir.
- Türkiye Gemi Sanayi A.Ş. Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş. bünyesinde birleştirilerek Mayıs 2002’de tüzel kişiliği sona ermiştir. Deniz İşletmeciliği ve Tankerciliği A.Ş.’de (DİTAŞ) bulunan %50.98 oranındaki hisselerin tamamı 21 Kasım 2002 tarihinde TÜPRAŞ’a devredilmiştir.
- Turban Turizm A.Ş., Türkiye Ziraat Donatım A.Ş., Türk Motor Sanayi A.Ş. (TÜMOSAN), 7 Şubat 2003 tarihinde SÜMER HOLDİNG A.Ş. bünyesinde birleştirilerek tüzel kişilikleri sona ermiştir.
- 07.05.2004 tarihinde 5146 sayılı Kooperatifler Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Resmi Gazetede kabul edilmiştir.
- 03.06.2004 tarihinde 5184 sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edilmiştir.
- 06.07.2004 tarihinde 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.
- 05.10.2004 tarihinde 25604 sayılı Resmi Gazete’de Tarım Şurası Yönetmeliği yayımlanmıştır.

- 13.01.2005 tarihinde 5286 sayılı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Kaldırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kabul edilmiştir.
- 16.02.2005 tarihinde 25729 sayılı Resmi Gazete'de Çevre ve Orman Bakanlığı Mahalli Çevre Kurulları Çalışma Usul ve Esasları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik yayımlanmıştır.
- 22.02.2005 tarihinde 25735 sayılı Resmi Gazete'de Çevre Bakanlığı Mahalli Çevre Kurulları Çalışma Esas ve Usulleri Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik yayımlanmıştır.
- 06.04.2005 tarihinde 5330 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına ve Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında 553 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun kabul edilmiştir.
- SEKA ile TÜGSAŞ 19 Eylül 2005'de SÜMER HOLDİNG A.Ş. bünyesinde birleştirilerek tüzel kişilikleri sona ermiştir.
- 05.10.2005 tarihinde Et Balık Kurumunun Tarım Bakanlığı İle İlişkilendirilmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı yayımlanmıştır.
- 28.12.2005 tarihinde 5441 sayılı Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın 867 ve 170 sayılı Kanunlara Tabi İşletmeler Dışında Kalan Taşra Kuruluşlarına Döner Sermaye Verilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına, Ziraat Vekâletine Merbut Bazı Mektep ve Müesseselerin Sureti İdaresi Hakkında Kanunun Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun kabul edilmiştir.
- 23.03.2006 tarihinde 5478 sayılı Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması ile Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına, 4046 sayılı Kanunda ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanuna Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.
- 08.11.2006 tarihinde 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.
- 9. Kalkınma Planında (2007-2013), TEKEL'e ait sigara fabrikaları ile ÇAYKUR' ait çay fabrikalarının ve TÜRKŞEKER' e ait şeker fabrikalarının özelleştirileceği belirtilmektedir.
- 15.03.2007 tarihinde 5603 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş Görevleri Hakkında Kanun kabul edilmiştir.
- 01.05.2007 tarihinde 26509 sayılı Resmi Gazete'de Tarımsal Üretici Birlikleri İle Tarımsal Üretici Merkez Birliklerinin Denetlenmesi Hakkında Yönetmelik yayımlanmıştır.
- 04.05.2007 tarihinde 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun kabul edilmiştir.
- 11.10.2007 tarihinde 26670 sayılı Resmi Gazete'de Doğal Afet Sigortaları Kurumu Yönetim Kurulu Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik yayımlanmıştır.
- 03.04.2008 tarihinde 5752 sayılı Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz Ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması İle Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına, 4046 sayılı Kanunda ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kabul edilmiştir.
- 26.11.2008 tarihinde 5818 sayılı Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu İle Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edilmiştir.

2.5 Mekânsal Planlama ve Mülkiyete İlişkin Düzenlemeler

- 29.06.2001 tarih ve 4706 sayılı Hazineye Ait Taşınmaz Malların Değerlendirilmesi ve Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Söz konusu kanun değişikliği ile Hazine

Taşınmaz Malları Satış Koordinasyon Kurulu, Değer Tespit Komisyonu ve İhale Komisyonu kaldırılmıştır. Oysa değer tespitlerinin ve ihalenin yapılması sürecine gerekli uzmanların katılması, nesnel, açık ve şeffaf bir satış işlemi

- için gerekli bir şarttır. Kanun değişikliği ile kamu kurum ve kuruluşları süreçten çıkarılmış, Maliye Bakanlığı tek yetkili olmuştur (www.spo.org.tr). Ayrıca söz konusu kanun değişikliği ile “2B arazilerinin” her türlü değerlendirme yetkisi Maliye Bakanlığı’na geçirilmiştir. Bu yasanın “Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerler” başlığı altındaki 3. maddesinin birinci fıkrasında; “6831 sayılı Orman Kanununun değişik 2. maddesi “B” bendi gereğince Hazine adına orman sınırları dışına çıkarılan yerlerde 2924 sayılı Orman Köylülerinin Kalkınmasının Desteklenmesi Hakkında Kanun hükümleri uygulanmaz” yaptırımına yer verilmiştir. Ancak, Anayasa Mahkemesi, bu yaptırımı 2002 yılı başında Anayasa’ya aykırı bularak iptal etmiştir (Çağlar, 2003).
- 09.01.2002 tarihinde 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu kabul edildi. 02.08.2002 tarihinde 24834 sayılı Resmi Gazete’de Endüstri Bölgeleri Yönetmeliği yayımlanmıştır. 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanunu ile ülke ekonomisinin gelişmesini ve teknoloji transferini sağlamak, üretim ve istihdam artırmak, yatırımları teşvik etmek ve yabancı sermaye girişini arttırmak amaçlanmıştır. Pek çok sivil toplum örgütlerince 4737 sayılı Endüstri Bölgeleri Kanununun, planlarının onanması ve inşaat ruhsatlarının düzenlenmesi, süreç ve yetkilendirme nedeniyle 3194 sayılı İmar Kanununa, 1580 ve 3030 sayılı Kanunlara, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa, Kıyı Kanununa, Orman Kanununa, Çevre Kanununa vb. aykırı olduğu tespit edilmiştir. Özellikle bu kanunun ülke kalkınma planından başlamak üzere bölge planları, çevre düzeni planları, havza planları, nazım planlar gibi genel bir planlama anlayış ve hiyerarşisine bağlı olunmadan hazırlandığı görülmektedir (www.izmimod.org.tr).
 - 25 Haziran 2002 tarihinde Arsa Ofisi Kanununa İlişkin İki Yönetmelik yayımlanmıştır. 8.8.1994 tarihli ve 22015 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Arsa Ofisi Kanunu Uygulama Yönetmeliği’nin 44. maddesi yeni yönetmelikle yürürlükten kaldırılmıştır. Yine Yönetmeliğin 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 6. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır.
 - 13.06.2003 tarihinde 25137 sayılı Resmi Gazete’de Tarım Arazilerinin Korunmasına, ve Kullanılmasına Dair Yönetmelik yayımlanmıştır. Söz konusu yönetmeliğin hazırlanma amacı, tarım alanlarının amacına uygun bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve hangi hallerde tarım dışı amaçlarla kullanılabilmesine dair ilke ve esasları belirlemektir. Buna karşın, yapılan değişiklik, tarım alanlarının tarım dışı amaçla kullanımına olanak tanıyan istisnaları, kamu yararı ilkesinin tanımladığı toplumun ortak ve uzun vadeli çıkarlarına ve yönetmeliğin ruhuna aykırı olacak şekilde genişletmek üzere hazırlanmıştır. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası tarafından, söz konusu yönetmelik iki kez iptal ettirilmiştir; ancak tekrar yürürlüğe konulmuştur (www.zmo.org.tr).
 - 3 Temmuz 2003 tarihinde 442 sayılı Köy Kanunu’nun 87. maddesi yürürlükten kaldırılarak köy sınırları içindeki arazilerin yabancılara satışını mümkün kılan yasa değişikliği yapılmıştır. 4916 sayılı Çeşitli Kanunlarda ve Maliye Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 38. maddesinin a bendi ile 18.3.1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. 442 sayılı Köy Kanununun 87. maddesiyle yabancıların köylerde mülk edinmesi yasaklanmıştı. Söz konusu 87. maddenin kaldırılması, yabancılara, köylerde istedikleri yerde ve istedikleri miktarda toprak edinme hakkını vermiştir. Bu Kanun değişikliği ile yabancı ülkede olan herkesin Türkiye’nin her yerinde, sınırsız arazi sahibi olması kabul edilmiştir.
 - 05.11.2003 tarihinde 4999 sayılı Orman Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edilmiştir.
 - 27.05.2004 tarihinde 5178 sayılı Mera Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. 5178 sayılı Yasanın 5. maddesi ile 4342 sayılı Mera Kanununa eklenen geçici maddede, “Belediye ve mücavir alan sınırları içerisinde kalan ve 1.1.2003 tarihinden önce kesinleşen imar plânları içerisinde yerleşim yeri olarak işgal edilerek mera olarak kullanılmı teknik olarak mümkün olmayan yerlerin tahsis amacı

değiştirilerek Hazine adına tescilleri yapılır” hükmü yer almaktadır. İmar affi niteliğinde bu düzenleme ile üzerinde yasa dışı inşaat bulunan mera alanları, tahsis amacı değiştirilerek meralıktan çıkarılmakta, imar planı içerisine alınmaktadır. Ayrıca, Kanun değişikliği ile mera alanlarında, kum, kil gibi maden kapsamına alınan faaliyetler de yapılabilecektir. Söz konusu kanun değişikliği mera alanlarını azaltacak nitelikte düzenlemeler getirmiş olup, 4342 sayılı Yasada sınırlı amaçla yapılabilen tahsis değişiklikleri bu Kanun ile arttırılmıştır.

- 17.06.2004 tarihinde 5192 sayılı Orman Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Yasaya göre, yanan orman alanlarındaki her türlü mal, Orman Genel Müdürlüğü’nce değerlendirilecektir. Savunma, ulaşım, enerji, haberleşme, su, atık su, doğalgaz, altyapı ve katı atık bertaraf tesisleri, sanatoryum, baraj, gölet ve mezarlıklar, devlete ait sağlık, eğitim ve spor tesislerinin ve bunlarla ilgili her türlü yer ve binanın devlet ormanları üzerinde bulunması ve yapılmasında kamu yararı ve zaruret olması halinde, gerçek veya tüzel kişilere bedeli karşılığında Çevre ve Orman Bakanlığı’na izin verilecek; bu izin süresi 49 yılı geçemeyecektir. Kanun ile savunma, ulaşım, enerji, haberleşme, su, atık su, petrol, doğalgaz, altyapı ve katı atık bertaraf tesisleri, baraj, gölet ve mezarlıkların, “kamu yararı ve zaruret olması halinde” devlet ormanlarında yapılmasına olanak tanınmış olması, henüz tespit çalışmaları tamamlanmamış orman alanlarını azaltacak niteliktedir.
- 10.07.2004 tarihinde 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu kabul edilmiştir. Kanun, büyükşehir belediyesi yönetiminin hukuki statüsünü düzenlemek, hizmetlerin planlı, programlı, etkin, verimli ve uyum içinde yürütülmesini sağlamak amacı ile düzenlenmiştir. Ancak Kanun, bazı açılardan olumsuzluklar taşımaktadır. Kanuna göre, büyükşehir belediyelerinde, mevcut valilik binası merkez kabul edilmek ve il mülki sınırları içinde kalmak şartıyla, nüfusu bir milyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı yirmi kilometre, nüfusu bir milyondan iki milyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı otuz kilometre, nüfusu iki milyondan fazla olan büyükşehirlerde yarıçapı elli kilometre olan dairenin sınırı

büyükşehir belediyesinin sınırını oluşturur. Şehirlerin fiziki, doğal ve sosyal yapıları dikkate alınmadan büyükşehir belediye sınırının belirlenmesi doğrusal formda gelişen kentler için önemli sorun yaratmaktadır. Ayrıca, böyle bir sınır tespiti ile gerçekte metropoliten alan sınırları içine girmesi gereken yerleşimler bu sınırın dışında kalabilirken, kırsal niteliği ve ekonomik ve sosyal ilişkiler açısından büyükşehirlerden kopuk yerleşimler alan içine alınabilecektir (ankara.spo.org.tr).

- 15.07.2004 tarihinde 25523 sayılı Resmî Gazete’de 6831 sayılı Orman Kanununa Göre Orman Kadastrounun Uygulanması Hakkında Yönetmelik ve Orman Kanununun 2. Maddesinin (A) Bendine Göre Orman Sınırları Dışına Çıkarılacak Yerler Hakkında. Yönetmelik yayımlanmıştır. Bu Yönetmeliğin amacı; ormancılık çalışmalarının verimli şekilde yapılabilmesi, şahısların ormanla ilişkilerinin düzenlenmesi, ormanların saha emniyeti ve devamlılığının sağlanması için orman alanlarının geometrik ve hukuki durumları ile 08.09.1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanununun 2/B Maddesine göre, orman sınırları dışına çıkarılacak yerleri tayin ve tespit etmektir. Yönetmelik ile;
 - Orman kadastro komisyonlarındaki karar süreçlerinde ormancılık öğretiminden geçmiş üyelerin etkenlik düzeyleri düşürülmüştür,
 - Ormancı üyelerin nitelikli ve deneyimli olması koşulu kaldırılmıştır,
 - “orman” sayılmayacak yerlerin kapsamı genişletilmiştir,
 - “orman” sınırları dışına çıkarılma kararlarının ekolojik gereklere uygun ve kamuya zarar vermeyecek biçimde alınabilmesi olanakları büyük ölçüde kaldırılmıştır,
 - Komisyonların kararlarına itiraz hakları kısıtlanmıştır (www.kirsalcevre.org.tr. Yönetmelik, orman alanlarını azaltacak niteliktedir.
- 17.05.2005 tarihinde 25818 sayılı Resmî Gazete’de Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği yayımlandı. Bu yönetmeliğin amacı; özellikle ‘Su Kuşları Yaşama Ortamı’ olarak ‘Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında. Sözleşme’ nin (Ramsar Sözleşmesi) uygulanmasına yönelik, uluslararası öneme

sahip olsun veya olmasın tüm sulak alanların korunması, geliştirilmesi ve bu konuda görevli kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyon esaslarını belirlemektir.

- 19.07.2005 tarihinde Resmi Gazete’de 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu yayımlanmıştır. Söz konusu kanun, arazi ve toprak kaynaklarının bilimsel esaslara uygun olarak belirlenmesi, sınıflandırılması, arazi kullanım planlarının hazırlanması, koruma ve geliştirme sürecinde toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutlarının katılımcı yöntemlerle değerlendirilmesi, amaç dışı ve yanlış kullanımların önlenmesi, korumayı sağlayacak yöntemlerin oluşturulmasına ilişkin sorumluluk, görev ve yetkilerin tanımlanması ile ilgili esasları kapsamaktadır. Ancak, toprağın doğal veya yapay yollarla kaybını ve niteliklerini yitirmesini engelleyerek korunmasını, geliştirilmesini ve çevre öncelikli sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak, planlı arazi kullanımını amacı olarak belirten 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu, geçici 1 . maddesi ile tarım alanları üzerindeki yapılaşmaya af getirmektedir (www.zmo.org.tr).
- 15.11.2005 tarihinde 25994 sayılı Resmi Gazete’de Çevre Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunması Programını Tercih Eden Üreticilerin Desteklenmesine ve Bu Üreticilere Teknik Yardım Sağlanmasına Dair Yönetmelik yayımlanmıştır. Bu Yönetmelik, toprak ve su kalitesinin korunması, yenilenebilir doğal kaynakların sürdürülebilirliği, erozyonun önlenmesi ve tarımın olumsuz etkilerinin azaltılması yönünde gerekli kültürel tedbirlerin alınmasına ilişkin usul ve esasları belirlemek amacı ile düzenlenmiştir. Yönetmelik, hassas bölgelerdeki bozulma ve kirlenme tehdidi altındaki ekolojik dengenin yeniden tesisi ve sürdürülebilirliği için, tarımsal üretim ile işgal eden üreticilerle, uygulamada görev alan kurum ve kuruluşların belirlenmesi ile teknik yardımın kapsamı ile yapılacak ödeme (tazminat) tutarı ve ödemeye ilişkin usul ve esasları kapsamaktadır.
- 15.12.2005 tarihinde 26024 sayılı Resmi Gazete’de Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu Uygulama Yönetmeliği yayımlan-

mıştır. Bu Yönetmelik, 03.07.2005 tarih ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda öngörülen toprak ve arazi varlığının belirlenmesi, arazi kullanım planlarının yapılması, tarımsal amaçlı arazi kullanım ile toprak koruma plan ve projelerinin hazırlanması, erozyona duyarlı alanların, yeter büyüklükteki tarımsal arazi parsel büyüklüğünün tespiti ve toprak koruma kurulunun çalışmalarına ilişkin usul ve esasları belirlemektedir.

- 23.11.2006 tarihinde 5557 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında. Kanun kabul edilmiştir. Kanunun 6. maddesi ile 03.07.2005 tarih ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununa geçici 3. madde eklenmiştir. Söz konusu maddeye göre; 11.10.2004 tarihinden önce gerekli izinler alınmadan tarım dışı amaçlı kullanıma açılmış bulunan arazilerin istenilen amaçla kullanımı için, bu Kanunun yayımı tarihinden itibaren bir yıl içerisinde Bakanlığa başvurulması, hazırlanacak toprak koruma projesine uyulması ve tarım dışı kullanılan tarım arazilerinin her metre karesi için beş Yeni Türk Lirası ödemesi şartıyla izin verilmektedir. Söz konusu arazi ve tesislerin istenilen amaçla kullanımı için çeşitli kurumlardan alınması gerekli ruhsat, izin gibi işlemler, Bakanlığa başvuru tarihinden itibaren 2 yıl içerisinde tamamlanmaya kadar başvuru sahipleri faaliyetlerine devam edeceği hükme bağlanmıştır. Kanuna göre,
- 11.10.2004 gününden önce, gerekli izinler alınmadan tarım dışı amaçla kullanıma açılan arazilerin, istenilen amaçla kullanılması için gerekli düzenleme yapılmıştır.
- söz konusu arazi ve tesislerin iki yıl süresince, ruhsat ve izin alınmadan istenilen amaçla kullanılmasının sürdürülmesine olanak sağlanmakta, gerekli ruhsat ve izinlerin alınması için iki yıl süre tanınmakta, bu süre içinde gerekli izni alamayanların üretim etkinliklerinin durdurulacağı belirtilmektedir. Geçici maddeyle, tarım arazilerinde kurulu kimi sanayi tesislerine, izin, onay ve ruhsatlarının yargı kararıyla iptal edilip edilmediğine bakılmaksızın üretim etkinliklerini sürdürme olanağı getirilmektedir. Özellikle bir yabancı şirkete ya da belirli şir-

ketlere ilişkin, izin ya da ruhsatı hukuka aykırı bulunarak yargı kararı ile iptal edilen tarım arazilerinde kurulu sanayi tesislerinin üretim etkinliklerini sürdürmelerine olanak sağlanmaktadır. Tarım dışı amaçlı kullanıma açılmış tarım arazilerinin “tarımsal bütünlüğü bozmamak” koşuluyla tarım dışı amaçla kullanılmalarında kamu yararı açısından önemli bir sakınca bulunmamasına karşılık, tarım arazilerinin “tarımsal bütünlük” aranmadan istenilen amaçlarla kullanılmasına izin verilmesi tarım topraklarının bir daha eski duruma getirilemeyecek ölçüde elden çıkarılması ya da nitelik değiştirmesi gibi sakıncalı sonuçlar yaratacaktır. Bu nedenle, Yasa kuralının kamu yararıyla da bağdaşmadığı açıktır (www.zmo.org.tr). Söz konusu Kanun, Cumhurbaşkanınca kısmen veto edilerek, TBMM’ye iade edilmiştir.

- 31.01.2007 tarihinde 5578 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Söz konusu kanun ile 5403 sayılı Kanuna eklenen Geçici 3. maddede de tarım arazilerinin amaç dışı kullanımına ilişkin olarak Geçici 1. madde ile benzer nitelikte bir düzenleme yapılmıştır. Ancak Geçici 3. madde de, Geçici 1. maddeden farklı olarak tarımsal bütünlüğü bozmama şartı öngörülmemiştir. Nitekim Anayasa Mahkemesi’nin 19.2.2007 tarih ve E.2007/18 ve K.2007/9 sayılı yürütmeyi durdurma kararı ve 5578 sayılı Kanun ile 5403 sayılı Kanuna eklenen Geçici 3. maddenin yürürlüğü, esas hakkında. karar verilinceye kadar durdurulmuştur.
- 22.03.2007 tarihinde 26470 sayılı Resmi Gazete’de Orman Sayılan Alanlarda Verilecek İzinler Hakkında Yönetmelik yayımlanmıştır. Yönetmelik, orman alanlarında verilecek “muvafakat, izin ve irtifak haklarının uygulama usul ve esasları ile bunlardan tahsil edilecek bedellere ait iş ve işlemleri ...” düzenlemeyi amaçlamaktadır. Yönetmelik, “orman” sayılan arazilerde; Maden-Petrol Arama ve İşletmedeki Arama Çalışmaları- (Kazı gerektirmeyen ve gerektiren arama faaliyeti), Maden-Petrol Arama İşletmelerindeki İşletme Etkinlikleri, Maden-Petrol Arama İşletmelerindeki Petrol ve Maden Tesislerinin Yapılması, Define Arama, Arkeolojik Kazı ve

Ocak Açma, Fabrika, Hızır, Şerit Kurma, Balık Üretmek Üzere Tesis Kurma, Devlet İdarelerinin Yol, Bina ve Diğer Tesis Yapımları, Gerçek ve Özel Hukuk Tüzel Kişilerin Yol, Bina ve Diğer Tesis Yapımları ile ilgili başvuru, başvuruların değerlendirilmesi, muvafakat, ön izin, kesin izin, irtifak hakkı kurulması, bedel alımı, hak devri, denetleme, mevcut turizm izinlerine vb konularla ilgili iş ve işlemleri düzenlemektedir (www.kirsalcevre.org.tr). Danıştay, altı köy muhtarının başvurusu üzerine söz konusu yönetmeliğin, bazı maddelerinin yürütmesini durdurmuştur. Buna göre, orman alanlarında özel sektör veya kamuya ait hiçbir yeni projeye izin verilmeyecektir. Karar, özel sektör yatırımlarının yanı sıra, yol, su, elektrik ve telefon şebekesi kurma, askeri tesis açma, belediyelerin mezarlık inşası, doğalgaz ve petrol boru hattı döşeme ve petrol arama gibi kamu hizmetleriyle ilgili projelerin de önünü kesmiştir (www.arkitera.com).

- 03.06.2007 tarihinde 5685 sayılı Mera Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. 25.02.1998 tarih ve 4342 sayılı Mera Kanununun geçici 3. maddesinde yer alan “mera” ibarelerinden sonra gelmek üzere “yaylak ve kışlak” ibareleri eklenmiş, ikinci fıkrada yer alan “doğrudan” ibaresi madde metninden çıkarılmış ve maddede aşağıdaki fıkra eklenmiştir. Birinci fıkrada nitelikleri belirtilen taşınmazlardan, hazine adına tescil edilmesi gerekirken belediyeler adına tescil edilen ve belediyelere konut veya işyeri yapılmak üzere bedelsiz olarak veya bedeli karşılığında gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerine tahsis edilen, daha sonra hazine tarafından ilgili belediye aleyhine açılan davalar sonucu mera, yaylak ve kışlak olarak sınırlandırılmasına ve özel siciline yazılmasına karar verilerek mera, yaylak ve kışlak özel siciline yazılan, fakat daha sonra bu Kanun hükümlerine göre mera, yaylak ve kışlak vasfı değiştirilerek hazine adına tescil edilen taşınmazlardan; herhangi bir kamu hizmeti için gerekli olmayan, hazinece herhangi bir tasarrufa konu edilmeyen ve halen tapuda hazine adına kayıtlı olan taşınmazlar, tahsis tarihindeki arsa değerine devir tarihine kadar geçen süre için yasal faiz eklenerek belirlenecek bedelin ilgililerce hazineye ödenmesi kaydıyla

adlarına tahsis yapılanlara devredilir. Bu fıkranın uygulanmasına ilişkin usûl ve esaslar, Bakanlığın görüşü alınarak Maliye Bakanlığı'nca belirlenir hükümleri ile ifadelendirilen değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu düzenleme ile mera alanlarımızdan sonra şimdi de yaylak ve kışlak alanlarımızda da bir taraftan imar hükümlerine aykırı bir şekilde gerçekleştirilen kaçak yapılara imar affı niteliğinde bir düzenleme getirmekte, diğer taraftan da kamu malı olan bu alanlarımız, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan arazilerimiz süreciyle özel mülkiyete geçirilmesi istenilmektedir. Oysa, mera, yaylak, kışlak ve kamuya ait otlak ve çayırın yalnızca hayvancılık sektörünün gelişmesinde değil, aynı zamanda su ve rüzgar erozyonu nedeniyle kaybedilen toprak kayıplarının önlenmesi ve doğal güzelliklerimizin korunması bakımından da en önemli doğal servetler arasında bulunmakta olduğu bilinmektedir. Yaylaklarda kaçak yapıların ve işgalin meşrulaştırılması sadece yaylakların değil aynı zamanda kadastrusu yapılmamış veya kesinleşmemiş ormanların, meraların da yeni işgallerini özendirerek ve hızlandıracaktır (www.hkmo.org.tr).

- 26.03.2008 tarihinde 5751 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ile Mera Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Kanuna göre,
- 10.2004 tarihinden önce, gerekli izinler alınmadan tarım dışı amaçla kullanıma açılan arazilerin, "Tarımsal bütünlüğü bozmaması" halinde, "istenilen amaç" ile kullanımına izin verilecektir (www.zmo.org.tr). Bu izin için, düzenlemenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 1 yıl içinde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na başvurulması, hazırlanacak Toprak Koruma Projesine uyulması ve tarım dışı kullanılan tarım arazilerinin her metre karesi için 5 YTL ödenmesi şartı aranacaktır. Bu arazi ve tesislerin istenilen amaçla kullanımı için çeşitli kurumlardan alınması gerekli ruhsat, izin gibi işlemler için Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na başvurulacaktır. Başvuru tarihinden itibaren iki yıl içerisinde işlemler tamamlanmaya kadar başvuru sahipleri faaliyetlerine devam edecektir. Bu süreler içerisinde gerekli izinleri alamayanların üretim faaliyetleri, ilgili idarelerce durdurulacaktır. Tarım arazisi

niteliğinden çıkarılan araziler, ilgili kuruluşlarca başvuru sahibinin isteği doğrultusunda niteliğini değiştirecektir. Tarım arazileri üzerinde, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun talebi üzerine, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımıyla ilgili yatırımlar ile jeotermal kaynaklı teknolojik sera yatırımları için yer tahsisi yapılabilecektir (www.spoizmir.org). Kanun, çok değerli tarım alanlarının amacı dışında kullanılmasının önünü açıcı ve üzerindeki kaçak yapıları yasal hale getirci niteliktedir.

- 07.05.2008 tarihinde 5761 sayılı Turizmi Teşvik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edilmiştir. Kanuna göre; hazine mülkiyetindeki yerler, Maliye Bakanlığı'nca, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis edilebilecektir. Hazine adına tescilli yapılmamış, devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerle, kapanan yollar ve yol fazlalarının resen tescilli, talep tarihinden başlayarak en geç 1 ay içinde tamamlanacaktır. Hazine mülkiyetinde yeterli alanın bulunmadığı durumlarda, Orman Kanununa göre orman sayılan yerlerden hangilerinin Çevre ve Orman Bakanlığı'nca, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tahsis edileceği de kanuna göre belirleniyor. Orman sayılan yerlerde turizme tahsis edilecek alan, ildeki ormanların binde 5'ini geçemeyecektir (www.spoizmir.org). Kanun ile yaklaşık olarak 1,1 milyon dönüm orman alanı turizm yatırımlarına açılabilir ve bu yatırımlarla da 330 bin dönüm alan ormansızlaştırılabilir. Mevcutta orman sayılan alanların yapısal özelliklerinin ve değişme eğilimlerinin tüm boyutlarıyla ortaya konulması bir yana, henüz sınırları bile belirlenmemiş, belirlenebilenleri de henüz tümüyle tapuya tescil edilememiş orman niteliğinde alanlar vardır (www.tmmob.org.tr).

3- Genel Değerlendirme

1990 sonrası Türkiye'de uygulanmakta olan politikalar göstermektedir ki; dünyada yaşadığımız dönem, kırsal alanların, tarımsal üretimin yeni bir kapitalistleşme dalgası içerisinde girdiği bir dönemdir. Bu dönem kendini özellikle çevre kapitalist ülkelerin yoğun nüfus barındıran kırsal alanlarında, özellikle Türkiye gibi sanayileşme sürecini tamamlayamamış olan ülkelerde kendini daha fazla hissettirmektedir.

Türkiye’de tarım sektörü uluslararası pazar ve piyasa mekanizmalarından doğrudan etkilenmekte ve özellikle 1980 yılından sonra kırsal alan ve tarım politikaları, AB, DB, IMF ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşlara bağlı olarak oluşturulmaktadır. Özellikle AB’ye üyelik müzakereleri sonucunda tarımsal yapılar, AB tarımsal yapı ve politikaları ile uyumlu hale getirilmeye çalışılmaktadır. 1990’lı yıllarda IMF’ye verilen bir dizi taahhütlerle de tarımsal yapı ve kuruluşlarda düzenlemeler yapılmıştır. Tarımsal yapıyla ilgili olarak merkezi ve yerel teşkilatlanmaya, tarıma dayalı sanayi kuruluşlarına, kooperatifleşmeye, tarımsal üreticilere kredi veren bankalar, ziraat enstitüleri, birlikler, kooperatifler ve kamu iktisadi teşebbüslerinin kuruluşuna dair birçok yasal düzenleme Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda yapılmıştır. Ancak tarihsel bir perspektif içerisinde bakıldığında; 1990 sonrasında tarımsal altyapı ve tarıma dayalı temel sanayi kuruluşları, özellikle tarımda girdi üreten, kredi sağlayan, fiyat düzenleyen kuruluşlar, yasal düzenlemelerle dünya ve Türkiye koşullarında ve neo-liberal politikalar bağlamında, Avrupa Birliği’ne üye olabilmek için çabaları karşısında ve Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ile yapılan niyet mektupları ile verilen taahhütlerle kapatılmışlar, işlev değiştirmişler veya özelleştirilmişlerdir. Neoliberal sürecin sınır tanımayan politikaları ile Türkiye’de tarım sektörünün temel KİT’leri ve kurumlarının özelleştirilmesi 1990’larda muhalefet baskıları sonucunda tam olarak tamamlanamamış, ancak sonrasında oluşan siyasi zemin desteğiyle hızlanmıştır. Aynı zamanda Türkiye’nin mali politikalarını bir anlamda zorunlu olarak dayatmacı bir biçimde yönlendiren uluslararası para ve kredi kuruluşları bu özelleştirmeleri desteklemiştir. Özelleştirmeler süreci içerisinde mekansal mülkiyete ilişkin olarak; kamu mülkiyetindeki arazilerin planlanma yetkilerine, hazineye ait tarım arazilerinin satış koşullarına, verimli tarım arazilerinin amaç dışı kullanımına, köy sınırları içindeki arazilerin yabancılara satışının mümkün kılınmasına, orman ve mera alanlarının azaltılmasına, verimli tarım arazileri, yayla ve mera alanlarındaki yapılaşmalara af getirilmesine dair bir çok yasal düzenleme yapılmıştır.

1990 sonrasında ekonomik krizler yaşanmış, siyasi alanda istikrar sağlanamamış, yasal ve ku-

rumsal yeni düzenlemeler yapılmış, uluslararası anlaşmalar ile tavizlerde bulunulmuş, tarım arazilerinin tarım dışı amaçla kullanılmasına olanak veren mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. Kırsal alan ve tarım politikaları, kırsal alanda ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamada, tarımsal üretimi artırmada yeterli olamamış, AB’ye uyum süreci kapsamında alt yapısı hazırlanmadan yapılan kurumsal ve yasal düzenlemeler arasında bütünsellik ve entegrasyon sağlanamamıştır. Tarıma dayalı destekleme biçiminin değişimi ile 2000’li yıllarda tarım sektörü piyasa koşullarının istemlerine bırakılarak çiftçilerin tek başlarına bu koşullara uyum sağlamaları beklenmiştir. Artık çiftçiler neoliberal ilişki ağlarına dahil olacak, karını maksimize edecek ürünü ve miktarı seçerek, pazarını kendisi oluşturacak/ bulacaktır. Ancak çok farklı bir gelenekten gelen ve ülke tarafından desteklenen çiftçinin bu yeni koşullara adapte olabilmesi oldukça güç bir süreç olacaktır.

Bugün Türkiye, devletin küçültülmesi, dünya ile bütünleşme, serbestleşme, özelleştirme, küreselleşme söylem ve uygulamalarının yoğun olarak yaşandığı, kamu yatırımlarının azaldığı, sanayisizleşmenin yaşandığı bir dönemden geçmektedir. Uygulanan politikalarla tarım sektörünün ekonomiye katkısını hafifletmeye, tarımsal destekleri kırmaya ve açığa çıkan nüfusu ise hangi alanlara kaydıracağını bilemeyen, verimli tarım arazilerini yapılaşmaya açan politikalar üretilmektedir. Bugün gelinen noktada, kıra ve tarıma ilişkin tüm düzenlemelerin kırsal nüfusu göçe zorlayıcı, tarımsal üretim kaybına yol açıcı ve tarımsal gelişmeyi azaltıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği’ne entegrasyon ve neoliberal politikalar çerçevesinde uygulamaya geçirilen yeni tarım politikalarının Türkiye’de yeni bir göç dalgası yaratacağı ve hatta bir süredir yaratmaya başladığı kabul edilmekle birlikte, bu sürecin tarım dışı alternatif sektörlerin bulunmaması nedeniyle ve devletin sanayileşme politikalarını yavaşlattığı ülkemizde çok da hızlı olamayacağı öngörülebilir. Özellikle kırsal alanlarda yaşayanların yaşlı nüfusu oluşturmaya başladığı ve bu insanların da kentlere göç etmek istemediği, orta yaşlı nüfusun ise tarımda beka stratejileri ile yaşamlarını kırsal alanda sürdürmek istemeleri bu süreci yavaşlatan nedenler olarak ortaya çıkacaktır. Bu süreç içerisinde kırsal yoksulluğun artacağı da

söylenir. Bütün bu koşullar içerisinde, tarımsal yapı ve kuruluşlara dair özelleştirilmelerin bir an önce durdurulması, kırsal alan planlamasının araçları ve politikalarının ivedilikle oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Neoliberal politikardan vazgeçilip ülkenin kendi pratiklerine özgü politikaların üretilmesi ve uygulanması gereklidir.

Bu makale 2006.KB.FEN.013 No'lu Dokuz Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) birimi tarafından desteklenen, Prof. Dr. Sezai Göksu danışmanlığında hazırlanmış olan "1980 Sonrası Tarım Politikalarının Kırsal Alandaki Yapısal Dönüşüm Üzerine Etkileri: Aydın-Dalaman Örneği" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

AKDER, A. H. (2005) "Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması? Tehdit mi? Fırsat mı?", Demokrasi Platformu, sayı:3.

ARKİTERA. Erişim Adresi: www.arkitera.com, Erişim Tarihi:12.10.2008.

AYSU, A. (2002). Tarladan sofraya tarım 1980

Türkiye tarımında yapılanma(ma) (1. Baskı), Su Yayınları, İstanbul.

AYSU, A. (2008). Küreselleşme ve tarım politikaları (1. Baskı), Su Yayınları, İstanbul.

BORATAV, K. (2007). Türkiye İktisat Tarihi 19082005 (11. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.

BULANIK, A. (2001). Türkiye'de 1980 ve Sonrası Uygulanan Ekonomi Politikalarının Sosyo Ekonomik Etkileri, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bilim Uzmanlığı Tezi, Malatya.

ÇAĞLAR, Y. (2003). "Tarihsiz, boyutsuz ve deriniksiz '2B' tartışmalarına katkılar...", Kırsal Çevre Yıllığı 2003, 77-104, Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yayınları, Ankara.

DOĞAN, S. (2004). Dünya Tarım Ürünleri Ticaretinin Liberalleşmesine Yönelik Düzenlemelerin Türkiye'nin Tarım ve Ticaret Politikaları Üzerine Etkileri, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Muğla.

EUROPEAN COMMISSION (2004). EU History, Erişim Adresi: <http://www.europa.eu.int/abc/history/index-en.html>, Erişim Tarihi: 23.8.2004.

GÜLER, Z. ve GÜLER, A.T. (2006). Şeker Savaşı, (1. Baskı), Neden Kitap Yayınları, İstanbul.

GÜNAYDIN, G. (2003). "Küreselleşen Piyasa, yoksullaşan köylü", Özgür üniversite forumu 2004, (22), 128-154.

GÜNEY, O. İ. (2006). Avrupa birliği ortak tarım politikaları ve tarımsal destekleme sistemlerinde yaşanan yeni gelişmeler: doğrudan ödeme sistemi ve Türkiye üzerine bir uygulama, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

GÜR, B. (2004). Global Tarım Politikalarının Gelişmekte Olan Ülkelere Etkisi ve Türkiye Örneği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.

Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası. Erişim Adresi: www.hkmo.org.tr, Erişim Tarihi: 10.10.2008.

İzmir Mimarlar Odası Şubesi. Erişim Adresi: www.izmimod.org.tr, Erişim Tarihi: 11.10.2008.

KAFAOĞLU, A. B. (2002). Tarım, bolluk içinde yoksulluk (2. Baskı), Kaynak Yayınları, İstanbul.

KARLI, B., YAVUZ, F., ÖREN, M. N., SAYIN, C., BİLGİÇ, A. (2005). Dünya Ticaret Örgütü Kararları ve Avrupa Birliğine Tam Üyelik Sürecinin Türk Tarım Politikaları ve GAP Bölgesi Tarımına Muhtemel Etkileri (Çağrılı Bildiri), GAP IV. Tarım Kongresi, Cilt, 1, s. 1-26, HR.Ü. Ziraat Fakültesi, Şanlıurfa.

KAZGAN, G. (2003). Tarım ve Gelişme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KESKİNOK, H. Ç. (2006). Kentleşme Siyasetleri. Kaynak Yayınları, İstanbul.

Kırsal Çevre Derneği. Erişim Adresi: www.kirsalcevre.org.tr, Erişim Tarihi: 08.09.2008.

MCDONALD F., DEARDEN S.,(1999). European Economic Integration, Longman, England.

ÖZBUDUN, S. (2006). Türkiye kırsalı yoksullaşırken... Niçin dikkulak oldum?, Ütopya Yayınevi, Ankara.

ÖZÇELİK, A., GÜNEŞ, E., ARTUKOĞLU, M. M. (2005). "Türkiye'de Tarımsal Kredi: Sözleşmeli Tarım ve Üretici Örgütleri Üzerinden Kredi Uygulamaları", Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, 3-7 Ocak 2005, s: 961-985 (1-3), Ankara.

SERİN, S.(2002). Küreselleşme ve Türkiye'nin Tarım Politikaları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Şehir Plancıları Odası. Erişim Adresi: www.spo.org.tr Erişim Tarihi: 13.09.2008.

Şehir Plancıları Odası Ankara Şubesi. Erişim Adresi: ankara.spo.org.tr, Erişim Tarihi: 13.09.2008.

Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi. Erişim Adresi: www.spoizmir.org. Erişim Tarihi: 12.09.2008.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği. Erişim Adresi: www.tmmob.org.tr. Erişim Tarihi: 14.10.2008.

YENAL, N. Z. (2001). "Türkiye'de tarım ve gıda üretiminin yeniden yapılanması ve uluslararasılaşması", Toplum ve Bilim (88), 32-54.

YÜKSELER, Z. (1999). Tarımsal destekleme politikaları ve doğrudan gelir desteği sisteminin değerlendirilmesi. DPT Araştırma Raporu, Erişim Adresi: <http://ekutup.dpt.gov.tr/tarim/yukselez/gelirdes.html>, Erişim Tarihi: 23.04.2007.

Ziraat Mühendisleri Odası. Erişim Adresi: www.zmo.org.tr, Erişim Tarihi: 15.10.2008.

Nazım Plandan Nesir Projelere *Kentsel Tasarım*

Ali Vardar

Yüksek
Şehir Plancısı

ABSTRACT

Urban Design: Between Master plan and Random Projects

Municipalities and planners in fast expanding Turkish cities have mainly been busy with regulating urban growth and trying to define quality and quantity of land use by developing two-dimensional legal plans. Three-dimensional visual projections that are formed as a result of a collective performance with other participants (citizens, investors, land-owners, politicians) are rare. The recently emerging urban issues, especially in the revitalizing areas, make it necessary to redefine the role and the products of city planning institutions.

A new task for urban planners is to create a project-oriented teamwork to develop a mid-scale planning during the formal or informal planning process. Urban design is the basic communication tool to reach the common objectives among participants in such process. In addition to the scale and the contents of the design product, the steps of communication need to be adjusted and effectively defined by the specific project goals. This tool helps to formulate and to reach an agreement on visual objectives of a particular urban project or a master plan for that area. Urban Design, which is a part of preliminary urban development process, allows the participants evaluate the proposed changes for the urban space better and it is expected that more municipalities will integrate project-oriented urban design process in the Turkish planning practice.

Kent Geliştirilmenin Bir Aşaması Olarak Kentsel Tasarım

Dilimizde “planlama” kavramı eski tabirle “tanzim etme”, “nizam verme”, “tertip etme” anlamına gelen “düzenleme” fi-

ilini çağırır ve yapılan iş halk arasında mühendislerce yapılan bir hendese işi olarak algılanır¹. Buna karşılık “tasarım”ın sadece bir düzenleme ve dizme zanaatı olmadığı, onun ötesinde yaratıcı bir eylem (sanat) olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Böylece kent

*Planlama Dergisi
2006/2’de
yayınlanmıştır.*

¹ Planlamanın sanat ve teknik boyutlarıyla ilgili değerlendirmeler için bakınız: Vardar Ali, “Meydansız kentler, dipnot 3; Planlama 90/3-4; Sayı: 8 Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara

planlaması ve kentsel tasarım işleri genellikle, biri teknik, diğeri sanat vurgulu, iki farklı uğraş olarak algılanır. Oysa bu iki öge de “kent geliştirme” işinin farklı aşamalarıdır; ayrı uzman ve ekiplerce yapılabilir aynı sürecin içinde yer alırlar. Kent geliştirme faaliyetinin sadece fen ve sosyal bilimlerin analiz ve sentez yöntemlerini ve yaratıcı tasarımsıları içeren bir iş olmakla kalmadığını, ayrıca farklı başka disiplinlerin yöntemlerini ve politik tercihleri de kapsayan bir süreç olduğunu en iyi şehir plancıları bilir. Her ne kadar farklı bakış açılarına ve hedeflere göre farklı tanımlar mümkün olsa bile, genel olarak, kentsel tasarım yeni kent parçalarının oluşmasına ve mevcutların geliştirilmesine yönelik proje üretme ve uygulama etkinliği olarak tanımlanabilir².

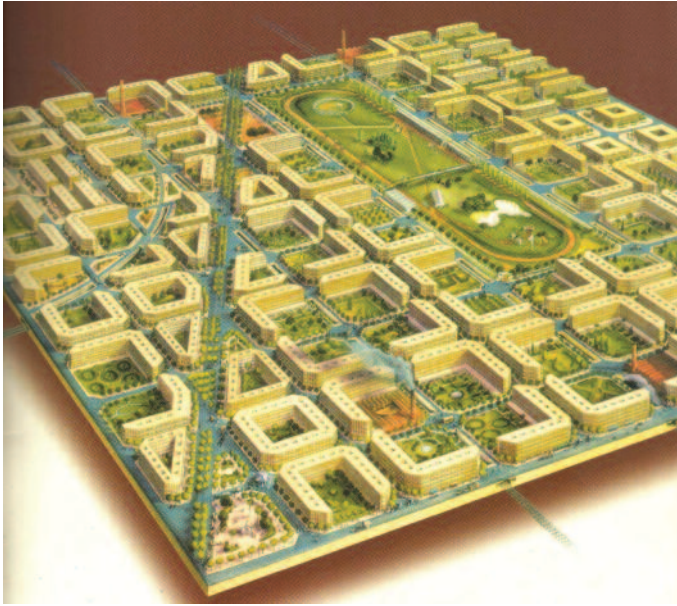
Yazının amacı, kentsel tasarım kavramının ortaya çıkışına kısaca değindikten sonra kentsel projelerle kent tasarımının iç içeliğinin altını çizmek, bugün ülkemizdeki kent planlama ve geliştirme süreçlerinde kentsel tasarımın olması gereken taşıyıcı rolünü vurgulamaktır. Tasarım konu ve vesilelerinin çeşitliliği yurt içi ve yurt dışı örnek-

lerle sunulacaktır. Tasarım içeriğinin ve tasarım sürecinin amaca göre değiştiği, her özel durumda, somut kentsel gelişme hedef ve projeleri ışığında, bu ögelerin yeniden tanımlanması gerektiği hatırlatılacaktır.

Kavramın Ortaya Çıkışı

Kentsel fiziki çevreyi şekillendirmek için soyut kent planlamasıyla somut mimarlık projeleri arasındaki ilişkileri kurmaya yönelik “kentsel tasarım” eyleminin adı dilimize muhtemelen aynı anlamı taşıyan İngilizce “urban design” kavramının tercümesiyle girmiştir. İlgili literatürden bu kavramın bugünkü anlamda ilk kez 1956 yılında ABD’de, Harvard Üniversitesi’nde yapılan ve planlamanın fiziki boyutunun öne çıkartıldığı kentsel tasarım konferansında tartışıldığını okuyoruz³. Daha sonra bu kavram 1957 yılında Amerikan Mimarlık Enstitüsü (American Institute of Architecture) yayınlarıyla meslek kamuoyuna ulaştırılıyor ve 1960’larda Kevin Lynch ve Jane Jacobs’un, 70’lerde Christopher Alexander, Leon ve Rob Krier, Robert Venturi ve diğerlerinin çalışmalarıyla daha geniş çevrelere yayıldığı görüyoruz⁴. Kentsel tasarım tartışmalarının Amerika’da ortaya çıkış nedeni, o yıllarda ABD kentlerinde uygulanan “modern” mimarlık ve planlama anlayışına ve fiziki boyutu ihmal edilmiş bir kent planlama pratiğine tepki olarak açıklanabilir. Bu tartışmalarda kendisi plancı olmayan Jane Jacobs’un ifade ettiği ana tezler belirleyici rol oynuyor. Jacobs’a göre kentlerin canlı ve yaşanabilir olabilmesi için o günlerde ihmal edilen özellikle şu koşulların yerine getirilmesi gerekiyor:

- Kentsel dokuda yüksek yoğunluk sağlanmalı,
- Kentsel fonksiyonların karışımı ve çeşitliliği hedeflenmeli,
- Küçük ölçekte, yaya insanları ön planda tutan yapılaşmalar planlanmalı,
- Eski yapıların planlama sürecinde dikkate alınmalı ve değerlendirilmeli.

Resim 1 Ildefonso Cerda'nın 1863 Barselona genişleme planı

2 Kentsel tasarımın tanımlarıyla ilgili olarak bakınız: Vardar, Ali; “Kentsel Tasarımın Farklı Çehreleri”; Planlama 97/2; sayı 16, Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara

3 www.udg.org.uk

4 Arida Ayssar, Quantum City, London 2002, S. 108; www.quantum-city.com

Jacobs'a göre ekonomik ve sosyal çeşitlilik kentlerin yaşamı için hayati önem taşıyor ve fiziki planlamalarla (yani kentsel tasarımlarla) kentlerdeki canlılığın desteklenmesi gerektiğini belirtiyor⁵. Jacobs'un bu ilkelerini değerlendirebilmek için 2. Dünya Savaşı sonrası kentlerin gelişiminde esas alınan "modernlik" kavramlarına göz atmakta yarar var.

Avrupa'da kentlerin inşa edilmelerinde dikkate alınan ilkelerle ilgili tartışmalar, uygulamalar ve yayınlar 19. yy'dan başlayarak 20. yy'ın ilk yarısında modernlik tartışmalarıyla birlikte sürüyor. 19. yy'ın uygulayıcılarından iki isim -her ne kadar bugünkü anlamda tasarımcı olmasalar da- gerçekleştirdikleri işler bakımından ön plana çıkıyor: Paris'i yeniden yapılandıran Hausmann⁶ ve 1859 Barselona genişleme planının müellifi Cerdà⁷ Avrupa'nın iki büyük kentinin gelişme çerçevelerinin kurulmasında belirleyici rol oynadıkları için incelenmeye değer kişilikler. Daha sonraki yıllarda özellikle Sitte⁸, Stübben⁹ eserleri, 1928 de İsviçre'nin La Sarraz Şatosundaki 1. CIAM (Uluslararası Modern Mimarlar Birliği - Congres Internationaux d'Architecture Moderne) bildirisini¹⁰, 1933 yılında Patris II vapurunda yapılan CIAM 4 toplantısından sonra Le Corbusiers'in kaleme aldığı ve literatürümüzde "Atina Bildirgesi" olarak anılan "La Charte d'Athènes"¹¹ Avrupa'da kent tasarımıyla ilgili tartışmaların ana referansları olarak belirtilebilir.

Her ne kadar Atina Bildirgesi'nde kent planlama "iki boyutlu değil, üç boyutlu bir bilim" olarak tanımlansa da (Madde 82) özellikle işlevselliği ve kentsel dört ana işlevin (konut, dinlenme, çalışma ve ulaşım) birbirlerinden ayrımını savunan, yapıların planlanmasında güneşi, açık hacimleri ve yeşili ön planda tutarak geleneksel kent dokularından uzaklaşmış uygulamalar

sonucu gerek ABD'de gerekse Avrupa'da 1960'lardan sonra modern kent planlama yaklaşımına eleştiriler arttı. Jacobs' un yukarıda başlık olarak verilen eleştirileri de kentlerin yeni yapılaşmalarında var olana duyarsız planlama anlayışına yöneliktir. Bu bakımdan ABD'de doğan "kentsel tasarım" yaklaşımının kentlerin mevcut potansiyellerini göz ardı eden modern yaklaşıma bir tepki olarak doğduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bu yazının amacı kentsel tasarımın tarihi gelişmesi üzerinde durmak olmadığı için, sadece kavramın çıkış noktasını hatırlatmak üzere belirli referans isimleri anmakla yetiniyoruz.

Tasarımın Değişkenleri

Kavramların ve adlandırmaların nispeten yeni olmalarına karşın, kentsel tasarım ya da kentsel çevreyi şekillendirme işinin kendisinin çok eski olduğunu biliyoruz. İlk ortaya çıkışından beri kentler, ya hemşerilerin kendi çabalarıyla kendi kendilerine, ya da uzmanlarının katkı ve yönlendirmesiyle tasarlanmış bir değişim ve gelişim içindedirler. Ülkemizde genellikle tesadüfi oluşumlar, tek amaca yönelik projelendirmeler sonucu oluşan kentsel çevrede, yapıların ve ara mekanların birbirleriyle ilişkisini kuran, bütüncül tasarım ürünlerine pek nadir rastlanıyor.

Tasarımlar ülkemizde henüz pek sık görülmeyen, ancak önümüzdeki yıllarda Avrupa kentlerindeki uygulamalar gibi artması beklenen, kentsel gelişme projelerinin ayrılmaz öğeleridir. Böylece herhangi bir kentsel projeye dönük olarak hazırlanacak tasarımın değişkenlerini (ölçek, proje ifadesi ve içeriği, farklı uzmanlık alanlarının katkısı, iletişim süreci, katılım, bağlayıcılık vs.) parçası olduğu kentsel gelişme projesinin amacı belirler.

5 Wickersham, Jay; Jane Jacob's critique of zoning: From Euclid to Portland and beyond; Boston College Environmental Affairs Law Review; Summer 2001

6 Benevolo Leonardo, Geschichte der Architektur des 19. und 20. Jahrhunderts, Band 1, 1994, s. 107

7 Cerdà, The Barcelona Extension (Eixample); Generalitat de Catalunya, Barcelona 2001

8 Sitte Camilo, Der Staedtebau; Wien 1909; Reprint Braunschweig; Wiesbaden 1983

9 Stübben, Joseph, Der Staedtebau. Reprint der 1. Auflage von 1890. Braunschweig, Wiesbaden 1980

10 Le Corbusiers "Charta von Athen" Texte und Dokumente, Kritische Neuausgabe, Herausgegeben von Thilo Hilpert 2. Auflage, Braunschweig /Wiesbaden 1988

11 a.g.e.

Muhtemel Amaçlar

Kentsel tasarım farklı amaçlar için yapılabilir¹²; yaygın hedefler şöyle sıralanabilir:

- Kentsel alanlardaki yatırım veya arsa pazarlama kararlarına temel oluşturmak,
- hukuki planlama belgelerinin (imar planları) elde edilmesi,
- kentsel gelişmeye yönelik fikir üretmek, alt projeleri tanımlamak ve olabilirliklerini sınamak,
- planlanan büyük projelerin kentle ve yakın yakın çevresiyle bütünleşmesini sağlamak,
- mevcut kentsel kimlik profilini güçlendirmek veya yeni mekansal kimlik profili oluşturmak,
- yerel politik karar vericilere tavsiye ve öneri getirmek,
- uygulamaya dönük inşaat projelerini hazırlamak.

Tek bir işveren için uygulamaya dönük kentsel tasarımlar olmakla beraber, genelde kentsel tasarım bir alandaki mekansal gelişme hedeflerini ana hatlarıyla tanımlayarak, tüm arsa sahiplerinin ve yatırımcıların kolektif performansına ve münferit projelerine esnek bir çerçeve oluşturmak için yapılır.

Kentsel tasarım her ne kadar mimarlıkla iki boyutlu kent planlama arasında bir “ara ölçek” gibi görünse de, kentsel tasarım projelerine özgü tek bir mekansal planlama ölçeği yoktur; ele alınacak kentsel projelerin tanım ve hedefleri tasarım projelerinin ölçeğini belirler. Önemli olan üç boyutlu mekansal gelişme hedeflerinin amaca yönelik yeterli ölçüde görsel ifadesidir. Önerilerin hassaslık ve somutluk derecesi, tasarımın uygulama aşamasına yakınlığıyla doğru orantılıdır. Genellikle kentsel tasarım projelerinin hedefleri daha sonraki yatırım aşamasında mimarlık, peyzaj düzenleme ve altyapı projeleriyle somutlaştırılacağı için önerilerde esneklik esastır. Mekansal hedeflerin kavranmasını sağlamak için önceden geliştirilmiş benzer proje örneklerinden veya tipolojilerden yararlanılabilir.

Kent parçalarının şekillendirilmesiyle ilgili meselelerin çok boyutluluğu ve konunun farklı disiplinleri ilgilendirmesi nedeniyle tasarımlar ayrı uzmanlık alanlarını kapsayan takım çalışmasıyla yürütülür. Özellikle kentsel meydan tasarımlarında kent peyzajcılarıyla altyapı mühendislerinin birlikte çalışması esastır.

Tasarımların referans noktası projenin yer aldığı kent parçası olduğu için, projeler tek başlarına değil, kentsel bağlamda ele alınırlar. Kent gelişme sürecinde daha sonra bireysel yatırımcıların parselleri için hazırlanacak mimarlık ve uygulama projelerinin birbirleriyle bütünleşmesi kentsel tasarım konsepti çerçevesinde olur. Kentsel tasarımın ana özelliği sürece katılımcılardan beklenen kolektif performansa zemin oluşturmasıdır. Kentsel tasarım konsepti (kavramı /yaklaşımı) ayrıca verilecek imar hakları için gerekli yasal belge olan “imar planları”na da bir temel oluşturmak durumundadır.

Kentsel tasarım çerçevesinde herhangi bir kent parçası için bütüncül vizyon arayışları olabileceği gibi tekil kentsel proje uygulamalarına yönelik ayrıntılı gerçekleştirme projeleri de hazırlanabilir¹³. Yurt dışında bazı örneklerde kentsel gelişme önceliği olan alanlar için bir taraftan enformel (gayri resmi) kentsel tasarım nazım planları (masterplan) yapılırken, diğer taraftan da bu bütünsel hedefin gerçekleşmesine dönük noktasal somut alt projeler geliştirilmektedir. Örneğin kent yenileme konseptleri (taslakları, kavramsal projeleri), meydan ve sokak düzenlemeleri alt ölçek düzenlemelerine örneklerdir. Burada söz konusu olan yukarıdan aşağıya doğru emir komuta zinciri içinde birbirini belirleyen planlar değil, karşılıklı olarak birbirlerinin hedef ve gerçekleştirilebilirliklerini sorgulayan, sınavan ve uygulamalarla birbirlerini güncelleştiren alt ve üst projelerdir. Bu tür projeler arası diyalogların ortaya çıkabilmesi için zamana yayılmış, uygulamaya dönük kentsel gelişme projelerine ihtiyaç vardır. İlk aşamada kentsel tasarım dilinde çalışılan farklı ölçeklerdeki resmi bağlayıcılığı olmayan planlar, daha sonra bürokrasi içinde, yerel politikada ve kamuoyundaki tartışmalarla olgunlaşarak bağlayıcı planların da hazırlık aşamasını oluşturmaktadır.

12 Kentsel tasarımın işlevleriyle ilgili olarak bakınız: Vardar, Ali; “Kentsel Tasarımın Farklı Çehreleri”; Planlama 97/2; sayı 16, Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara

13 Vardar, Ali; “Kentsel Tasarımın Farklı Çehreleri”; Planlama 97/2; sayı 16, Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara

Hangi Alanlarda Kentsel Tasarım?

Kentsel tasarım kent gelişme sürecinin ayrılmaz bir parçası olmakla beraber ülkemiz kent planlamasında bu ara ölçekten yeterince yararlanılmaz. Planlanan yapıların ruhsatlarını alabilmek için kentin düzenli değişen her yerinde bilinçli veya bilinçsiz tasarım faaliyetleri cereyan etmektedir: Toplu konut ve sahil siteleri, düzenlenen parklar, küçük sanayi siteleri, kamu yapıları, çarşılar, metro inşaatları, kavşaklar, iş yapıları vs kolektif kentsel tasarım süreçlerinin bir parçası olmaksızın, çoğunlukla sadece yatırımcısının koyduğu hedefe yönelik hazırlanmış, olağan, münferit projeler olarak her gün karşımıza çıkmaktadır. Kentlerin sıradan alanlarındaki projeler çoğunlukla önceden kentsel tasarımdan geçmeksizin tanımlanmış plan haklarına göre (imar planı) belediyelerce onanırlar. Böylece içinde yer aldığı özgün kentsel çevreyle bağlantılarını yeterince kuramamış yapılaşmalar oluşur. Kentlerin hızla büyüdüğü süreçlerde imar planlarına esas olacak özel ayrıntılı tasarım çalışmalarının yapılmaması genişleme alanlarının büyüklüğüne ve belediyelerin olanaklarına bakarak doğal karşılanabilir.

Ancak kentlerin özellikle değişmesi beklenen veya önemli kimlik ve gelişme potansiyelleri barındırdığı için, diğer kesimlerden daha “düzenli” değişmesi istenen benzeri az bulunan alanları daha da özenli planlamaları hak ederler. Tasarıma konu olacak bu özgün kent kesimleri hem sundukları potansiyellerin doğru değerlendirilmesi, hem de bu alanlara yatırım yapacak kişi ve kuruluşlar arası ortak hedeflerin saptanması bakımından kolektif tasarım süreçlerinde ele alınmalıdır. İstenen ortak tasarımın gerçekleşmesinde rol oynayabilecek tüm aktörler sahneye konan süreçte belirlenen ortak hedefler çerçevesinde kendilerine düşen katkıları yapmak durumundadır. Elde edilen tasarımın uygulama başarısı aktörlerin takım oyunundaki ortak performanslarına bağlıdır. Böyle süreçlerde kent planıcıları sadece tasarımcı değil, aynı zamanda aktörler arası iletişim ortamını hazırlayan bir arabulucu, sürecin sahneye koyucusudur. Tasarımdaki özen hem içerikte hem de süreçte erişilen kaliteyle ölçülmekle beraber, niteliğin ana belirleyicisi uygulama sonucudur. Kentsel tasarıma konu olması gereken öncelikli mekanlar ağırlıklı olarak iki başlıkta toplanabilirler:

- Konumları itibarıyla sundukları potansiyel yüksek gayrimenkul fiyatları dolayısıyla ekonomik açıdan beklenen yapılaşmaları kendi kendilerine finanse edebilecek, kentin güzide yerlerini oluşturan alanlar. Örneğin İstanbul’un Haydarpaşa, Tophane gibi kıyı kesimleri kentin “seçkin” yerleridir. (Verimli alanlar)
- Yaşam şartları açısından ortalama kent standartlarının altında olanaklar sunan, emlak piyasasında düşük değerleri olduğu için henüz yatırımcıların ilgisini çekmeyen çöküntü halindeki özgün alanlar. Bu tür alanlara örnek olarak özellikle bir çok Anadolu kentinde bulunan ve içinde çoğunlukla eski ve özgün yapıların yer aldığı viran sit alanı gösterilebilir. (Verimsiz alanlar)

Yatırımların geri dönüşlü olduğu mümtaz yerlerde belediyenin girişimiyle yapılacak tasarımlarla özel yatırımcılara, içlerinde kamu yararıyla girişimci çıkarımın dengelendiği, kentin genel gelişme hedefleriyle tutarlı proje çerçeveleri tanımlanabilir. Böylece bu tür yerlerde üzerinde anlaşma sağlanmış bir kentsel tasarım konsepti (yaklaşım ve hedefi) olmadığı durumlarda ortaya çıkabilecek ve tüm kentin imajını etkileyebilecek muhtemel olumsuz değişikliklerin önü alınabilir, kentin cazibesi geliştirilebilir.

Son örneklerde görüldüğü gibi kentsel tasarım projeleri mal sahibi ilgili kurumlarca, elindeki gayrimenkulları değerlendirmek için de hazırlanabilir. Tasarım sonucu alanların pazarlanmasını sağlayacak gayrimenkul değerleri oluşturulur. Bu gibi durumlarda yerel yönetimlerin ve yerel politikanın tasarım sürecinin başından sonuna kadar belirleyici rol almaları şarttır. Aksi takdirde planlama girişiminin özel çıkarılara bırakılması, kamu özel çıkar dengelerinin adil kurulamamasına yol açarak, projelerin demokratik denetimleri ve içerikleri konusunda kuşku doğar. Bu bakımdan özel kişi ve kuruluşlarca yaptırılacak kentsel tasarım projelerinde, tasarıma veri olacak niteliksel ve niceliksel programatik gelişme hedeflerinin belediyelerle mal sahibi kişi veya kurumlar arasında işbirliği ve mutabakatla hazırlanması esastır. Sürece hemşerilerin katılımını sağlayacak olanakların kurgulanması ve meraklı kamuoyuyla iletişimin canlı tutulması, planlama kararlarının yurttaşlarca benimsenmesine yardımcı olur.

Kentsel tasarım kent gelişme sürecinin ayrılmaz bir parçası olmakla beraber ülkemiz kent planlamasında bu ara ölçekten yeterince yararlanılmaz

PLANLAMA
2012/3-4

Özenle tasarlanacak mekanın varan olan “ruhu” (genius loci) korunarak daha da geliştirilebilir

Birden fazla mal sahibinin bulunduğu ve değişim beklentileri sunan, tüm kent ölçeğinde “müstesna” olarak nitelendirilebilecek alanların geliştirilmesinde de imar planı ötesi kentsel tasarım yöntemi yararlıdır: Ortaklaşa tasarım yapılmaksızın, mal sahiplerinin kendi parsellerinin yapılaşmasına dönük hazırlayacakları tekil projelerle, ne kentsel tasarımın tüm mal sahipleri için kazandıracığı sinerjik etkiler, ne de müşterek çevrenin kimlik profili oluşabilir. Kolektif tasarım sonucunda alt projeler için öz ve biçime yönelik birlikte düşünülmüş hedefler konularak tasarlanan kesimin müşterek kimliği ortaya çıkartılabilir, bu seçkin çevrede mevcut değerler daha dikkatli korunarak, aynı zamanda münferit gerçekleşecek projeler arası entegrasyon sağlanır. Özenle tasarlanacak mekanın varan olan “ruhu” (genius loci) korunarak daha da geliştirilebilir.

Tarihi çevrenin geliştirilmesine yönelik projeler en azından başlangıç aşamasında ekonomik geri dönüşlü olmadıkları için, gerçekleştirmeleri ancak mali kaynakların bulunmasına, kamunun özel kesime finansman desteğine ve kaynakların proje hedefleri doğrultusunda eşgüdümlü kullanılmasına bağlıdır. Kentsel tasarımda finansman kaynaklarının göz ardı edilmesi durumunda gerçekçi olmayan projeler yaratılarak, kamuoyunda planlamanın inandırıcılığı sarsılır, vatandaşlar mağdur olabilirler. Strateji olarak ilk aşamada istenmeyen gelişmelerin durdurulması ve ikinci aşamada istenen gelişmelerin mali desteklemelerle teşvik edilmesi makuldür¹⁴. Sadece yasakçılığa dayanan plan kararlarının getirdiği olumsuzluklar herkesçe bilinmektedir. Sınırlı kaynakların belirli kriterlere göre tespit edilmiş gelişme öncelikli teşvik alanlarına yönlendirilmesi yurt dışında yaygın bir uygulanan olup, Avrupa Birliğinin fonlarının kullanılmasına da olanak sağlar. Kamu destekli kent yenileme süreçlerinde hazırlanan kentsel tasarım konseptleri (kavramsal projeleri) planlamanın finansman, organizasyon, teşvik vs boyutlarının belirlenmesinde taşıyıcı rol üstlenir.

Tematik Planlama

Kentsel tasarımın diğer bir konusu “tematik” planlama olarak adlandırabileceğimiz, kentteki belirli bir sorunun çözümü veya bir potansiyelin değerlendirilmesi için yapılır. Enformel bir süreç dahilinde uygulamalara geçmek amacıyla **tek konuyu** ön planda tutarak farklı disiplinler arası işbirliğiyle hazırlanan kentsel projelere ve eylem planlarına bir çok örnek verilebilir:

- Çocukların veya yaşlıların gereksinmelerine dönük, onların yaşam koşullarını iyileştirici projeler,
- çarşı veya kentsel meydanları canlandırma planları,
- turistik kentsel altyapıyı cazipleştirme konseptleri,
- trafiğin olumsuz etkilerini azaltıcı, ana bisiklet ve yürüyüş yollarının altyapısını oluşturacak projeler,
- yeşil alanlar sistemini kurma projeleri,
- arkeolojik alanları kente kazandırma projeleri
- özel uzmanlarla çalışmalar gerektiren ilk akla gelen örneklerdir.

Ayrıca kentlerimizdeki akarsu, göl ve deniz kıyılarının çoğunluğunun bugünkü kötü durumu bu kesimlerde öncü projeler hazırlamayı zorunlu hale getirmektedir. Örneğin Ankara'nın ortasından geçen çaylar hala çöp ve moloz dökülen alanlar olarak kullanılıyor; birçok kentte akarsular bilinçsizce kapatılıyor ve yer altına alınıyor. Turizm kent veya kasabası olduğu ileri sürülen birçok yerde turist ve yurttaş denize ulaşamıyor. Oysa su kıyılarının kentlerin en seçkin alanlarını oluşturduğunu kentlilere gösterecek projelere ihtiyaç var¹⁵. Büyük kentlerimizde sel felaketlerini önlemek için yapılan dere ıslah çalışmaları sadece bir altyapı projesi olarak değil, aynı zamanda bir kentsel peyzaj projesi olarak ele alındıklarında kentler için çok cazip dinlenme ve ekolojik alanlar ortaya çıkabiliyor¹⁶. Kıyı kul-

14 Vardar Ali, Kentlerin Yenilenmesi Üzerine, Şehir Kent Kültürü Dergisi, Sayı 19, Eylül 1988, İstanbul: s. 82-85

15 Bir akarsu kenarı projesi için bakınız: Zir Vadisinin Düşündürdükleri: Vardar Ali, İletkent, Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara, Sayı 4-6, 1997, s. 11

16 Milliyet Gazetesinde 30.8.2005 de yayınlanan bir haberde sadece İstanbul'da 400 kilometrelik dere için 2 milyar dolarlık yatırım gerektiği ileri sürülüyor ve İSKİ'nin 2005 yılı yatırım programında 242 milyon YTL ayrıldığı belirtiliyor Bu kaynaklar kısmen kentsel gelişme projelerine entegre edilebilir.

lanım sorunları ve çözümlerdeki yetersizlikler sadece ülkemizde sınırlı olmadığı için akarsu kenarlarını çevre insanlarını da önlemlerin geliştirilme sürecine katarak kente kazandıran örnek projeler Avrupa Birliği fonlarından da teşvik edilmektedir¹⁷. Kentsel tasarım projeleri bu tür hazırlıklar için en uygun dildir. Benzer şekilde başka konuları ön plana alan proje örnekleri daha çoğaltılabilir.

Ülkemizde Kentsel Tasarım Çalışmalarına Bir Bakış

Gerek belediyelerin mali olanaksızlıkları, gerekse anlayış alışkanlıkları nedeniyle kentsel tasarımların parçası olduğu kentsel projeler, yani belediyelerce birden fazla yatırımın aynı çerçevede planlanmasını sağlayan projeler, ülkemizde yaygın değildir. Belediyelerin kentsel proje uygulaması konusunda bir fikir edinmek isteyenler belediyelerimizin web sayfalarında küçük bir tura çıkarak genel bir izlenim edinebilirler¹⁸.

İnternet ortamında yer alan projelerin yanında şu aralar kamuoyunu meşgul eden birkaç kentsel tasarım projesine değinmek konuların ve süreç-

Resim 2: İzmir Agora ve Çevresi Koruma Geliştirme ve Yaşatma Projesi 2002 yılından beri sürdürülüyor

Resim 3: İzmir Kemeraltı bölgesinde İzmir Büyükşehir ve Konak Belediyelerince yürütülen yenileme çalışmaları

17 www.b-sure-interreg.net

18 Örneğin bazı belediyelerin web sayfalarında yaptığımız küçük bir gezintinin sonuçları şöyle sıralanabilir:

- Kentsel projeler belediyelerin web sayfalarında nadir görünüyor; söz edilen projelerin tanıtımı yetersiz: Hemen hemen hiçbir belediye web sitesinde “kentsel projeler” başlığı altında bütüncül, çok boyutlu projelerden söz edilmiyor. Sadece İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Kadifekale çalışması kentsel proje niteliğinde. İzmir, Konak kesimindeki yenileme çalışmaları, Agora bölgesinde arkeolojik çalışmaların kentsel proje çerçevesi içinde ele alınması, liman bölgesi için düzenlenen yarışma gibi konularla kentsel proje çalışmaları bakımından önde giden kentlerimizden biri.
- Kentsel tasarım projeleri olarak adlandırılan projeler Trabzon, Kadıköy, Gaziantep Sitelerinde olduğu gibi sadece kıyı, sokak meydan düzenlemeleri ya da tek yapı ölçeğindeki uygulamalara yönelik, bütüncül yaklaşımdan uzak alt yapı projelerine yönelik tanıtımlar,
- Tarihi dokunun çok yoğun olduğu Afyon, Şanlıurfa, İstanbul Beyoğlu ve Eminönü belediyeleri gibi belediyelerin sitelerinde bile tarihi çevre koruma planlarıyla ilgili açıklama ve tanıtımlar yok. Birçok sitede projelerden çok belediye başkanları tanıtılıyor ve kent gelişmesiyle ilgisiz konular ele alınıyor. Eminönü Belediyesi sayfasında tarihi yarımada kentsel tasarım proje çerçevesinde tüm bina cephelerinin boyanması amaçlandığı belirtiliyor.
- Kent tasarımına yönelik proje yarışmalarının tanıtımları belediye sitelerinde yer almıyor.
- Kentsel gelişme stratejileri, kent bütünü veya semt gelişme konseptleri tanıtılmıyor,
- Kentsel projeler çerçevesinde belediyelerin hemşehrilerle iletişim arayışı yok.
- Üsküdar Belediyesi gibi bazı belediyeler de ne kadar hızlı planlama yaptıklarını kamuoyuna övünerek duyururken planlamanın ciddiyeti konusunda kuşku yaratıyorlar: Örneğin 29.9.2005 de Üsküdar Belediyesi web sayfasında yer alan bir habere göre Büyük - Küçük Çamlıca Bölgesinin 350 hektarlık 1/1000 ölçekli uygulama imar planının yapımına Planlama Müdürlüğüne 15.8.05 tarihinde başlanıp, 31.8.05 tarihinde tamamlandığı ve plan 16.9.05 de Büyükşehir Belediyesine onanarak 32 günde “hayata geçirildiği” vurgulanıyor. Bunca büyük bir alan için bu ölçekte bir planı bu kadar kısa zamanda yasal belge olarak hazırlamak tüm dünya çapında bir “başarı” (?) olmalı. Zira tasarımların hazırlanması, planların kamuoyuna duyurum ve askı süreleri, plan içerikleriyle ilgili ilgili kurumların muvafakatının sağlanması, yerel politikacıların planlama içeriğini seçmenleri açısından değerlendirmeleri vs için gerekli süreler düşünüldüğünde sonuca şaşmamak elde değil. Bu bakımdan bu planlama sürecinin üniversite projelerinde değerlendirilmesinde büyük yarar var.

Resim 4: İstanbul Karaköy'ün bir kentsel geliştirme projesi çerçevesinde ele alınması gerekiyor

Resim 5: Karaköy kentin en özgün mekanlarından biri olmakla beraber potansiyeli yeterince kullanılmıyor

Resim 6: Galataport Projesi çerçevesinde düzenlenecek meydanındaki saat kulesi

Resim 7: Galataport Projesi çerçevesinde ele alınacak alanın mevcut durumu

lerin çeşitliliğini sergilemek bakımından yerinde olur: İstanbul'da Karaköy Limanı ve Salıpazarı'nın arasında kalan yaklaşık 10 hektarlık liman alanının bir "turizm bölgesine" dönüştürülmesi amacıyla birkaç yıl önce Türkiye Denizcilik İşletmeleri (TDİ) Tabanlıoğlu Mimarlık bürosuna bir kentsel tasarım projesi hazırlattı. Projeye yaygın kamuoyu ilgisi ancak özelleştirme ihalesinin Ağustos 2005'te sonuçlanmasından sonra ortaya çıktı¹⁹. Bir uluslararası şirketler birliği tarafından 49 yıllığına kiralanarak ilk üç yılda 300 - 400 milyon dolarlık yatırımlarla ritim ve çevresinin turizm ağırlıklı işlevlerle yeniden yapılandırılmasını öngören proje basında geniş yer buldu. Gazetelere yansıyan tartışma konusu projenin içeriğinden çok, projenin hazırlanma, onanma ve ihale süreciyle ilgili. Özellikle alanın turizm bölgesi statüsünden dolayı belediyenin yetkisiz kalması tartışılıyor ve imar planlarını hazırlama yetkisinin 5398 sayılı Kanun Hükmündeki Kararı'ya göre Özelleştirme İdaresi Başkanlığına (ÖİB) bırakılmasının hukuka uygunluğu sorgulanıyor²⁰. Tophane - Salıpazarı kesiminin 17.2.1995 tarihinde Bakanlar Kurulunca "Turizm Merkezi" olarak ilan edildiği²¹ göz önüne alındığında, projenin hazırlık sürecinin on yılı geçtiği hesaplanabilir.

Belediyelerin ve dolayısıyla kent demokratik denetiminin devre dışı bırakıldığı bir diğer güncel proje Galataport'un karşısında Haydarpaşa'da sahneye konuluyor. Belediyece 2001 yılında düzenlenen tasarım yarışması göz ardı edilerek, merkezi yönetimce kamu elindeki liman alanlarından ekonomik olarak en yüksek geliri sağlamak üzere mimar Şefik Birkiye'ye bir tasarım konsepti (kavramsal planı) hazırlatılıyor²². 17.9.2004 tarihinde kabul edilen 5234 sayılı yasanın geçici 5. maddesiyle bu alan için imar düzenleme yetkisi Bayındırlık ve İskan Bakanlığına veriliyor²³ ve İstanbul Büyükşehir, Kadıköy ve Üsküdar Belediyeleri devre dışı bırakılıyor. Planlama sürecine belediyelerin katılmamasının yanında proje içeriğiyle ilgili eleştiriler de yoğun: Özellikle o bölgenin ve yakın çevresinin özgün niteliklerinin tasarımda göz önüne alınmaması ve

19 Milliyet 25.8.05;17.9.05, 20.9.05; 22.9.05; Radikal 17.9.05; Vatan 18.9.05; Cumhuriyet 19.9.05

20 Milliyet, 30.9.2005

21 Cumhuriyet, 19.12.1995

22 Radikal 3.9.2005

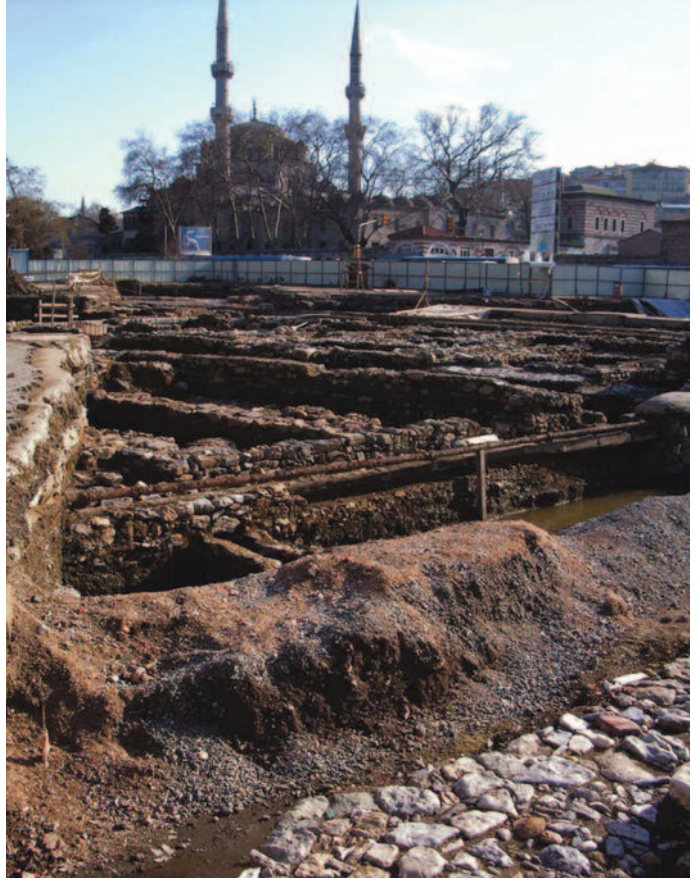
23 www.mimarlarodasi.org.tr

kule yapılar önerilmesi eleştiriliyor. Proje mimarı kule yapıların olmadığı yeni bir öneri üzerinde çalışıldığını belirtiyor.

Bu örneklerden görüldüğü üzere merkezi idare ekonomik değeri yüksek alanlarda girişim ve karar verme yetkisini belediyelere bırakmayarak, dönüşüm alanlarının değerlendirilmesini kendisi yönlendirmek istiyor. Değişim alanlarının ekonomik değerleri ve belediyelerin şimdiye kadarki uygulamaları göz önünde tutulduğunda bu tutum anlaşılabilir olsa da, demokratik kent yönetimi anlayışıyla bağdaşmaz. O bakımdan merkezi yönetimde yönlendirilen planlama süreçlerinde kentsel demokratik katılımların güvenceye alınması ve en azından geliştirilmesi istenen alanlarla ilgili programa yönelik hedeflerin belediyelerle birlikte tanımlanması şarttır.

İmarcı Planlamadan Projeci Planlamaya

Ülkemizdeki kent planlama pratiği ağırlıklı olarak kent ve kasabalarda verilecek imar haklarını belirleyen yasal belgelerin (imar planlarının) üretilmesine yönelik yapıyor. İki boyutlu ifadelerle hangi alanların ne şekilde, ne kadar yapılaşacağını tanımlayan ürünlerin hazırlanmasında kentsel tasarım hemen hemen hiçbir rol üstlenmiyor. Sadece imar düzenlerini tanımlayan pasif anlayışla başarılı bir kent gelişmesi sağlanmadığı için modern planlama anlayışında zaman zaman belediyelerce proje inisiyatifi ele alınarak, kentsel projeler hazırlanmakta, kamu özel girişim ortaklıklarına zemin hazırlanmaktadır. Çeşitli gerekçelerce zaten yapılması gereken metro istasyonları, kültür ve spor merkezleri, fuar yapıları, resmi yapılar gibi tekil projeleri kentsel çevreyle bütünleştirerek, o projenin harekete geçirebileceği potansiyeller değerlendirilerek tek projenin getireceği kazanımların ötesinde, gerektiğinde var olan imar hakları da yeni proje çerçevesinde yeniden gözden geçirilerek o kentsel çevre için ek değerler yaratılabilir. Kültürel, idari, ticari, rekreasyon, sanayi vs sektörel projelerin başlangıç ivmesi o çevrenin yeniden yapılanmasında tetikleyici rol oynayabiliyor ve ilk ivmenin değerlendirilmesiyle kentsel çevre için artı değer sağlanıyor. Ancak burada söz edilen artı değer sadece ekonomik anlamda bir artı değer değil, çevre niteliğinin değerindeki yükselmedir. Kentsel projelerin hazırlanmasında “deniz feneri”

Resim 8: Marmaray Projesinin istasyonlarının çevreyle ilişkileri kentsel tasarım projelerinde ele alınmalı

Resim 9: Marmaray Projesinin İstasyonunun yer alacağı meydana arkeolojik kazılar yürütülüyor

PLANLAMA
2012/3-4

Resim 10: 1990'ların sonunda yeniden düzenlenen Ankara Hacı Bayram Meydanı şimdi otopark olarak kullanılıyor

Resim 11: Kentsel meydan olarak düzenlenen Ankara Hergelen Meydanında şimdi bir "gecekondu" çarşı yer alıyor

projeleri olarak adlandırılacak ve istenen gelişmeler için çevrelerinde bir çekim yaratabilecek projelerin hazırlanmasına özellikle önem verilmeli ve zaten düşünülen projeleri doğru yerlere yönlendirerek ve o projeleri bir kentsel bütünde ele alarak, hedeflenen kentsel gelişme için onlardan bir çekim merkezi olarak yararlanılabilir. Örneğin bir şehirde ana pazar yeri yeniden düzenlenirken çevre yapı ve parsellerin kullanımını, çevre yol ve meydanların düzenlenmesini planlamaya dahil etmemek olmaz. Mevcut kent ve kasabaların içine veya yakınına yapılacak yeni sıradan olmayan projelerin mutlaka kentsel tasarım çerçevesinde kentle ilişkilerinin kurulup, yeni yapılanmaların çevreyle tutarlılığının sınanması ve imar haklarının ona göre verilmesiyle kentsel

bütünleşme sağlanabilir. Tasarımın en önemli parametrelerinden olan "denge" unsuru ancak üç boyutlu ortaklaştırılmış ve bütüncül kentsel tasarım süreçlerinde değerlendirilebilir.

Bütünleştirme yaklaşımında projeler ya belediye inisiyatifiyle, belediyelerin kendi uzmanlarınca, ya da belediyelerce görevlendiren serbest planlama ofislerince hazırlanabilir. O bakımdan ülkemizde "imarci planlama" anlayışından "proje planlama" anlayışına geçiş zamanı gelmiştir. Sadece imar planı anlayışıyla her ne kadar "düzenli" kentler yaratılsa da, "cazip" kentler ortaya çıkmamaktadır. Kentsel proje hazırlama ihtiyacı hem belediyelerin iç organizasyonunda ve eleman profilinde değişimleri getirir, hem de özel tasarım ve planlama ofisleriyle ortak çalışmaları zorunlu kılar.

Başarı kontrolü planlama sürecinin gerekli bir aşamasıdır. Bu çerçevede şimdiye kadar ülkemizde yapılan yarışmalar sonucunda veya başka yollarla elde edilip gerçekleştirilen kentsel tasarım projelerinin şimdi ne durumda olduğunun önyargısız sistematik değerlendirilmesi tüm meslektaşlara bundan sonraki çalışmalarını için yararlı olacaktır.

Kentsel Tasarım Ortak Kültürünün Geliştirilmesi

Bir kentteki kentsel tasarım düzeyi o kentin kültürel düzeyiyle doğru orantılıdır. Kentsel tasarım değerlendirmelerinin sağlıklı olabilmesi, başarılı çalışmaların kamuoyunda kabul görebilmesi, toplum bireylerinin ve özellikle karar vericilerin, nitelikli ortak değerlerle donanımlı olmasına bağlıdır. Bu değerlerin gelişip yerleşebilmesi bilindiği gibi toplumsal kültürün değişim sürecinde olur ki, bu en zahmetli iştir ve nesiller sürer. Bu süreçte okullara, ailelere, akil kişilere, siyasetçilere, meslektaşlara, medyaya önemli görevler düşer. Kamuya açık süren tartışma ve değerlendirme süreçleriyle duyarlılık artırılabilir. ABD ve Avrupa kentlerin farklılıklarının altında farklı değer yargılarının ve yaşam biçimlerinin yattığı bilinen bir gerçektir. Anadolu kentlerinde görülen yapılanmayla ilgili değer yargılarının eleştirel sorgulanması, uzun dönemde toplumun kentsel çevre zevklerinin gelişimine olumlu katkı sağlar. Nitekim başarılı tarihi çevre projeleri sonucu tarihi çevreye olumsuz bakan toplumsal

tutumlar değişmekte, Beypazarı'nda olduğu gibi böyle kentlerde tarihi çevreye duyarlı yeni değer yargıları ve normlar kendiliğinden yerleşmektedir. Toplumdaki maddi ilerlemeyle bağlantılı olarak kültürel ilerlemenin de güvenceye alınması için çabaların artırılarak sürdürülmesi lazımdır. Kentsel ortak kültürel değerlerin yerleşmediği ortamlarda kentsel suçlar hemşerilerce fark edilmez, sadece duyarlı kişileri üzer ve kentlerin uluslararası standartlarda değer kaybına yol açar. Kentlerin ruhaniyeti kültürlerinin ifadesidir.

Yurtdışından Örnekler

Türkiye kentlerinde gördüğümüz sürekli büyüme olgusu birçok Avrupa kenti için geçerli değildir. "Daralan" Avrupa kentlerinin demografik ve ekonomik yapılarındaki değişim sonucu kentlerin işlevleri kaybolmuş veya zayıflamış kesimlerinin yeniden yapılanması söz konusudur. Eski sanayi ve liman işletmelerinin faaliyetleri durduğu için bu alanlar metruk kalmıştır. Zayıflayan ekonomik hayatın ve dolayısıyla değişen istihdam yapısının bir sonucu olarak, bazı kesimlerde boş konut yapılarının yoğunlaşması, orada hala kalmış kiracıları da semtlerini terk eğilimine sokmuştur. Avrupa'da kentsel projeler genellikle kentlerin eskiden yapılaşmış, ancak ekonomik ve sosyal değişim sonucu işlevleri kaybolmuş veya zayıflamış alanlarında geliştiriliyor. Kent bütünü içinde böyle alanları canlandırmak üzere kentsel çerçeve projeler ve bu çerçevelere göre tanımlanmış kesimlerde çeşitli projeler için olabirlik ve uygulama tasarımları, diğer sosyal, ekonomik önlemlerle birlikte bir geliştirme stratejisi olarak öne çıkmaktadır.

Yeniden yapılanma süreciyle ilgili Avrupa ülkelerinde farklı kavramlar kullanılmaktadır: Fransa ve İngiltere'de "kentlerin regenerasyonu"ndan veya "yenileme"den söz edilirken, Almanya'da "yeniden yapılanma" (Stadtumbau) ve "yenilenme" (Stadterneuerung) kavramları kullanılmaktadır. Bu çerçevede ülkelerin milli yapısal gelişmeyi teşvik fonları, Avrupa Birliği (AB) fonlarıyla birlikte belirlenen alanlara yönlendirilmektedir. Ekonomik olarak cazip olmayan kesimlerdeki yeniden yapılanma projeleri için Almanya'da son yıllarda hem yeni teşvik olanakları

yaratılmış, hem de yasal düzenlemelere gidilmiştir.

Milli ölçekteki teşviklerin belediyelerce öncelikli gelişme alanlarında kullanılmasını sağlamak üzere dağıtılmasında Avrupa ülkeleri arasında farklı yöntemler izlenmektedir²⁴: İngiltere ve Fransa'da milli kaynakların dağılımında merkezi idare ağırlıklı rol üstlenirken, Almanya'da idari yapının sonucu eyalet idareleri belirleyici olmaktadır. Fransa'da teşvik kaynakları belediyelerle merkezi idare arasında imzalanan bir "kent sözleşmesi" (Contrat de ville) çerçevesinde belirlenen proje ve önlemler için verilmektedir. İngiltere'de merkezi kaynakların dağılımı ülke çapında saptanan "yoksulluk endeksi"ne (Index of Multiple Deprivation) göre yapılmaktadır. Almanya'da ise federal bakanlıkla eyalet bakanlıkları arasında yapılan yıllık sözleşmelerle eyaletlerin nüfus ağırlıklarına ve diğer kriterlere göre federal kaynaklar eyaletlere aktarılmakta ve eyaletler de bu kaynakları belediyelere öngörülen önlemler için vermektedirler. Kaynak kullanımında "karışık finansman" esas olup, belediyelerin merkezi teşvik kaynaklarını kullanabilmeleri, kendi bütçelerinden tamamlayıcı finansman bulmaları önkoşuluna bağlıdır. Önlemler genelde 1/3 federal bakanlık, 1/3 eyalet ve 1/3 belediye katkılarıyla finanse edilir.

Kentsel gelişmelerin yönlendirilmesi büyük ölçüde kamu - özel sektör işbirliğiyle olabileceği için, belediyelerle - girişimciler arasında proje bazında sözleşmelere gidilerek, kimin hangi katkıyı sağlayacağı belirlenir. Kentsel tasarım projelerine bu tür önlemlerin belirlenmesinde ve kamu özel işbirliği çerçevesinin oluşturulmasında ve uygulama stratejilerinin belirlenmesinde taşıyıcı bir rol düşer. Örneğin kullanılmayan eski hastane alanları, kent içinde terk edilmiş askeri alanlar, havaalanları vb. kentsel tasarım sonucu elde edilen konseptlere (yeni kavramsal yaklaşımlara) göre hazırlanan sözleşmelerle kamu - özel sektör işbirliğiyle yeni işlevlerle geliştirilir.

Kentsel projelerin ve buna bağlı olarak kentsel tasarımın farklı boyutlarına başka örnekler de verilebilir:

Hamburg'da Wihelmsburg semti yaklaşık 50.000 kişinin yaşadığı Elbe nehri üzerinde yer alan kent

Avrupa'da kentsel projeler genellikle kentlerin eskiden yapılaşmış, ancak ekonomik ve sosyal değişim sonucu işlevleri kaybolmuş veya zayıflamış alanlarında geliştiriliyor

24 Stadtumbau in europäischen Staedten mit Strukturkriese; Werkstatt: Praxis; Heft 37, Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Bonn 2005

merkezine yakın bir adadır. Ağırlıklı olarak liman ve endüstri faaliyetlerinin yer aldığı semtte yabancı kökenlilerin oranı diğer semtlere göre daha fazladır. Semt kentsel olumsuz çevre nitelikleri nedeniyle Hamburg'un cazip yaşama semtlerinden değildir. Son yıllarda belirginleşen liman ve endüstri sektörlerindeki yapısal değişiklikler sonucu kentsel alanların daha değerli olarak yeniden geliştirilmesi Hamburg Senatosu'na istenmektedir. Böylece birkaç yıl önce merkeze yakın liman alanlarının teşvikler olmaksızın bir kentsel proje çerçevesinde iş, konut ve kültür alanlarına dönüşümünü hedefleyen "Hafen City" projesinin²⁵ devamı sağlanacaktır. Kent merkezindeki atıl alanların güneye geliştirme hedefine uygun olarak alınan stratejik kararlarla hazırlıklar yapılmakta, projeler geliştirilmektedir. Bu konudaki ilk düşünceler kentin bir kaç yıl önce yapmış olduğu olimpiyat oyunları başvurusu çerçevesinde ortaya çıkmış ve düşünceler giderek kentsel gelişme stratejilerinin yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır.

2003 yılında ilk aşama olarak düzenlenen uluslararası tasarım atölyesinde Wilhelmsburg'un belirli kesimleri için projeler geliştirilmiştir²⁶. Farklı proje ekiplerinin kısmi alanlara yönelik önerilerinden yararlanılarak elde edilen resmi bağlayıcılığı olmayan bir nazım planla (masterplan) semtin kent içindeki konumunu iyileştirecek bir dizi önlem öneriliyor. Kentin ilgili dairelerince değerlendirilerek değişikliklere uğrayan nazım plan temeline oturtulan bir gelişme strateji raporu hazırlanarak eyalet meclisine sunuluyor. Bu çalışmada mekansal önerilerin yanında, organizasyon, gelişme stratejileri ve idari sınırlarla ilgili öneriler de getiriliyor. Kentsel gelişmenin önünü açmak üzere serbest liman bölgesi sınırlarının yeniden gözden geçirilmesi tavsiyelerden sadece biri. Plan önerilerinin gerçekleşmesini desteklemek ve gelişme stratejisine uygun olarak bir cazibe yoğunluğu yaratmak üzere semtte 2013 yılında gerçekleşecek metropol ölçekte önemli iki sergi hedefi konuluyor. "Uluslararası Yapı Sergisi (Internationale Bauausstellung -IBA-)" çerçe-

vesinde uluslararası ölçekte ilgi uyandırabilecek yapılar inşa edilecek ve bu yapılar uluslararası ilgili kamuoyuna bir sergi çerçevesinde yerinde sunulacak. Sergi projelerinin o tarihe kadar tamamlanabilmesi ve etkinliklerin tanıtılabilmesi için gerekli şirket kurulma aşamasında. Semtin cazibesini arttıracak diğer girişim ise serbest alanların değerlendirilmesine yönelik: Uluslararası Bahçe Sergisi²⁷ (Internationale Gartenschau IGS) 2013 yılında bir yaz boyunca bölgesel ölçekte park ve bahçe düzenleme konularında bir çekim merkezi olacak ve semtin olumlu bir simgeyle anılmasına yardımcı olacak. Sergi alanının düzenlenmesi amacıyla hazırlanan peyzaj yarışması 2005 de karar aşamasına ulaştı. Ayrıca semtin başka kesimleri için alt yenileme projeleri üzerinde çalışılıyor. Örneğin atıl duran ve gelişme açısından stratejik bir mevkide olan bir arsanın kullanımına yönelik fikir elde etmek üzere bu kesim tüm Avrupa genç mimarlarına açık *European 8* yarışmasına dahil edildi²⁸. Kentin mevcut kentsel proje teşvik programları bu bölgeye odaklanarak özel ve kamu yatırımlar destekleniyor, 2013 yılına kadar planlanan gelişme sürecinde uzman kişilerin ve hemşeri katılımını sağlamaya yönelik mekanizmalar oluşturuluyor.

Kısaca anlatılmaya çalışılan Hamburg deneyiminde öne çıkan özellikler şöyle sıralanabilir:

- Kentsel gelişme yatırımlarının öncelikli olarak hangi tarafta yapılacağına dair kent yönetiminin politik bir tercihi var ve kentsel projeler ağırlıklı olarak zamanlama hedefleri konarak bu öncelikli kesime yönlendiriliyor.
- Kentsel tasarım bu stratejik kentsel geliştirme projesinin çeşitli aşamalarında ve ölçeklerinde farklı amaçlar için yer alıyor. Nazım plandan uygulamaya, ya da fikir üretmeye yönelik küçük proje paketlerine kadar kentsel tasarım genel sürecin önemli bir ögesi. Küçük proje paketlerinden uygulama projelerine geçiliyor.
- Gelişme stratejileri rapor haline getirilerek kent ve ilçe meclislerine sunuluyor, plan ve pro-

25 www.hafencity.com

26 Sprung über die Elbe – Leap Across the Elbe, Documentation of the International Design Workshop 17.-24. July 2003; Behörde für Stadtentwicklung und Umwelt. Hamburg; www.hamburg.de/stadt/aktuell/behoerden/stadtentwicklung-umwelt

27 IGS 2013

28 www.european.com

jelerin kamuoyunda değerlendirilmelerine dönük iletişim mekanizmaları tanımlanıyor.

Üst ölçek kentsel tasarım projesi (ana plan) çerçevesinde sektörel hedefler arasındaki dengeler, kurumlar arası görüş alışverişiyle kurulmaya çalışıyor; gelişme programına yönelik hedefler tanımlanıyor.

Elde edilen tasarımlar ilgili kamuoyu, planlamalardan etkilenen kurum ve kişiler, meraklı hemşeriler ve yerel politikacılar arasındaki fikir alışverişini canlı tutuyor ve alınan kararların şeffaflığına katkı sağlıyor.

Sonuç Olarak: “Kent Plancısı” Yerine “Kent Geliştiricisi”

Yukarda ele alınan kentsel projeleri hazırlama ihtiyaçları ülkemizde bugünkü “kent planlama” mesleğinin hem eğitiminin, hem de uygulama alanlarının yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Genelde şimdiye kadar gözlediğimiz yasal “plan belgesi” elde etmeye yönelik çalışan ve planın bitmesiyle devreden çıkan pasif rollü tavsiyeci “kent plancısı” rolünün yeniden tanımlanarak genişletilmesi çözüm bekleyen güncel bir konudur.

Gerçi bazı meslektaşlar uzun zamandır sadece bir “plancı” olarak değil, bir “geliştirici” olarak kamu veya özel sektörde projeler üzerinde çalışsalar da, kentlerin sayısı düşünüldüğünde bu oran çok düşüktür. Kentsel projeler üzerine çalışan plancı, “plan belgesi” elde etmenin ötesinde, kentsel gelişme hedeflerinin sadece resmi / gayri resmi ya da bağlayıcı olan / olmayan süreçlerde tanımlanmasına katkı sağlamakla kalmayıp, bu hedeflere ulaşılması için gerekli süreci ve projeleri de tanımlayan ve onların uygulanmasına yönlendirici olarak eşlik eden, inisiyatifli bir uzmandır. Her ne kadar bir ekip içinde yer alacak da olsa, kentsel tasarım, finansman, gayrimenkul ve iletişim bilgisi bu uzmanlığın ana donanımlarındandır. Tasarım yaratıcı bir etkinlik olduğu için sadece öğrenilmiş bir iş değil, aynı zamanda bir yetenek meselesidir.

O bakımdan bu iş özellikle kentin müstesna kesimlerinde, yarışma yapılmadığı durumlarda, konu üzerine uzmanlaşmış ve gerçekleştirdiği ürünlerle kendini ispat etmiş yetenekli ekiplere, planlılara, mimarlara, peyzajcılara bırakılacak bir

görevdir. Ancak, kent tasarımlarının ortaya çıkacağı süreçleri hazırlayarak yönlendirmek ve tasarımların çerçeve koşullarını tanımlamak kent geliştiricilerinin olağan işidir.

Kentlerimizdeki yaşam kalitesini yükseltmek için hem kentsel projelere, hem de proje geliştiricilerine ihtiyaç olduğu şüphesizdir. Bunun için hem belediyelerin, hem de merkezi idarenin projeci ve önlemleri özendirici anlayışla yeniden yapılması ve bu anlamda projeler üretmesi şarttır. Üretilecek yeni projeler hem üniversitelerdeki eğitim programlarının yeni gereksinmelere göre farklılaştırılmasına, hem de özel sektördeki uzmanlık bürolarının çoğalmasına yol açabilecektir.

Kaynakça:

Arida Ayssar, Quantum City, London 2002; www.quantumcity.com

Benevolo Leonardo, Geschichte der Architektur des 19. und 20. Jahrhunderts, 1978, 6. Auflage;1994

Cerda, The Barcelona Extension (Eixample); Generalitat de Catalunya, Barcelona 2001

Le Corbusiers “Charta von Athen” Texte und Dokumente, Kritische Neuausgabe, Herausgegeben von Thilo Hilpert 2. Auflage, Braunschweig /Wiesbaden 1988

Sitte Camilo, Der Staedtebau; Wien 1909, Reprint Braunschweig; Wiesbaden 1983

Sprung über die Elbe - Leap Across the Elbe, Documentation of the International Design Workshop 17.-24. July 2003; Behörde für Stadtentwicklung und Umwelt, Hamburg 2004

Stadtumbau in europaeischen Staedten mit Strukturkriese; Werkstatt: Praxis; Heft 37, Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Bonn 2005

Stübben, Joseph, Der Staedtebau. Reprint der 1. Auflage von 1890. Braunschweig, Wiesbaden 1980

Vardar Ali, “Meydansız Kentler”, Planlama 90/3-4; sayı 8; Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara 1991 Vardar Ali, Kentlerin Yenilenmesi Üzerine, Şehir Kent Kültürü Dergisi, Sayı 19, Eylül 1988, İstanbul; s. 82-85

Vardar, Ali; “Kentsel Tasarımın Farklı Çehreleri”; Planlama 97/2; sayı 16, Şehir Plancıları Odası Yayını, Ankara 1998

Wickersham, Jay; Jane Jacob’s critique of zoning: From Euclid to Portland and beyond; Boston College Environmental Affairs Law Review; Summer 2001.

Köprü ve Tüneller*

Mersin

Kentsel Planlama İşliğı Kent Merkezi Çalışma Grubu Notları

CP 401 (Güz 2000) - Ekim 2000 / Ocak 2001;

CP 402 (Bahar 2001) - Mart 2000 / Haziran 2000

Prof. Dr.

Raci Bademli

Genellikler

Ulaşımında alt/üst geçitler, ya da köprüler ve tüneller, farklı ulaşım türlerine ait kanalların mekansal ayırımı ile ilgilidir. Amaç farklı ulaşım türlerinin birbirini engellememesi; kanallar içindeki hareketin, akışların (ya da trafiğin) hacim ve hız, yani debi sürekliliğini sağlamaktır.

Kent içinde iki tür ulaşım vardır: araçlı ve araçsız. Kentsel planlamada kullanıldığı biçimde, araçsız ulaşım yani “yaya ulaşımı” kavramı biraz karışıktır. Bisiklete binen, paten kayan, el arabası süren, elektrikli sandalye, yürüyen merdiven ya da asansör, yani bir biçimde motorsuz veya motorlu “araç” kullananlar ile, spor amaçlı koşan, inceleme amaçlı gezinen, etrafı seyretmek amacıyla duran, yani amacı ulaşım olmayan hareketler de “yaya ulaşımı” kategorisinden kabul edilir. Önemli olan insanın hareketidir. (Bkz: Akın Atauz, “Kentler, Yayalılık Durumu ve Otomobiller Üzerine Bir Deneme”, İnsan, Çevre, Kent, Ferzan Bayramoğlu Yıldırım (ed), İstanbul: WALD, Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, 1996, s93-122). Bu bakımdan yaya ulaşım kanallarına salt “yaya yolları” olarak bakmak yanlış olur. Meydanlar, parklar, gezinti alanları, bakı terasları, dinlenme yerleri, spor alanları vb. açık alanlar ile yapılar içindeki holler, pasajlar, koridorlar, mer-

divenler vb, içinde insanın hareket ettiği her mekan aslında birer “yaya ulaşım kanalı”dır.

İnsan vücudu asimetriktir. Solda bir kalp, sağda ise bir karaciğer vardır. Vücudun solu sağını tutmaz. Sağ el, soldakinden büyük; sağ kol ve sağ bacak ise soldakinden uzundur. Böyle olunca insan hareket ederken geniş daireler çizmek zorunda kalır. Ama hedefine, ya da kerterizine (referans noktasına) oranla rotasını düzeltebilir. Böylece ortaya yönlü ama sinisoidal bir güzergah çıkar. Yani insan düz bir çizgi üzerinde yürümez. Kendiliğinden oluşan patikalara bakın. Tıpkı keçi yolları gibi bir ana istikamette ama eğri bğürüdüdür. Demek ki, T cetveli ve gönye kullanarak çizilen yaya yolları insan hareketine uymaz. İnsanlar her fırsatta bu çizgilerin dışına çıkar kestirme patikalar oluştururlar...

“Araçlı ulaşım” ilk bakışta görece daha kısıtlı bir kavramdır. Ama yine de yaya ulaşımı kadar karmaşıktır. Kuşkusuz, amaç insan ulaşımıdır. Ama önemli olan, insanın değil, araçların hareketi olmaktadır. Yani, “araçlı ulaşım” da artık insanlar değil, motorlu ya da motorsuz, tekerlekli ya da tekerleksiz, lastik tekerlekli ya da raylı, hızlı ya da yavaş, kişisel ya da kitlesel, özel ya da kamusal ulaşım araçları ön plandadır. Bu bakımdan; ulaşım araçlarının türü, kapasitesi, hızı; hareket kanallarının özellikleri; trafik kuralları; yolcu-

*Planlama Dergisi
2003/2'de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

* 20 Mart tarihinde, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Ankara Şubesi tarafından düzenlenen “Ankara’da Kent İçi Ulaşımında Alt/Üst Geçitler” konulu panelde “Ankara’da Köprü ve Tüneller” başlığı altında bir konuşmasını esas olarak hazırladığı işlik notundan özğün biçimiyle alınmıştır.

şoför ayrımı; araca binme-inme koşulları; araçların depolanması, araçlara yakıt ikmali, araçların üretimi, tamiri ve hatta alımı, satımı ve atımı ile ilgili konular ön plana çıkar. Kentsel planlama, işte bu konulara oranla yollar (yani kanallar), alanlar ve kapalı mekanları ele alır.

Araç ulaşım kanallarının biçimlendiril-mesinde esas araçların teknolojik özellikleridir. Yolların en ve boy kesitleri, satırlar, güzergah geometrisi araçların özelliklerine, enine, boyuna, hızına, dönme yarıçaplarına, trafik akışına, planlanan kapasitelere vb. oranla hesaplanır. Yani, ulaşım ve trafik mühendisliğinde “bence en uygunu” ya da “politik olarak en uygun, strateji ya da çözüm” yoktur. Doğru (işlevsel, basit, ucuz) ve yanlış (işlevsel olmayan, tehlikeli/riskli, karışık ve pahalı), çözümler vardır. Ama tabii ki, ulaşım planlaması farklıdır. Kentsel planlamanın bir alt sektörü olarak ulaşım planlaması, ana hedefler, temel tercihler, ulaşım ağının bütüncül deseni vb. hususlarla ilgilidir. Kent planları, ulaşım planlaması, ana hedefler, temel tercihler, ulaşım ağının bütüncül deseni vb. hususlarla ilgilidir. Kent planları, ulaşım planlamasının özündeki paradoksları iyi bilir: “yaya ve araçlı ulaşım”, “bireysel ve kitlesel ulaşım”, “ızgara ve radyal ağ deseni”, “dar ve geniş koridor”, “yayımla ve çoğalma”, “mekik ve ring” vb.

Kentlerde asıl olan insan; insan etkinlikleri ve insanın hareketi olduğuna göre, kentsel planlamada önceliğin “yaya ulaşımında” olması; “araçlı ulaşımın”, “yaya ulaşımını” tamamlayan, destekleyen, kolaylaştıran, hızlandıran, yoğunlaştıran, yaygınlaştıran bir olgu olarak algılanması, tasarlanması esastır (Akın Atauz, op cit. Bkz: İnsan Hakları Deneği'nin “1989 Yaya Hakları Bildirgesi” (s119-120) ve “İnsan Hakları Bülteni Özel Eki” (s121-122). Alt ve üst geçitler işte bu bağlamda önem kazanır.

Örneğin, demiryolları, diğer araç yollarından ayrılmak durumundadır. Kesişmelerde hemzemin çözümler tehlike yaratır, trafik akışlarını keser. Köprüler, tüneller gerekli olur. Aynı husus üzerinde yoğun trafik olan araç ve yaya yolları için de geçerlidir. Hemzemin çözümler sıkıntı yaratır ama ilke olarak tünele giren, ya da köprüye çıkan hep araçlardır. Kentte esas insan; insan hareketliliğinde ise öncelik yaya ulaşımında olmak durumundadır. Bu bağlamda özellikle kentin merkezi,

merkezin de zemin kotu yayalarıdır diyebiliriz. Bu bir gereklilikten çok zorunluluktur. Çünkü yaya ulaşımı, belki yavaş ama kapasitesi en yüksek ve kesinlikle tıkanmayan en güvenilir en ucuz ulaşım/dolaşım yöntemidir. Kent merkezlerini merkez yapan nüfus ve faaliyet yoğunluğu ancak yaya ulaşımı ve yüz yüze ilişkilerle sağlanabilir. Bakınız dünya kentlerine; Paris'in altı metro ağları ile örülmüştür. New York'ta, Paris'te, Roma'da ana ulaşım arterleri kentin merkezini kesmezler, sararlar. Ana yollar, gerektiğinde tünellere girer, gerektiğinde köprüleşir ama kentin merkezini, merkezin de zemin kotunu hep yayalara bırakırlar...

Ve, Ankara!

Oysa, biz kendimize özgüyüzdür. Genellikle uymayız. Kentlerimiz de böyledir, başkentimiz de. Tabii ki, kentsel planlamamız da. Bizde ulaşım/dolaşım konularında araçlar, amaç; araçlı ulaşım, esas; ve yaya ulaşımı, araçlı ulaşımın engeldir. Yani, bizde durum, olması gerekenin tam tersidir. Herkes gider Mersin'e biz gideriz tersine!

İnsanın geri plana itildiği, kentsel yaşam çevresi kalitesinin önem taşımadığı kentle-rimizde yaya ulaşımına öncelik verilmesi şaşırtıcı olmaz mıydı? Bakınız Ankara'ya, Başkent Ankara'ya! Kent merkezi ana arterlerle kesilmiş; trafik kavşakları, kent meydanı, yaya bölgeleri otopark haline gelmiş (Burak Boysan, İhsan Bilgin, “Meydanların Varoluş ve yokoluş Nedenleri”, İnsan, Çevre, Kent, Ferzan Bayramoğlu Yıldırım (ed), İstanbul: WALD, Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, 1996, s71-84); kentin merkezi ve merkezin zemin kotu motorlu araçlara teslim edilmiş. Kaldırımlar; *kali-dromos'lar*, sanki işporta tezgahlarına, büfelere, kabinlere, direklere, reklam panolarına, çöp bidonlarına ve tabii ki araçlara tahsisli... Yayalar şaşkın! Yapılara, pasajlara, yaya köprülerine, yaya tünellerine sığmıyorlar... Tek çözüm, merkezi hızla terketmek, ya da hiç uğramamak... Ankara'da, Ankara'nın merkezinde yaya olmak gerçekten bir işkencedir! Ama işkenceyi biz kendi kendimize yapıyoruz... araçlı ulaşım, yaya ulaşımını eziyor, kentsel yaşam çevresi kalitesini düşürüyor; kenti, kentin merkezini yavaş yavaş öldürüyor... vs.

Sanırım bu kadarı size bir fikir vermek için yeterli!...

26 Mart 2001

PLANLAMA
2012/3-4

DŞG - Kemal Ahmet Aru Oturumuna İlişkin Notlar

Prof. Dr.
YTÜ Şehir ve
Bölge Planlama
Bölümü

Zekai Görgülü

Hocaların hocası ve bir duayen olmasının ötesinde, Kemal Ahmet Aru hoca uzak-tan uzağa benim için; sevgiyi, huzuru, barışçıl olmayı, gerilime fırsat vermemeyi ve kırıcı olmaktan özenle kaçınmayı anlatırdı. Öğrencisi olmamıştım. Akademik yaşamıma da başka bir üniversitede başlamış ve sürdürüyordum. Bazı derslerini izledikçe, zaman zaman toplantılarda onu dinledikçe bir beyefendiyi, resmi, heykeli, şiiri, tiyatroyu seven, dünyayı izleyen bir kent-soyluyu tanıyordum.

Dünya Şehircilik Günü Türkiye Daimi Komitesi Genel Sekreterlik görevini yürüttüğüm dönem de artık Kemal Ahmet hoca ile birlikte çalışıyordum. Sıklıkla beraber oluyor ve dolayısıyla öğreniyordum. Yalnızca mesleki anlamda değil, hayata dair de ... Böylece onun için önceki izlenim ve düşüncelerimde hiç yanılmadığımı anladım. Hatta eksik gözlemlerim bile vardı. Örneğin, değişim gibi bir kent soylu idi. Ancak bunu ayrımcılıkla örtüştürmeyen, özellikle o dönemlerde bazen aleni, bazen gizli gizli egemenliğini koruyan “ öğretim üyeliği ağırlıkla bu gruba ait bir iştir” görüş ve beklentilerine kendini kapayıp; üreten ve çalışandan yana olan, bu anlamda yetiştirici, öğretici yönünü öne çıkaran bir ustaydı.

Batılı şehircilik/planlama yazını, literatürü ile dönemin kuram/kavram ve uygulamalarını bizlere aktaran ilk hocalardandı. Yenilikçi ve ilericiydi. Klasik kent planlamasına dayalı estetik ve tekniği öne çıkaran güzelleştirmeci bir anlayıştan, geniş kapsamlı rasyonel planlamaya geçişin sancılı dönem-lerinde plan üretmeye çalışıyordu. Akılcılıktan yanaydı. Planlamayı fiziksel anlamda bütünsel ele almaya ve öyle sonlandırmaya çalışıyordu ya da planlama adına modernizme böyle bakmaya çalışıyordu. Bir başka ifade ile; planlamanın teknik bir iş olduğuna inanıyor, ancak bir o kadar da kültür, vizyon, görme ve batılı deneyimlerini bilmenin gerektiğini savunuyordu. Bu bağlamda araştırma ve eğitimi vazgeçilmez görüyordu. Planlamayı fazlaca siyasetin içinde ele almazdı. Bu hali belki de yaptığı kent/imar planlarındaki kişisel ağırlığı ve donanımından kaynaklanıyordu. Kendini dinletebildiği için değişen siyasetler bağlamında sorun hissetmiyordu. Ama sonraları, kentlerde olup bitenleri izledikçe bu ilişkiyi de önemsemiş ve değerlendirmelerinde öne çıkarır olmuştü Sevgili hocam, ne kadar teşekkür etsek yetmeyecektir. Seni hiç unutmuyacağız. Sevgi ve saygıyla bir kez daha anıyorum. Işıklar içinde yat.

*Planlama Dergisi
2003/2'de
yayınlanmıştır.*

**PLANLAMA
2012/3-4**

Kenti Anlamak ve Yeniden Kurmak Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Özgür Bingöl

Bir arada çalıştığım meslektaşlarım ile birlikte, 2007 yılı itibarı ile açılan bir dizi kentsel tasarım ve planlama yarışması sayesinde, önceleri sadece üzerinde düşünmekten öteye geçme fırsatı bulamadığımız ölçeklerde tasarım etkinliği gerçekleştirme imkânına kavuştuk. İki kademeli Başakşehir Kent Merkezi Yarışması (2007), ardından sırasıyla Adana Ziyapaşa Mahallesi (2008), Küçükçekmece Kent Merkezi (2008), TOKİ Kayabaşı Yerleşmesi (2009), İzmit Sahili (2010) proje yarışmaları ve Urban Age İstanbul (2009) etkinliği kapsamında gerçekleştirilen araştırma projesi, kentsel mekân stratejileri ve kentsel dönüşüm modelleri üzerine kuramsal-eleştirel pozisyonumuzdan çıkarak operasyonel anlamda ürün verme aşamasına geçtiğimiz son 4 yıllık sürecin parçalarıydı. Söz konusu süreç, teslim edilen her proje sonrası, ürüne yönelik getirilen eleştiriler, verilen katkılar ve özelleştirmemiz ile konu üzerine düşüncelerimizi ve önerilerimizi geliştirerek ilerlememize işaret etmekteydi. Projelerin her birini, gerek kamu gerekse özel sektör tarafından gerçekleştirilen, ölçeği ve hızı artarak devam eden kentsel yapı stoğu üretiminin temellendiği hakim anlayışa karşı alternatif olarak önerilen (temelde terk edilmiş veya artık tercih edilmeyen) bir modelin/yak-

laşımın çağdaş bir anlayışla yeniden denendiği vaka çalışmaları olarak tanımlayabiliriz. Her bir çalışma aracılığıyla üzerinde durduğumuz yaklaşımı olgunlaştırmaya odaklı ve süreklilik gösteren bir tasarım sürecini ekip olarak benimsemişimizi ifade etmem yanlış olmayacaktır.

Ancak, şüphesiz yazarın kendi ürünleri üzerinden düşüncelerini kaleme alması sıkıntılı ya da aşırı özen gösterilmesi gereken bir durumdur. Bu nedenle sınırlı bir süre içerisinde üretilmesi gereken ve akademik bir yaklaşımla ele alınmayan bu kısa değerlendirme yazısı kapsamında konuya ilişkin yaklaşımımızı kendi üretimimiz değil, okurların hoşgörüsüne sığınarak yarışmalar düzleminde kalarak son dönemde yurt dışında verilen bazı ürünler üzerinden aktarmayı ve tartışmayı tercih ediyorum.

Üzerinde durulacak, bir kent parçası üretmeye ya da dönüştürmeye yönelik hazırlanan öneriler 2009-2010 yılları arasında üretilmiş yarışma projeleridir. Söz konusu sınırlı/davetli yarışmalarda ödül alan projeler arasından tarafımızca da benimsenen ve önemle üzerinde durulması gerektiğine inandığımız yaklaşımlar ile üretilmiş olan öneriler seçilerek bu yazının konusu olarak belirlenmiştir.

Dr., Mimar
MSGSÜ
Mimarlık Fakültesi

*Planlama Dergisi
2011/1-2'de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

Projelerin, sürdürülebilirlik, okunabilirlik, nitelik, çeşitlilik, süreklilik, erişilebilirlik, uyarlanabilirlik olarak kısaca özetlenebilecek veya kavramsal öğelere indirgenebilecek başlıklar bağlamında değerlendirildiği, söz konusu öğelerin mekânsal anlamda hayata geçirilmesine örnek teşkil ettiği ve bu nedenle yazının konusu olarak seçildikleri ifade edilebilir. Öte yandan seçilen çalışmalarla amaçlanan, kentsel mekânın biçimlenmesine ilişkin temel öğeleri ve ilkeleri kavramsal olarak açıklamak değil, somut özellikleri ile anlamaya çalışarak operasyonel boyutuna odaklanmaktır. Bu noktada konuyu ele alan metinden öte, projelere ait görseller üzerinden bir okuma yapılmasının hedeflendiğini ve yazının temelinde bu türden bir paylaşımı amaçladığını belirtmek yerinde olacaktır.

Bununla birlikte şüphesiz kısaca projeleri bir araya getiren ortak başlıklara değinmekte yarar var. Söz konusu yarışmaların her biri büyük ölçekli bir çevrenin örgütlenmesi ve üretilmesine yönelik düzenlenmiştir. Yarışma dokümanlarında bütüncül bir yaklaşımla ve farklı boyutlarıyla ele alınmış bir kentsel mekân arayışına vurgu yapılmaktadır. Her bir girişim, klasik anlamda belediyelerce yapılan imar planlarına bağlı bir üretim anlayışının yerine, söz konusu ölçeğin ihtiyaç duyduğu üst ölçekli yönlendirici/anahtar planı ve stratejileri elde etme hedefi gütmektedir.

Aşağıda kısaca kapsamı ve görselleri verilen 5 yurtdışı yarışmasında ödül alan 5 projenin ortak noktası, yarışmanın konu edindiği ölçekte gerçekleştirdikleri üretimlerin nostaljik olmayan benzer bir kültüralist¹ yaklaşıma dayanması olarak özetlenebilir.

Projelerde önerilen yerleşme formlarındaki temel ortak özellik, bütünlüklü ve şehir morfolojisine referans veren karakterdir. Her biri kentsel avlulu bloğun/çeper bloğun (*urban perimeter block*) yeniden ve çağdaş bir anlayışla yorumlanması ilkesine dayanan bir yerleşme modeli yaratılmasına yönelik arayışlardır. Kısaca projelerin her biri avlulu blok karakterinin çağdaş bir yaklaşımla yeniden ele alınması ilkesine dayanmaktadır. Söz konusu tipoloji üzerine kurulu üretim yorumlanarak ve çeşitlenerek farklı tipolojileri de bünyesinde barındıran bir doku üretmektedir. Projelerde, şehirdeki cadde-sokak-ada düzeni

devam ettirilmiş, kamusal açık alanlar onları çevreleyen yapılar tarafından tanımlanmış ve blokların geçmişte ortak kullanıma kapalı avluları ortak kullanıma imkân verecek şekilde düzenlenmiştir. Önerilerin her biri sürdürülebilir, kavranabilir bir kent deneyimi yaratmak amacı güden kent parçası kurma girişimleri olarak nitelenebilir.

Ülkemizde de son dönemde yapı çevrenin yaşadığı hızlı ve kitlesel değişim dikkat çekicidir. Özellikle politik-ekonomik güçler tarafından ve gayrimenkul piyasasının güdümünde belirlenen tipolojilerin sınırları içerisinde niceliksel değerlendirmelerin hâkimiyetinde bir yapı çevre üretimine meslek insanları olarak tanıklık etmekteyiz. Söz konusu üretim sürecinin kent ve kentli adına nitelikli çevreler yaratmaktan uzak olduğu, ayrışmacı anlayışla üretilen iri parçaların toplamının bir kent bütünü oluşturmayacağı açıkça görülmektedir. Kentsel dönüşüm, kentsel yenileme, konut ihtiyacı, beklenen deprem vb. güncel gündem maddeleri bağlamında kentlerdeki operasyonların ölçeklerinin daha da büyüyeceğini ve yapı hızlarının artacağını tahmin etmek zor değildir. Bu ölçek değişikliği ve operasyon hızı karşısında geleneksel araçlarla ve mevcut mekanizmanın hâkimiyetinde bir üretimin ileride düzeltilmesi çok zor kentsel, çevresel, sosyal sorunlara yol açacağı aşikârdır. Kentsel yaşamı ve kenti tehdit eden gelişmelerin içinde, mimarlık ve planlama disiplinlerinin konumuna ilişkin tartışmaların açılması ve operasyonel anlamda somut adımlar atılması önem taşımaktadır. Yazı kapsamında değinilen projelerin, içinden geçtiğimiz sürece yönelik olarak gerek önerilerin niteliği gerekse önerileri elde edilme modeli bağlamında daha sağlıklı açılımlar sunacağı öngörülmektedir.

Niceliksel ölçütlerin belirleyici olduğu bir ortamda, meslek insanının süreklilik talep eden bir bütüncül yapı olarak kentin farkına varması, kent ile ilişki kurma çabasını hatırlaması elzem bir noktadır. Bu aşamada kent kültürüne yapılacak vurgu beraberinde kenti, dokuyu, sokakları, meydanları, yan yana gelme mantığını, yapılaşma koşullarını tekrar gündeme getirir. Birim yapıdan kente uzanan ve süreklilik gösteren süreç üzerine yapılacak çalışmalar güncel gelişmelerin değerlendirilmesinde yol gösterme potansiyeline sahiptir. Bu bakış açısıyla, yazının konusu olarak

1 Kavram özellikle mimarlık ve planlama disiplini taşıdığı anlam bağlamında kullanılmıştır.

seçilen projelerde, önerilen kentsel mekânlara ait temel özellikler, kentsel mekânların biçimlenmesinde kamusal-özel alan sistemini oluşturan ve sokak-cadde-meydan-bina-avlu kullanımını tanımlayan morfolojik özellikler, kamusal açık alan

ve yeşil alan sistemine ait temel nitelikler, ulaşım ve dolaşım sistemine yönelik kararlar ve peyzaj tasarım ilkeleri bağlamında konu üzerine düşünmek için sağlıklı bir zemin oluşabileceği varsayılmaktadır.

01 Architecture Competition for H+: Imagine Helsingborg, 2009

Yer: Helsingborg, İsveç <http://hplus.helsingborg.se>

Proje Adı: TOLERANT CITY

Proje Ekibi: Schönherr Landscape, ADEPT Architects

Derece: 1. Ödül

Açıklama: Yarışma, Helsingborg Belediyesi tarafından kent merkezinin güneyinde ve liman bölgesinin girişinde yer alan 100 hektar büyüklüğünde bir alanın yeni bir merkez olarak geliştirilmesi için düzenlenmiştir.

02 Architecture Competition for Nya Arstafaltet, 2009

Yer: Stokholm, İsveç <http://www.stockholm.se>

Proje Adı: MAXIMUS

Proje Ekibi: Gehl Architects, Behnisch Architekten, Schönherr Landscape, Transsolar, Lia Ghilardi/Noema, Pär Gustafsson

Derece: Mansiyon

Açıklama: Yarışma, Stokholm Belediyesi Geliştirme ve Planlama Departmanı tarafından kentin güneyinde yer alan Arstafaltet bölgesinde 50 hektar büyüklüğünde bir alanın geliştirilmesi için düzenlenmiştir.

03 Architecture Competition for Nya Hemmeslöv, 2010

Yer: Bastad, İsveç

<http://www.vandkunsten.com>

Proje Adı: KANALSTADEN

Proje Ekibi: Vandkunsten

Derece: Mansiyon

Açıklama: Yarışma, Bastad kentinin doğusunda yer alan Hemmeslöv ilçesinin sınırları içerisinde yer alan 115 hektar büyüklüğünde bir alanın ilçenin yeni yerleşim bölgesi olarak planlaması amacıyla düzenlenmiştir.

04 Koge Kyst Parallel Competition, 2010

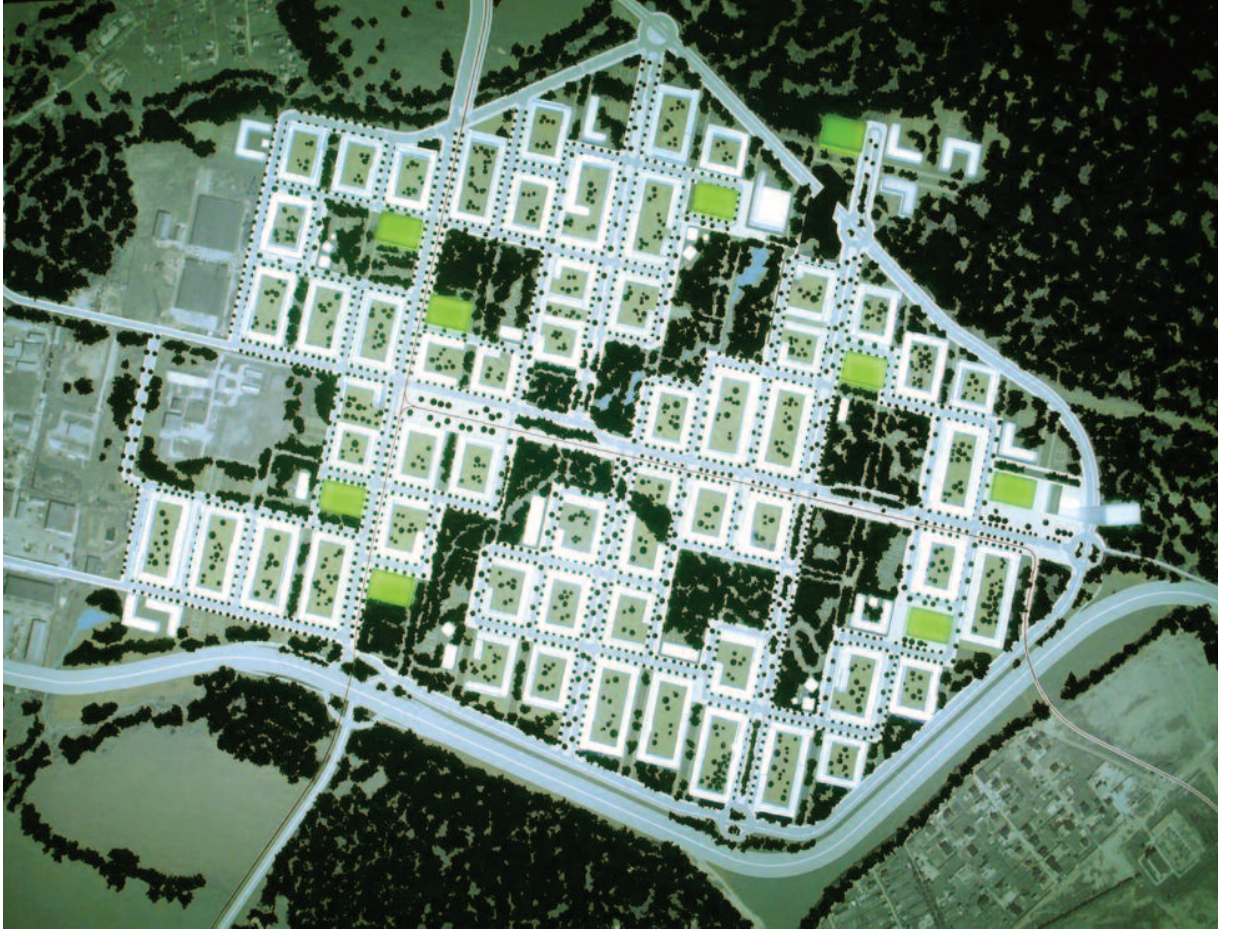
Yer: Koge, DANİMARKA <http://www.vandkunsten.com>

Proje Adı: RED CARPET

Proje Ekibi: Vandkunsten

Derece: 1. Ödül

Açıklama: Yarışma, Koge Belediyesi ve Realdania Arealudvikling Firması'nın ortak iştiraki olan Koge Kyst tarafından Koge kentinin liman bölgesinde bulunan 24 hektar büyüklüğünde bir alanın geliştirilmesi için düzenlenmiştir.

05 A101 Block City Masterplan Competition of Mashtab, 2010

Yer: Moskova, RUSYA <http://www.eddea.es>

Proje Adı: FRACTAL BLOCK

Proje Ekibi: EDDEA

Derece: 1. Ödül

Açıklama: Yarışma, Massthab Firması'nın girişimi olarak geliştirilecek Moskova kentinin güneyinde bulunan 154 hektarlık alanın ilkesel planını elde etmek için düzenlenmiştir.

Türkiye'nin Gündemindeki Su Sorunları

Nilgün Görer Tamer

Doç. Dr.
Gazi Üniversitesi
Mühendislik Mimarlık
Fakültesi,
Şehir ve Bölge
Planlama
Bölümü öğretim
üyesi,
ŞPO Su Komisyonu
üyesi

Kuraklığa bağlı olarak son birkaç yılda su herkesin sorunu oldu. Özellikle yaz aylarında büyük kentlerde daha derinden hissedilen susuzluğun nedeni çok boyutlu olduğu gibi, çözümü de günü kurtaracak politika ve projeler ile çözülecek kadar basit değildir. Bu yazının temel amacı, Dünya'nın ve Türkiye'nin gündemindeki su sorunlarının çok boyutlu yönünü aktarırken, ülkenin gelişme amaçlarına hizmet eden bir su politikası üzerinde temellenen, uzun dönemli ve kapsamlı bir su planlamasının fiziksel planlamayla bütünleşmesinin gerekliliğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede yazı iki ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Türkiye'nin dünya genelinde su kaynakları açısından durumu değerlendirilerek kamuoyuna yansıyan haberler üzerinden ülke gündemindeki su sorunları aktarılmaktadır. İkinci bölümde 5. Dünya Su Forumu'nun ev sahipliği öncesinde, sektöre ulus ötesi kredi sağlayan kuruluşların güdümünde, ulusal su politikamızı oluşturan yasal, yönetsel ve kurumsal yapının nasıl şekillendiği üzerinde durulmaktadır.

**Kıtlık, Kuraklık, Kirlilik ve Kentleşme
Baskısından Kamusal Sorumlulukların
Devrine Uzanan Su Sorunları**

Bugün yaşanan su sorunu, 19. yüzyılın ortaların-

dan bu yana giderek artan bir şekilde varlığını hissettirmektedir. Uzun bir süre su altyapısındaki teknolojik gelişmeler krizi öteleme konusunda başarılı olmuştur. Teknolojik gelişmenin bugün üstesinden gelemediği en önemli sorun, ekonomik gelişmenin ve artan nüfusun su talebindeki artış hızına paralel olarak yeterli suyun sağlanacağı, kaynağa erişim maliyetidir. Diğer bir sorun ise, hızla kirlenen su kaynaklarının güvenli bir su kullanımına dönüştürülebilmesi için maliyetlerin halen yüksek oluşudur. Bugün yaşanan su sorununa mühendislik açısından baktığımızda, sorunu ve soruna neden olan faktörleri bu şekilde tanımlamakla bir açılım sağlayabiliriz. Oysa bu yaklaşımla sadece buz dağın yüzen kısmını görebiliriz. Temeldeki sorun ekonomik gelişme için, diğer doğal kaynaklar gibi, suyun da bugün dünyada kaynak paylaşımına konu olmasıdır. 1970'lere kadar ortak mallar statüsünde yer alan su, artık dünya piyasasında ekonomik bir mal olarak değerlendirilmektedir. Su da tıpkı diğer madenler ve doğal rezervler gibi var oldukları ülkelerin dünyadaki önemini ve yerini belirlemeye başlamıştır. Bu yaklaşım içerisinde, dünyada ve Türkiye'de yaşanmakta olan su sorununun boyutları ve bundan etkilenen olgular aşağıda özetlenmektedir.

*Planlama Dergisi
2007/3-4'de
yayınlanmıştır.*

PLANLAMA
2012/3-4

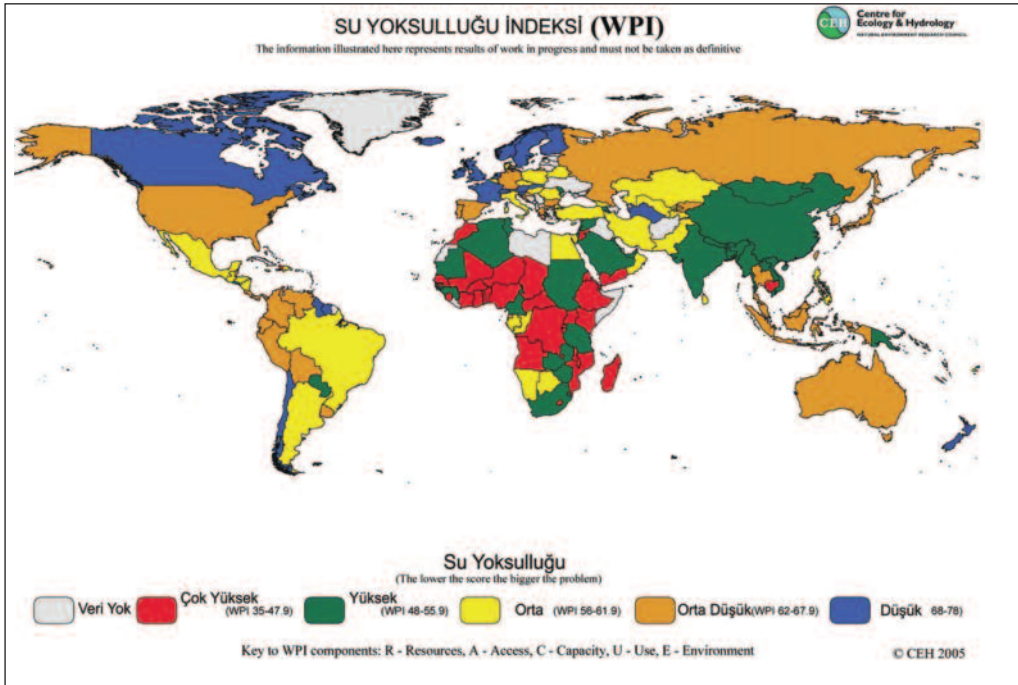
Suyun Önemi Artarken Değişen Anlamı

Son çeyrek yüzyıl içinde yerkürenin en temel yaşamsal destek sistemi olan su stratejik bir kaynak olarak nitelendirilmeye başlandı. Ekonomik kalkınma için birçok sektörün vazgeçilmez girdisi olan su kaynağı petrol ile özdeşleştirildi. Shawn Tully'nin Fortune Dergisindeki makalesinde (2000) "ulusların zenginliğini 20.yüzyılda petrol nasıl belirlemişse 21.yüzyıl içinde su bunu taahhüt edecektir" ifadesiyle karşımıza çıktığı gibi mavi altın siyah altına karşı bu yüzyılın en değerli kaynağı olarak gösterilmektedir. Bu söylem suyun doğal bir kaynak olarak hava gibi ortak kullanılan bir varlık olma özelliğini geri plana atarak, onun ekonomik bir değeri olduğu vurgusunu yapmaktadır. Bu söylemin bir başka kardeşi de "3. Dünya Savaşı'nın su kaynaklarının paylaşımı üzerinden çıkacağı" söylemidir. Su kaynaklarının paylaşımı hem su sorununun en temel kaynağı, hem de çözümünün en önemli anahtarıdır. Bundan dolayı su piyasasının paylaşımı bugün asıl çatışma alanını oluşturmaktadır.

Mavi gezegendeki yaşamın en temel elementi olan H₂O'nun mavi bir altına dönüşmesinin ardından suyun kullanımı ve yönetimi kaçınılmaz olarak küresel bir önem kazanmıştır. Suya ekonomik bir değer atfedilmesi su sorunlarının bir çözümü olarak da gösterilmiştir. Nüfus ve

ekonomik gelişme ile oluşan su kaynakları üzerinde artan tüketim baskısının yanı sıra, çevre kirliliğiyle birlikte küresel ısınma faktörünün çarpan etkisiyle azalan su varlığı, onun "kıt bir kaynak" ve "bir meta" olarak değerlendirilmesinin önünü açmıştır.

İnsanın ve doğanın birlikteliğinin sürdürülmesi için vazgeçilmezi olan su, yerküre üzerinde eşit bir dağılım göstermemektedir. Bu durumda "su kıtlığı" dünya üzerinde zengin ve yoksul bölgeler olarak var olan ikilemi daha da keskinleştirecektir. Bugün, bir yandan suyun fiziksel olarak sağlanması zorlaşırken, bir yandan da kıt bir kaynak ve "piyasa malı" olarak suyun yönetilmesine ilişkin anlayış, uluslararası arenada bir politika hedefi olarak kök salmıştır. Suyun ortak bir mal ve suya erişimin bir kamu hizmeti olarak sağlanması anlayışı -IMF, Dünya Bankası ve kıta ölçeğindeki bölgesel yatırım bankaları eliyle verilen kredi anlaşmalarının ön koşulu olarak- hızla yerini çokuluslu su şirketlerinin tekeline bırakmaktadır. Diğer taraftan kaynak üzerinde artan tüketim baskısı suya erişimin maliyetini de artırmaktadır. Yoksul ülkelerde çok uluslu su şirketleri tarafından yönetilen su idarelerinin hızla su fiyatlarını artırması sonucunda karşılaşılan "su yoksulluğu/yoksunluğu" sorunu dünya gündeminde yerini almıştır.

Harita 1- Dünya Su Yoksulluğu / Yoksunluğu indeksi

Artan özelleştirme karşıtı hareket, suyun bir insan hakkı olarak kabul edilmesini savunmaktadır. Herkes için suyun güvenilir ve yeter düzeyde elde edilebilmesi, hem altyapı hizmetine erişmeyi hem de her kesimin ödeyebileceği düzeyde suyun fiyatlandırılmasını garanti etmekle olanaklıdır. Bu ilkeden hareketle “sudan yararlanmanın bir insan hakkı” olduğu görüşü, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 2002 tarihli bildirisinde ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasında benimsenmiştir.

Kalkınmanın Belirleyici Gücü Olarak Sınırdış Ülkeler İle Suyun Paylaşımı

Yukarıda genel hatlarıyla özetlenen dünya su gündemi çerçevesinde Türkiye'nin su sorunlarını değerlendirdiğimizde öncelikli olarak karşımıza su güvenliği sorunu çıkmaktadır. Ulusal su güvenliğimiz bulunduğumuz hidro-politik konum açısından oldukça önemlidir. “Su sorunu artık insani ve sağlık sorununun ötesinde bir güvenlik sorunu haline gelmiştir”. Bu sözlerin sahibi Stockholm Su Enstitüsü Müdürü Anders Bertell'dir. Kuraklıktan dolayı kitlesel göçlerin olabileceği ve ortak su havzalarını kullanan ülkeler arasında su paylaşımının bir çatışma nedeni olacağı konusundaki görüşlerini açıklarken, Bertell önümüzdeki on yılda fiziksel su sorununun en çok yaşanacağı yer olarak MENA Bölgesini¹ işaret etmektedir. Çatışma nedeni olarak işaret edilen su kaynakları Dicle ve Fırat nehirleridir. Bu nehirlerde yukarı-kıyıdaş (membra) ülke olarak Türkiye'nin sınıraşan sular konusundaki konumu, ulusal bir su politikamızın olmasını ve merkezi bir su yönetimini zorunlu kılmaktadır.

1 Ortadoğu ve Kuzey Afrika

2 TÜİK 31 Aralık 2007 tarihi itibarıyla 70.586.256 kişi.

3 Türkiye'de 95 milyar m³ yurtiçi akarsulardan, 3 milyar m³ komşu ülkelere gelen akarsulardan, 14 milyar m³ yer altı su kaynaklarından olmak üzere 112 milyar m³ toplam kullanılabilir su potansiyeli bulunmaktadır (www.dsi.gov.tr). Ancak bu potansiyelin yarısından daha azını kullanabilmekteyiz.

4 Su varlığına göre ülkeler aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır; Su fakiri: yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 1.000 m³'ten daha az Su zenginliği: yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 2.000 m³'ten daha az, Su zengini: yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 8.000- 10.000 m³'ten daha fazla olmaktadır.

5 SYG disiplinler arası bir yaklaşımı içermekte olup, sadece su stresini yani kaynak temelli olarak ortaya koymamakta, aynı zamanda sosyo-ekonomik faktörleri de içine alarak bir değerlendirme yapmaktadır. Projelerin etkilerini izlemeye önemli bir gösterge niteliğinde olan SYG, incelenen alanın veya projenin ihtiyaçlarını öncelik sırasına koyarak belirlemektedir. Su Yoksulluk Göstergesinin ana fikrinde mevcut su kaynakları ve bu kaynağa erişim için alınan tedbirlerle birlikte ele alınan sosyo-ekonomik tedbirlerin birleştirilmesi yatmaktadır. Dolayısıyla su kıtlığı sadece fiziksel faktörlerle belirlenmemektedir. Nüfusun gelir düzeyi, mali kaynaklara erişim kapasitesi ve ödeyebilme gücü ile ilintisi dikkate alınmaktadır. Bu göstergede gelir düzeyi düşük olan kesimler yoksul sınıfı içinde ele alınmakta ve ödeyebilme güçleri bazında suya erişebilme imkanları değerlendirilmektedir. SYG amacı, ülkeler bazında yapılan bir değerlendirme ile sıralama dizesini ortaya koyarak, su kaynaklarına yönelik yönetim ve tedbirlerin seviyesini belirlemeye yardımcı olmak diye açıklanmaktadır. Su Yoksulluk Göstergesinin 5 ana bileşeni bulunmaktadır. Bunlar kaynaklar, erişim, kapasite, su kullanımı ve çevre'dir.

6 SYG bileşenlerine göre aldığı değerler, Kaynaklar: 7,8 Erişim: 14,8 Kapasite: 13,1 Su Kullanımı: 10,7 Çevre: 10,1

Türkiye bulunduğu bölge içinde göreceli olarak su kaynakları açısından avantajlı olarak görünse de DSİ verilerine göre, yıllık 112 milyar m toplam teknik ve ekonomik kullanılabilir su potansiyeline sahiptir². Bu potansiyelin ise yalnızca %35'i kullanılabilir (DPT IX. Kalkınma Raporu Toprak ve Su kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi İhtisas Komisyonu Raporu, 2007). 2007 yılı nüfusu³ temel alındığında, Türkiye'nin kişi başına 1.580 m³/yıl kullanılabilir su potansiyeli bulunmaktadır. Buna göre Türkiye su zengini bir ülke değildir. Kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı 2000 m³'den daha az olan Türkiye su darlığı yaşayan bir ülke konumundadır⁴ (www.dsi.gov.tr). BMKP İnsani Gelişim Raporuna göre (2006), kişi başına 1700 m³ su varlığı bir ülkenin tarım, sanayi, enerji ve çevre için gerekli ihtiyacını karşılayabileceği eşik değer olarak kabul edilmektedir. Aynı raporda, bugün 700 milyon kişinin yaşadığı 43 ülkenin kişi başına 500 m³ kullanılabilir su miktarı ile su kıtlığı eşliğinin altında olduğu ve ortalama kişi başına 1200 m³ ile Orta Doğu'nun dünyada en çok su stresi altındaki bölge olduğu belirtilmektedir. Raporda ayrıca Türkiye ile Irak, İran ve Lübnan'ın bu bölgede eşğin üzerinde kalan ülkeler oldukları kaydedilmiştir.

Küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde su kaynaklı sorunları irdelemek için geliştirilmiş bir yöntem olan Su Yoksulluk Göstergesi (SYG)⁵ çalışmasına göre, Türkiye inceleme yapılan 147 ülke içinde Su Yoksulluk Göstergesi 56,5 ile 78. sırayı almıştır⁶. Ülkeler bazında SYG en iyi on ülkesi olarak (su yoksulu olmayan ülkeler) Finlandiya, Kanada, Görönland, Norveç, Guyana,

Avusturya, İrlanda, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık sıralanmaktadır. Su yoksulu ülkeler içinde en kötü durumda olan on ülke ise sırasıyla Haiti, Nijerya, Etiyopya, Eritre, Malavi, Dijiboti, Çad, Benin, Ruvanda ve Burundi'dir (Peter Lawrence, Jeremy Meigh and Caroline Sullivan The Water Poverty Index: An International Comparison, Keele Economics Research Papers, October 2002).

Kuraklık Gölgesinde Sektörler Arasında Suyun Paylaşım Sorunu

Türkiye'de suyun başlıca kullanım alanlarına göre dağılımı incelendiğinde suyun %74'ü tarımda sulama amaçlı, %15'i yerleşimlerde ve evsel tüketimde ve %11'i de sanayi alanında kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere gıda üretiminde kullanılan su toplam su tüketiminin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Giderek yağışın azalması ve artan buharlaşma sonucunda kaynak olarak kullanılan yüzey suları, yaz aylarında kurumakta, su seviyeleri düşmektedir. Ülkemizde kuraklıktan kaynaklanan ve giderek etkisi artan bir su krizi yaşanmaktadır. Susuzluk, başta tarımsal üretimin düşmesine, hidroelektrik santrallerinin devre dışı kalmasıyla enerji üretiminde darboğaza neden olabilir. Bu durum sanayi üretimini dolaylı olarak etkileyebilir. Dolayısıyla su krizi tarım ve sanayi sektörlerinde önemli kayıplara yol açabilir. Bu nedenle su krizi, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de "açlık" ile "susuzluk" arasında suyun kullanım alanlarındaki öncelikleri belirleyici olacaktır. Aşağıdaki gazete haberinde karşımıza çıktığı gibi:

BATMAN'DA SU BİTİYOR, TARIM SUYU KULLANILACAK

"Güneydoğu Anadolu Bölgesi 'nde etkili olan kuraklık nedeniyle Batman'da içme suyunda yaşanan sıkıntı arttığı takdirde tarımda kullanılan suyu kullanacağız. Bu nedenle vatandaşlarımızın haftanın belirli günlerinde sulama yapması gerekiyor. Çiftçilerin suyu daha dikkatli kullanmamaları durumunda sulu tarım yapılan alanlardaki ürünler de yanabilir" (NTVMSNBC.com, AA 21 Temmuz 2008 Pazartesi).

Bir başka haberde ise, barajlar üzerinde kuraklığın olumsuz etkileri güncel veriler ile ortaya

konulmaktadır. İçme suyu, sulama ve enerji temini için kullanılan barajlarda doluluk oranlarının iki yıldır yaşanan kuraklık ve buna bağlı olarak yağış rejiminin değişmesiyle olumsuz etkilendiği veriler ile ortaya konmaktadır. Haberde, "191 sulama barajının doluluk oranının ortalama %25,2 düzeyinde bulunduğu; enerji amaçlı toplam 46 barajlardaki doluluk oranının da ortalama %33,7 seviyesinde olduğu" aktarılmaktadır. Büyük kentlere içme suyu sağlayan barajlar için verilen bilgiler yaz dönemi içinde sorunun artan boyutunu ortaya koymak açısından önemli bir göstergedir. "... Geçen yıl aynı dönemde İstanbul'a içme suyu sağlayan barajlarda doluluk seviyesi ortalama %30,5, Ankara'da %5, İzmir'de %29,8 ve Bursa'da %50,5 seviyelerinde iken, İstanbul'a içme suyu sağlayan barajların doluluk oranı Melen suyu hariç ortalama %28,8, Ankara barajlarındaki doluluk oranı Kızılırmak suyu hariç ortalama %1, İzmir barajlarındaki doluluk oranı ortalama %13,5, Bursa barajlarındaki doluluk oranı da ortalama %49,6 seviyelerine gerilemiştir. Su eksikliğinin en fazla olduğu havzalar Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz, Akarçay, Burdur Göller ve Konya kapalı havzalarıdır" (www.ntvmsnbc.com NTVMSNBC - 25 Temmuz 2008 Cuma).

Tarım, Sanayi ve Kentsel Su Kullanımları ile Doğa Arasında Kaynak Paylaşım Sorunu

Nüfus artışı, göçler, üretim ve tüketim baskısı, iklim değişikliği ve çevre kirliliği olarak sıralayabileceğimiz etkenler insanın ve doğanın ihtiyaçlarının karşılanmasında su kaynaklarının yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Su kaynaklarının giderek azaldığı bölgelerde, tarım ve sanayi üretiminin kapasitesi kadar kentsel yaşam kalitesi de etkilendiğinden, kullanımlar arasında suyun paylaşımı bir çatışma unsuru olarak gündeme gelmektedir. Bu çatışmada çoğu zaman göz ardı edilen doğanın su ihtiyacıdır. Ekolojik yaşamın ihtiyacı olan su, yine bölge için bir ekonomik değer yaratıyorsa bölge sakinleri tarafından kullanılmaktadır. Bu konuda Trakya Bölgesi'nde yaşanan su paylaşım sorunları örnek olarak gösterilebilir. "Kırklarelililer Sularını paylaşmak istemiyor" ve "İstanbul'a Su Getirmek için Trakya Gözden mi Çıkarılıyor" şeklindeki başlıklarla basına yansıyan haberlerde İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi tarafından sürdürülen

Istranca Dereleri Projesi kapsamında Rezerve ve Bulanık derelerinden tünellerle Terkos Gölü'ne su taşınmasının bölgenin tarım, ormancılık ve balıkçılığa dayanan ekonomik faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyeceği; bu uygulamanın İğneada Subasar (Longoz) Orman⁷ ekosistemini tehdit edeceği vurgulanmaktadır⁸. Haberlerde ayrıca yeni keşfedilmekte olan Subasar Orman alanının ekoturizm için yöredeki en önemli çekim merkezi olacağı, İstanbul'a su sağlamak için yapılan bu projenin bölge için her sektörde ekonomik bir kayba yol açacağı ifade edilmiştir. Haber satırları içinde bölge halkının en çarpıcı karşı olma nedeni ise "suyu alan suyun çıkacağı alanı da kontrol etmek ister" sözleri ile ortaya konulmaktadır.

"Longoz ormanları ve çevresi suyunun kalitesinin ve miktarının bozulmasını istemeyenlerce İğneadalıların, Demirköylülerin, Sivrililerlerin faydalanmasına kapatılır" (www.igneada.com; erişim tarihi 02.09.2007)

İnsan faaliyetlerinin hassas ekolojik sistemlere zarar vermemesi için tüm kullanımları ve tarafları içine alan bir su planlaması ile birlikte arazi kullanım kararlarının bütünleştirilmesi gerekir. Aksi durumda, bu çatışma daha da derinleşerek güçlü olan tarafın su kaynaklarına el koyması ile sonuçlanabilir.

Yerel Yönetim Politikasının Yumuşak Karnı Olarak Yerel Su Hizmetlerinin Yönetim Sorunları

Yerleşimlerin su yönetiminde yaşanan sorunlar kaynak temini, iletim ve dağıtım altyapısı, şebeke üzerinden çeşmeye erişimi sağlanan suyun kalitesinin düzeyi, arıtma, şebekenin bakım ve onarımı olarak sıralanabilir. Herkesin sağlıklı, sürekli ve ödenebilir düzeyde suya erişimini sağlamakla, yerel düzeyde başlıca görevli idare belediyelerdir. Halkın sağlığı ve refahı açısından önem taşıyan su hizmetleri, kamunun sorumluluğu altındaki en öncelikli görevlerden birisidir. Her ölçekteki yerleşim birimi açısından su yönetiminin en sorunlu kısmının su kaynağına erişim olduğu görülmektedir. Yerleşimlerin nüfusları arttıkça, kaynak üz-

erindeki talep baskısı kaçınılmaz olarak barajların inşasını gerektirmektedir.

TÜİK verilerine dayanılarak yapılan bir değerlendirilmede il düzeyindeki yerleşmelerin içme suyu temininde kullandıkları kaynakların nüfus gruplarına göre türünün değiştiği görülmektedir. Nüfusu 1 milyon ve altındaki yerleşmelerde yüzey suları birincil kaynak durumunda iken ikinci önemli kaynağın kuyular ile yeraltı su kaynaklarından sağlandığı, nüfusu 1 milyon üzerinde olan yerleşmelerde içme suyu kaynağını ağırlıklı olarak suyun depolandığı baraj ve göletler alırken yüzey suları ve yer altı suları ikincil kaynaklar arasında yer almaktadır (ŞPO 2008 Dünya Su Günü Basın Bildirisi). Burada içme suyu kaynakları açısından önemli bir sorunla karşı karşıya kalılabileceği dile getirilebilir. Sanayi, tarımsal ve evsel atıklar ile kirlenen yüzey sularının giderek içme suyu kaynağı olarak kalitesinin düşmesi sonucunda gelişmiş içme suyu arıtma tesislerine gereksinim artacaktır. Diğer bir sorun ise kıyı yerleşimlerinde aşırı yeraltı suyunun kullanımının tuzlanmaya yol açmasıyla yeraltı sularının, bir süre sonra içme suyu temini amaçlı kullanılamayacak bir kaynak durumuna gelmesi kaçınılmazdır (DPT IX. Kalkınma Raporu Çevre İhtisas Komisyonu Raporu, 2007).

TÜİK çevre istatistiklerine göre, belediyeler tarafından temin edilen (kaynaklardan çekilen su) içme ve kullanma suyu miktarında on yıl içinde %30 artış sağlanmıştır. 1994 yılında kişi başına ortalama temin edilen su miktarı 193 lt/ gün iken 2004 yılı için belediye yerleşmelerinde temin edilen su miktarı kişi başına ortalama 251 lt/gün'dür.

Ancak gerçek su tüketimi, dağıtılan su (tüketilen) miktarı açısından ele alınmalıdır. Türkiye geneli için 2000 yılı verilerine göre kişi başına ortalama tüketilen su 90 lt/gün'dür. Bölgeler açısından tüketilen suyun miktarına bakıldığında Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri kişi başına 110 lt/gün su tüketimi ile ilk sırada yer almaktadır. Ege ve Akdeniz Bölgelerinde ise kişi başına tüketilen su miktarı 90 lt/gün'dür. Üçüncü sırada 69 lt/gün ile Karadeniz Bölgesi gelmektedir. Kentsel su tüke-

7 Longoz ormanlarında 310 tür böcek, 28 tür balık, 46 tür memeli, 194 tür kuş ve 17 tür sürüngenin yaşam alanının kaybolacağı belirtilmektedir (www.gazeteport.com.tr; erişim tarihi 02.09.2007)

8 www.basimbultenim.com; erişim tarihi 23.08.2008

timinin en düşük olduğu bölgeler ise Doğu Anadolu Bölgesi 63 lt./kişi/gün ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi 58 lt./kişi/gün'dür. Dağıtılan suyun şebeke üzerinde ortalama %50 düzeyinde kaybolması fiziksel olarak suyun kullanım düzeyini de etkilemektedir. Yukarıdaki değerler toplanan su değerleri üzerinden hesaplandığında, kişi başına düşen su miktarı ikiye katlanmaktadır⁹. Bu durumu büyükşehir statüsündeki 16 yerleşmede daha net izleyebiliriz. Büyükşehir statüsündeki kentlerde ortalama su tüketimi 118 lt./kişi/gün'dür. Temin edilen su (toplanan su) miktarı üzerinden ise kişi başına günde 222 litre düştüğü söylenebilir. İkinci değer üzerinden kaynak ve şebeke kapasitesini -arız- değerlendirebiliriz. İlk değer üzerinden de kentsel su tüketimini talep üzerinden değerlendirebiliriz. Aradaki fark, su idaresinin işletme sorunlarını (şebekedeki kayıp kaçak oranları) değerlendirmek üzere bize ipucu verebilir (bkz. Tablo-1). Görüldüğü gibi su şebekesinin yenilenmesi için yapılacak yatırımlar kaynakların tasarrufu için büyük önem taşımaktadır.

Tek tek hane halklarını bireysel su tasarrufuna yönlendiren belediyelerin öncelikle kendi su şebekelerindeki fiziksel su kaçaklarını önlemesi daha mantıklı değil midir? İster istemez akla takılan bu soru, boruların bakım ve onarımı konusuna belediyelerin öncelik vermediği, bir başka su sorunuyla ilişkilendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Çeşmeden akan suyun kalitesi kötüleşmektedir¹⁰. Bunun en önemli nedeni son dönemlerde su şebekelerindeki eskimeye ve suyun artılmasında yaşanan işletme sorunlarına bağlı olarak su kalitesinin bozulmasıdır. Bu bozulma sonuçta binlerce kişinin ishal ve kusma şikayetleri ile sağlık kuruluşlarına başvurmasına neden olan bir halk sağlığı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. 2006 yılında Malatya ile başlayan ve kamuoyunun dikkatini kısa bir süre çeken sudan kaynaklı salgın hastalıklar Aksaray¹¹, Rize ve Manisa yerleşmelerinde kısa süre önce yinelenmiştir. Ardından İzmir ve Ankara kentlerindeki su kalitesi tartışılmaya başlanınca, 24 Temmuz 2008 tarihinde üç bakan -İçişleri, Sağlık, Çevre ve Orman Bakanları- "şehir şebeke

Tablo 1. 2000 Yılı Verilerine Göre Büyükşehir Belediyelerinde Temin Edilen ve Tüketilen Su Miktarı

Büyükşehir	Nüfus (2000 yılı)	Tüketilen su m ³ (2000 yılı)	Tüketilen su lt/kişi/gün	Temin edilen su m ³ (2000 yılı)	Temin edilen su lt/kişi/gün	Kayıp su oranı %
Adana	1 130 710	43 276 187	104	104 882 697	255	58,74
Adapazarı	303 989	3 323 622	30	39 600 000	356	91,61
Ankara	3 540 000	202 833 027	156	281 641 856	219	27,98
Antalya	700 027	26 733 758	104	77 305 320	301	65,42
Bursa	1 194 687	55 172 060	126	103 324 000	236	46,60
Diyarbakır	545 983	14 629 099	74	43 201 008	216	66,14
Erzurum	361 235	18 948 471	142	31 477 248	238	39,80
Eskişehir	482 793	17 340 426	99	30 897 655	175	43,88
Gaziantep	853 513	35 257 129	112	92 587 120	296	61,92
İçel	714 784	22 061 565	85	86 400 000	332	74,47
İstanbul	10 072 447	436 294 094	118	616 732 036	167	29,26
İzmir	2 273 388	96 748 793	118	237 313 867	285	59,23
Kayseri	536 392	22 419 883	115	39 903 172	203	43,81
Kocaeli	1 206 085	34 532 036	79	97 230 312	222	64,48
Konya	650 000	31 335 212	132	90 988 875	384	65,56
Samsun	363 180	19 868 006	151	4 655 3000	351	57,32

Kaynak: DİE Elektrik, Gaz ve Su İstatistikleri 2000 Yılı Coğrafi bölge ve büyükşehir belediyelerine göre toplanan ve dağıtılan su miktarı verilerinden düzenlenmiştir.

- DİE Elektrik, Gaz ve Su İstatistikleri 2000 Yılı Coğrafi bölge ve büyükşehir belediyelerine göre toplanan ve dağıtılan su miktarı, şebeke kaybı ve kayıp oranı tablosundan 2000 yılı nüfusu kullanılarak kişi başına su tüketim değerleri bulunmuştur.
- Sağlıksız ve güvenli olmayan şebeke suları halkı şişelenmiş su tüketmeye yönlendirmektedir. Sektör her yıl yüzde 10 büyümekte ve şişelenmiş su pazarı 1,2 milyar dolarlık büyüklüğe ulaşmıştır (Fortune Türkiye, Eylül 2008).
- Aksaray'daki ishal salgınında 20 binin üstünde kişi etkilendi. Etkenin nörovirüs olduğu belirlendi. Bu virüs suda, yiyeceklerde ve vücut dışında 2-3 saat aktif kalabiliyor. Bu virüsü taşıyan herhangi biri ile temas hastalığın hızla yayılmasına neden oluyor.
- TÜİK verileri 2000 yılındaki durumu bize aktarmakla birlikte yakın tarihli iki raporda aktarılanlar göz önüne alındığında sorunun bugün de sürmekte olduğu görülmektedir. DPT IX. Kalkınma Raporu Çevre İhtisas Komisyonu Raporu'na göre (2007), "kaçak/kayıp su" en önemli sorunlardan birini oluşturmakta, tesislerin eskiliği ve yetersizliğinden ya da yasa dışı yararlanmadan kaynaklanan kaçak su kullanım oranının %30-40 dolaylarında olduğunun tahmin edildiği bilgisi verilmektedir. Aynı sorunun dile getirildiği DSİ'nin 2007 Yılı Faaliyet Raporu'nda, bazı yerleşmelerde kayıp/kaçak su oranının %50'lere vardığı belirtilmektedir.
- Bu oranda kaçak su 1999'da yaşanan deprem sonrasında kentin su şebekesinin hasar görmesinden kaynaklanmaktadır.

suları” konulu bir basın açıklaması yapmak zorunda kalmışlardır. Bakanlar açıklamalarında “şehir şebekelerinde sorunların bulunduğunu bu nedenle bundan sonra suyun getirilmesi, vatan-daşa sağlıklı, kaliteli ve kesintisiz su hizmetinin yerel yönetimlerin sorumluluğunda sağlanması sürecinin denetlenmesi işini ve bu konudaki yaptırımlarını arttıracaklarını” vurguladılar. İçişleri Bakanı, belediye gelirlerinin %44 oranında artırılmış olduğunu ifade ederek “4 ay belediyelerden kesinti yapılmayacağını, belediyelerin bu gelir artışlarını vatandaşa öncelikle sağlıklı su getirilmesini sağlayacak yatırımlara aktarmalarını, ayrıca, belediyelerin sık sık içme sularının tahlillerini yaptırması, klorlama ve su deposu temizliğine de önem vermeleri istendi¹⁴ (http://www.haber3.com/news_detail.php?id=394645). Bu açıklamanın ardından İçişleri Bakanlığı valiliklere içme suyu genelgesi yolladı. Genelgede, içme sularının DSİ tarafından belirlenen standartlara uygun olarak sağlanması ve halkın endişe etmeden kullanması için gerekli önlemleri almaları istendi. Ayrıca Genelge’de “şebekeden akan içme suyunun halk tarafından endişe duyulmadan kullanılmasının temininin kamu yönetiminin asli görevleri arasında olduğunu” işaret edildi. Genelge’de yerel yönetimlerin alması gereken bir dizi önlemin yanı sıra, gerekli teknik personel kadrosunun takviye edileceği, arıtma tesislerinde çalışan personelin eğitileceği ve genelge ile öngörülen tedbirlerin yerine getirilip getirilmediği konusunun izleneceği belirtilmektedir.

Ayrıca su hizmetinden sorumlu idarelerinin gelirlerinin bir kısmını görev alanları dışında kullanarak su hizmetine harcamadığı, bu nedenle hizmetlerde aksaklıklar oluştuğu konusu da gün-

deme gelmiştir. Sayıştay’ın denetleme raporunda açıkça Ankara Büyükşehir Belediyesi’nin ASKİ’nin olanaklarını ve bütçesini su hizmetleri dışında kullandığı belirlenmiştir. Raporda “...birden fazla kurum hattının deplasmanı gerektiren işler, su ve kanalizasyon idaresi ASKİ tarafından yapılmaktadır. 13.08.2004 tarihli ve 563 sayılı Belediye Meclisi Kararında, 5216 sayılı BŞB Kanununun 27’nci maddesindeki, “yapılacak herhangi bir yatırımın Büyükşehir Belediyesi ile bağlı kuruluşlarından bir veya birkaçını aynı anda ilgilendirdiği ve tek elden yapılmasının maliyetleri düşüreceğinin anlaşıldığı durumlarda BŞB Meclisi, yatırımı kuruluşlardan birinin yapmasına karar verebilir.” hükmü dayanak gösterilerek, altyapı kurumlarından malzeme temini veya bedelinin tahsili suretiyle, ASKİ tarafından yaptırılması kabul edilmiştir. Üstelik, yapımı 1999- 2004 yıllarında kararlaştırılmış birçok iş, ilgili olduğu yıl itibarıyla yasal dayanağı olmamasına rağmen, söz konusu kararlar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Karşılaştırmalı herhangi bir maliyet analizi yapılmaksızın, birden fazla kurumu ilgilendiren işler, ASKİ’ye yaptırılmıştır” (T.C.Sayıştay Başkanlığı Performans Denetimi Raporu Büyükşehir Belediyelerinde Altyapı Faaliyetlerinin Koordinasyonu, Mayıs, 2008).

5216 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Yasası ile hizmet alanı genişleyen belediyelerin, özellikle su hizmetinin yönetimi ve işletilmesinin yeniden yapılandırılmasında sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu sorunların başında kırsal alanlara verilen su hizmetlerinin düzenlenmesi gelmektedir. Bu konuda Adapazarı Su ve Kanal İdaresi’nin (ADASU) uygulaması çarpıcı bir örnek olarak değerlendirilebilir. Sakarya’nın Karapürçek İlçesine bağlı Teketaban Köyü’ndeki çeşmelere sayaç

14 Üç bakanın açıklamasından kısa bir önce Başbakan Yardımcısı ve Hükümet Sözcüsü Cemil Çiçek, yaptığı açıklamada bazı illerde, yakın bir gelecekte içme suyu ihtiyacı bulunduğunu, bu nedenle 2008-2012 yıllarını kapsayan 5 yıllık bir eylem planı hazırlandığını belirtti. Türkiye’de 7 il merkezinde (Şırnak, Sinop, Nevşehir, Erzurum, Çorum, Aydın ve Ankara) acil su teminine ihtiyaç duyulduğunu, 34 il merkezinde 2010 yılından itibaren su açığının ortaya çıkabileceğini, 40 il merkezinin ise temin edilen su miktarının aşırı 2023 yılına kadar yeterli olabileceğinin ortaya çıktığına dikkat çeken Çiçek; bu ihtiyaçlar doğrultusunda yerel yönetimler yanında Devlet Su İşleri’nin de devreye girdiğini, söz konusu eylem planının devreye konulmasının gerekli olduğunu vurguladı. Çiçek, “2008’de ihtiyaç vardır anlamında söylemiyoruz ama kısa vadede tedbirlerin alınması gereklidir” dedi. Hazırlanan planla, belediyelerin ve İller Bankası’nın yanı sıra DSİ’nin de devreye gireceğini yineleyen Çiçek, 5 yıllık eylem planının kısa, orta ve uzun vadeli çalışmaların 3’ünü birden değerlendirmeye konuyu yaptığını söyledi. Çiçek, “Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek, Kızılırmak’tan getirilen su ile 20 yıllığına sorunun giderildiğini söylemişti. Bu suyun kullanımı ile ilgili çok eleştiri var. Ankara’nın durumu gündeme geldi mi?” şeklindeki soruya karşılık; “Kesikköprü’den getirilen su, Ankara’nın kısa vadede ihtiyacını karşılıyor. Ancak bu demek değil ki, Ankara’nın tümüyle su ihtiyacı giderilmiştir. Nitekim onunla ilgili de Sayın Başkan açıklamalarda bulundu. Önümüzdeki bir iki gün içinde Sağlık Bakanı ve Çevre Orman Bakanı, tereddüt varsa, bu konuyla ilgili açıklama yapacaktır. Ankara için şu an endişe edecek bir durum yok. Sağlık Bakanlığı ve Çevre ve Orman Bakanlığı bu işi takip ediyor. Kısa vadede Ankara’nın su ihtiyacı belli oranda ortadan kalktı. Bu türlü yatırımları devamlı yapmak, sürdürmek lazım. O yüzden biz bu planlamayı tüm Türkiye’deki iller bakımından 5 yıllığına yapmış olacağız” yanıtını verdi.

takılması için gelen ekipler halkın tepkisi ile karşılaştı. Halk tepkisinin nedenini, ...biz bu şebekeyi imece usulü ile yıllar önce yaptık. Şebeke bizim ADASU'nun değil. Bu su bizim. Önce hizmet versinler sonra gelsinler saat taksınlar” şeklinde dile getirmiştir (www.mynet.com; erişim tarihi: 22.08.2008). Her bir su kullanıcıyı (aboneyi) sayaç ile şebekeye bağlamak şebekenin yaygınlaştırılması anlamına gelmediği gibi, su hizmetinin herkes tarafından güvenli olarak erişilebilir olmasını da garanti etmez. Su sayaçlarının çift taraflı bir işlevinin olduğunu da görmek gerekir. Özellikle ön ödemeli sayaçlar, hizmetin bedelinin peşin olarak işletmeye verilmesini gerekli kıldığından “paran kadar kullan” anlayışına vatandaş teslim edilmektedir. Bu uygulamanın suya erişimin bir insan hakkı olduğu, anlayışı ile bağdaşmadığı ortadadır. Temelde halk sağlığının korunması ve kentsel yaşam kalitesinin sağlanması için kullanıcıların sürekli ve içilebilir nitelikte suya erişimleri güvence altına alınmalıdır. Bu noktada ticarileşen ve özelleştirilen su hizmetinin fiyatlandırılması önemli bir sosyal politika alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal bir politika anlayışı çerçevesinde su hizmetini fiyatlandırmakta olan belediyelerimiz vardır. Ancak genel eğilim su hizmetinden kar elde etmek olduğundan Dikili örneğinde olduğu gibi, Belediyenin su hizmetleri karşılığında uyguladığı fiyatlandırma politikasını Sayıştay Denetçisi görevi kötüye kullanma, olarak değerlendirmiş ve Belediye başkanı ve bazı belediye personelinin bu nedenle yargılanmasına başlanılmıştır. Belediyelerin ticari bir kurum olmadığını vurgulayan Belediye Başkanı Osman Özgüven su konusundaki uygulamasını bir röportajda şöyle anlatmıştır: “... su ihtiyaçtan öte bir ‘hak’tır. Pompalardan geçerken bize yüklediği elektrik maliyeti olmasa sudan asla para almam. ...Dikili’de okullardan su ücreti almıyoruz. Yerel yönetim olarak eğitim ve sağlığa çok önem veriyoruz. Para alamadığımız için okulun suyunu keserseniz ve çocuklar hastalanırsa sorumlusu biz oluruz. İbadethanelerden su parası alınmıyor, okullardan da suyun bedelinin alınmaması gerektiğine inanıyorum. Sosyal belediyecilik anlayışı içinde 10 tona kadar kullanılan sudan para almıyoruz. Bu miktar su yalnız yaşayan bir insanın, ya da yaşlı bir çiftin tüketeceği su miktarıdır” (www.gazeteport.com.tr; erişim tarihi 21.05.2008).

Belediyelerin su hizmetini kamu hizmeti anlayışı çerçevesinde yerine getirmeleri ve sosyal bir politika anlayışı içinde hizmetin fiyatlandırılması Dikili özelinde olduğu kadar tüm belediyeler tarafından su tasarrufunun da bir aracı olarak kullanılabilir bir model olarak benimsenmelidir.

Basın tarafından kamuoyuna aktarılan haberler çerçevesinde, belediyelerin su hizmetini temin etme yöntemlerine baktığımızda, kaynaktan çeşmeye suyun güvenli ve içilebilir nitelikte sağlanmasının birincil amaç olduğu görülmektedir. Ancak bu hizmetin sağlanmasının önündeki en önemli sorun gerekli altyapı yatırımlarının yapılması için finansmanın sağlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Belediyeler bu sorunu aşmak üzere farklı finansman yöntemlerine başvurmaktadır. Bu anlamda Çorlu Belediyesi’nin içme suyu ihalesi konusunda basına yansıyan haber, yazının daha sonraki bölümünde yapılan tartışmalara da giriş oluşturmak üzere aşağıda aktarılmaktadır.

Çorlu Belediye Başkanı Altan Ersin; “Proje Sonunda, Çorlu Memba Suyu İçecek” Kamuoyunda su ihalesi olarak bilinen Su Getirme ve Altyapı İmtiyaz İhalesi ile ilgili açıklamalarda bulunan Çorlu Belediye Başkanı Altan Ersin, suyun satılmadığını su satılma vaadinin satıldığını söyledi. Başkan Ersin; “Firma içilebilir suyu getirecek, getireceği suyu satacak. Bu satışlardan da Çorlu Belediyesine ortalama %29 oranında pay aktaracak” dedi.

Çorlu ‘nun yeraltı sularına ilişkin bilgiler de veren Başkan Ersin; “Bugün her kazdığımız kuyu 400 metrelere ulaşıyor. Şehirde birkaç tane bölgede yerin altından kaynaklanan lağım kokusunu andıran kirlilik söz konusu. Bir kısım sularımızda gaz çıkıyor. İnsanlar bununla ilgili farklı bir hizmetin alınmasının özlemini çekiyor. Musluğu açtığımızda bardağı dayayıp içebileceğimiz suyumuz olsun diyorlar. Sularımız kokmasın, bizleri endişelendirmesin diyorlar. Acaba Aksaray da ki olay bizim başımıza gelir mi endişesi taşıyorlar. O olayın benzeri bizim de başımıza gelir. Çünkü yerin altındaki bütün borularımız hem asbestli hem de kevgir gibi yorgun. Bunların hepsinin iki yıl içerisinde yapılabileceği bir alternatif var önümüzde ihalesi yapıldı ve

Türkiye’de tek gösteriliyor” ...; “78 kilometre uzaklıktan su buraya gelecek, şehrin girişinde damıtması yapılacak bu damıtmanın ardından herkesin içebileceği gibi hal aldıktan sonra yenilenmiş ve kanser etmeyen borulardan bütün şebekeye dağılacak ve insanlar bunda sonra damacana su almaktan kurtulacak. Bu projemizde şehrin tüm noktalarında içme ve kullanma suları içilebilir olacak, dağdaki memba suyu gelecek. ‘Çorlu Belediyesi ‘nde para var mı ’ (yok) ‘Çorlu Belediyesi ‘nden para çıkıyor mu ’ (çıkıyor) ‘Çorlu Belediyesi su fiyatını arttırıyor mu’ (arttırmıyor). bugün Çorlu Belediyesi bunu başarınca ‘bu rantabl bir proje değildir’ diyor. Nedir senin projen diye sorunca ‘yok’ diyor. ‘Su nimettir satılmaz’ diyor. Su satılmadı, getirilme vaadi satıldı. İçilebilir suyu getirecek, getireceği suyu satacak. Pazartesi, 02 Haziran 2008 (www. avrupayakasi-gazetesi.com)

Son yıllarda Çorlu belediyesi gibi birçok belediye, içme suyu başta olmak üzere altyapı alanında karşılaştıkları finansman sorununu çözmek için imtiyaz sözleşmeleri ile hizmetin tamamını özel sektöre bırakma, eğilimi içine girmişlerdir. Çorlu Belediyesi’ni öne çıkaran ise haberde geçen “suyun satılma vaa-dinin satılması” ifadesidir. Belediye suyun kaynaktan kente getirilmesi ve abonelere suyun iletilmesi işi karşılığında, su abonelerinden elde edilen gelirin %29’u oranında kar bölüşümü ile su hizmetini özel sektöre 35 yıllığına¹⁵ devretmektedir. Temelde içme-suyu kalitesinin arttırılmasını bir hizmet olarak gören belediye diğer taraftan su hizmetini bir bütün olarak ve her aşamasında kamunun görev, yetki ve sorumluluğunda olduğunu yadsımakta ve uzun dönemli olarak başta belediyenin su gelirleri olmak üzere, kent su yönetimindeki kamu varlığını tasfiye etmektedir.

II. Beşinci Dünya Su Forumu Ev Sahipliğine Hazırlanırken Türkiye’nin Su Politikasını Belirleyen Yasal Yönetmelik ve Kurumsal Düzenlemeler

2000 yılı sonrasında ulusal ve yerel su yönetiminin yeniden düzenlenmesi konusunda yapılan çalışmaları iki ana grup altında değerlendirebili-

riz. Birinci grubu kentsel su ve kanalizasyon hizmetlerinin belediyeler eliyle özel sektöre devrini içeren düzenlemeler, ikinci grubu ise yüzey ve yer altı suları olmak üzere su kaynaklarının kontrolünün ve kullanımının enerji ve sulama barajları aracılığıyla özel sektöre devredilmesini sağlayan yasal ve kurumsal yapıdaki değişiklikler oluşturmaktadır.

Kentsel Su ve Kanalizasyon Hizmetlerinin Belediyeler Eliyle Özelleştirilmesi

1980’lerde İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi’nin kuruluşu ile başlayan su hizmetinin ticarileştirilmesi, 1990’larda Bursa, Antalya su ve kanal idareleri, Çeşme altyapı birliği örneklerinde olduğu gibi, hizmetin özelleştirilmesinde denenilen farklı yöntemler aracılığıyla hizmetin ulus ötesi şirketler için bir yatırım alanı olma süreci, 2000’lerde de hızla devam etmektedir. Bu süreçte paralel olarak belediye su ve kanalizasyon hizmetleri için hem teknik hem de finansal bir destek bankası olan İller Bankası’nın tasfiyesi, kurumsal diğer önemli bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980’li yıllardan bu yana İller Bankası odaklı model değişmeye başlamış, sektör doğrudan belediyelere bırakılarak tesislerin finansmanında dış kredi kullanımını arttırmıştır. Su ve kanalizasyon idareleri, en fazla dış kaynak kullanan kamu kurumları haline gelmiştir. Belediyeler temel olarak kamu hizmeti üreten kuruluşlar olmalarına karşın, son dönemde su hizmetlerinin tamamını özelleştirmektedirler. Özelleştirmenin imtiyaz anlaşmaları ile dış kaynaklı finansman ve hibe kredilerin ön koşulları doğrultusunda üç farklı şekilde gerçekleştirildiği söylenebilir.

İmtiyaz Anlaşmaları İle Hizmetin Özel Sektöre Devri

Tesislerin inşası karşılığında belirli bir süre için hizmetin özel sektöre devredilmesi, büyük küçük belediye ayrımı olmaksızın son yıllarda artış göstermekte ve yaygınlaşmaktadır. Bir yerel hizmet olan ve belediyelerin görevleriyle özdeşleşmiş olan su ve kanalizasyon hizmetleri özel sektöre belirli bir süreyi içeren imtiyaz anlaşmaları ile devredilmektedir. İmtiyaz anlaşmalarının özelliklerini değerlendirebilmek için en uygun örnek,

belediyelerin su ve kanalizasyon işleri için Resmi Gazete de verdikleri ihale ilanlarıdır.

Edirne Belediyesi'nin 12.02.2007 tarihli Resmi Gazete¹⁶ ilanından anlaşıldığı üzere 15 yıl süreyle kent su hizmetinin özel sektöre devredilmesi söz konusudur. İmtiyaz süresini daha geniş tutan belediyeler de bulunmaktadır. 11.08.2007 tarihli Resmi Gazete¹⁷'nin ihale ilanları bölümünde Kars Belediyesi'nin belirlediği hizmetleri yapmak üzere kendi sorumluluğundaki su hizmetini 49 yıllığına özel sektöre devretmeyi planladığını görüyoruz. Didim Belediye Başkanlığı'nın (Resmi Gazete 06.01.2007)¹⁸ ihale ilanı, söz konusu finansman teminine örnek olduğu gibi atıksu hizmetinden elde edilen gelirin diğer altyapı gereksinimlerinin finansmanı için de kullanılmasını öngörmesi açısından imtiyaz sözleşmesi konularına yeni bir açılım getirmektedir. Benzer bir uygulama ise Isparta Şarkikaraağaç Belediye Başkanlığı'nın ihale ilanında da görülmektedir (Resmi Gazete -24.03.2007). Şarkikaraağaç Belediyesi'nce ilanda belirtilen koşullar ve projenin hayata geçirilmesi karşılığında istenilen hizmetler "içme suyu drenaj isale hattı, şebeke onarımı, kanalizasyon, yağmur suyu inşası, arıtma tesisi inşaatı, kilit parke taş ile yol kaplanması, kaldırım, refüj yapılması işleri, şehir içi sinyalizasyon ve kapalı pazar yeri yapımı işi" olarak sıralanmıştır. Su ve atıksu hizmetlerin-

den elde edilen gelirlerin sadece bu hizmetlerin finansmanında kullanılmadığı ve bu uygulamanın büyük şehir belediyeleri ile sınırlı olmadığı görülmektedir. Kısaca su ve kanalizasyon hizmetleri gelirleri, belediye bütçesinin gelirleri arasında diğer hizmetlerin sağlanması için kaynak yaratabilecek kadar büyük ve önemli bir kalemdir. İmtiyaz anlaşmaları ile bu gelirin özel sektöre transferi söz konusudur.

Kamu Kaynaklarının Dışında Dış Piyasalardan Sağlanan Finansmana Dayalı Altyapı Tesislerinin İnşası

Belediyelerin su ve kanalizasyon hizmetinin iyileştirilmesi kapsamında ikili anlaşmalarda, Alman Hükümeti tarafından sağlanan krediler başı çekmektedir. "Yerel Yönetim Hizmetlerine Nitelik Kazandırılması Projesi" 11 Aralık 1998'de Türkiye Almanya ikili teknik yardım anlaşması kapsamında yapılmaya başlanmıştır. Kredisinin kaynağı GTZ¹⁹'dir. Bu proje kapsamında 12 belediye seçilmiştir. Bu belediyeler Çubuk, Sivas, Malatya, Tarsus, Denizli, Kalkan, Ereğli, Samsun, 19 Mayıs, Kayseri, Ürgüp, Zeytinli'dir.

GTZ (KfW) belediyelerle yaptığı kredi anlaşmalarında, büyük şehir statüsünde olmayan belediyelerde de su ve kanalizasyon idareleri şeklinde belediye içinde bütçe açısından özerk bir

- 16 Edirne Belediye Başkanlığı İçme Suyu Temin, Tesis, Su Arıtma Tesisi Rehabilitasyonu ve İşletilmesi İşine ait İmtiyaz Devri İhalesi: 1. İhale Konusu İş: Edirne Belediyesine ait içme suyuna ait işletme planları ve mücavir alan sınırları içerisinde, gerekli tesislerin maliyeti imtiyaz sahibince karşılanmak suretiyle yapılması; halen mevcut arıtma tesisinin, ana su deposunun, pompaj ve derin su kuyularının ve diğer su tesis ve şebekesinin devralınması, bunların bakım, onarım ve yenilemelerinin yapılması, her yıl 10 km şebeke yapılması, su sayaçlarının okunması ve tahsilâtın yapılması kar ve zararı imtiyaz sahibine ait olmak üzere işletilmesi ve imtiyaz süresi sonunda yeni kurulacak olanlarla birlikte devralınan tesis ve şebekelerin her türlü borçtan arı, bakımlı ve kullanılabilir durumda bedelsiz olarak idareye devri işi 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 15. maddesinin birinci fıkrasının (e) bendi ile aynı maddenin üçüncü fıkrasının vermiş olduğu yetkiye istinaden 15 yıl süre ile imtiyaz verilmesi işi 2886 sayılı Devlet İhale Kanununa göre kapalı teklif usulü uyarınca ihale edilecektir.
- 17 Belediyemiz, Kars İli içme suyunun gereksiniminin temini TSE'ce belirlenmiş su kalitesine göre temini, içme suyu şebekesinin değişimi, iyileştirilmesi, yeni yerleşim birimlerine su şebeke iletim hatlarının projelendirilip yapımı, atık su arıtma tesisi yapımı ve kanalizasyon sisteminin çalışır duruma getirilmesi ve gerekli görülen yerlerde su depolarının yapımı, mevcut pompaların bakım, onarım ve yenilenmesi ve bütün bunlarla ilgili olarak işletme personel ve enerji giderlerinin imtiyaz sahibi tarafından karşılanması koşulu ile 5393 sayılı Belediye kanununun 15. maddesinin 1. fıkrasının (e) bendi ile aynı maddenin 2. fıkrası uyarınca 49 yıllığına imtiyaz devri yoluyla özel sektöre yaptırılıp işletirilmesi için imtiyaz verilmesi işi (iş) 2886 sayılı Devlet İhale Kanununun 51 inci Maddesinin Birinci Fıkrasının (g) Bendi hükmüne göre Pazarlık Usulü ile ihale edilecektir.
- 18 "Aydın İli Didim Belediyesi'nce ihale şartnamesi ilanda belirtilen koşullar ve projenin hayata geçirilmesi karşılığında belediyemizce aylık toplanan atık su bedelinin fi nansmanı sağlayan fi rmaye gelir paylaşımına esas teklif edilen ve belediyemizce onaylanan süre ve oran dahilinde paylaşım koşullarıyla verilmesi karşılığında; 1. Fevziye Mahallesi sahil düzenlemesi işi, 2. Pazaryeri gereği membran ve otopark düzenlenmesi işi, 3. İkinci kademe kanalizasyon ve yağmursuyu deşarj hatlarının yapımı işi, 4. Kent Meydanı ve rekreasyon alanının yapımı işi, 5. Şehir içi yolları sathi kaplama ve sıcak asfalt ile kaldırımların parke taşı ile kaplanması işi, 6. Şehir içi yolların kavşak ve sinyalizasyon işlerinin yapımı, 7. İtfaiye ve sivil savunma binası yapılması işi, 8. 10.000 m³'lük içme suyu deposunun yapımı işi, 9. Deniz deşarjının yapımı işi, 10. İkinci koy taş dolgu ve kıyı düzenlemesi"
- 19 Alman Hükümeti ve GTZ aracılığı ile yürütülen bir diğer projede "Türkiye'de Belediye Su Altyapısı Programı" adında belediyelerin su ve kanalizasyon şebekeleri ile atıksu arıtma tesislerinin projelerinin fi nansmanına ilişkin bir yatırım programıdır. Finansörler arasında Avrupa Yatırım Bankası'da yer almaktadır.

su yönetimi yapısının oluşturulmasını gerekli görmüştür. Malatya (MASKİ), Tarsus²⁰ (TASKİ), Batman (BASKİ), Siirt (SİSKİ) ve Van (VASKİ) kentlerinde su hizmetlerini sağlayan belediye yönetimlerinde bu uygulama gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında bu uygulamaya Sivas ve Denizli kentleri de katılacaktır. Bu tür örgütlenmenin amacı, gelir-gider şeffaflığını ve geri ödemeye konu olacak yatırımların hesabının ayrı tutulmasını sağlamaktır. Bu yaklaşım, dış krediye geri ödeme garantisi veren Hazine Müsteşarlığı tarafından da benimsenmiştir. Büyükşehir su ve kanal idareleri modeli örnek alınarak, 1580 sayılı yasanın 19.maddesinden esinlenerek su ve kanalizasyon hizmetlerinin bir belediye işletmesi bünyesine alınması önerilmektedir”. Görüldüğü gibi 100.000-300.000 nüfuslu belediyelerde de su ve kanalizasyon hizmetinin sunulduğu yapı değiştirilmektedir.

Hibe Krediler

Dünya su politikasını biçimlendiren aktörlerin ülkelerin yasal, yönetsel ve kurumsal yapılarını yeniden düzenledikleri en önemli araçları hibe kredilerdir. Son dönemde Türkiye’ye sağlanan hibe kredilerin başında ‘AB Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım Programı’ kapsamında verilen krediler gelmektedir. Sağlanan hibe krediler ile birçok yerleşmenin su ve kanalizasyon altyapı tesislerinin finansmanı gerçekleştirilmiştir.

AB’nin Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım Programından destek alan Ağrı, Kayseri, Konya, Malatya (AKKM) Düzey 2 Bölgeleri Bölgesel Kalkınma Programı kapsamında; Kayseri’nin doğusundaki Gesi Beldesi’nin kanalizasyon atıklarının uzaklaştırılması için kanalizasyon toplayıcı (kollektör) hatlarının yapılması (AKKM Programı Hibe sözleşmesi TR0405.02/SSI/004, Gesi Bağları Kanalizasyon Projesi). Samsun İçme Suyu, Çakmak Barajı Havzası’nın Evsel Atıklardan Koruma Projesi (SKE Programı Hibe sözleşmesi TR305.02/SSI/029), Kocasinan İlçesi- Erkilet Belediyesi (ERKİLET AB-I HAYAT PROJESİ- (TR0405.02/SSI-05), Kay-

seri-Hacılar Belediyeleri (TR0405.02/SSI-002) tarafından kullanılan krediler sıralanabilir.

Benzer şekilde, “İçme ve Kullanma. Suyu Üretim Tesislerinin Geliştirilmesi” amacı ile “AB’nin Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardım Programlaması” kapsamında Konya Büyükşehir Belediyesi (TR0405.02/SSI/030) ve İncesu Belediyesi (TR0405.02/SSI/003), Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli Düzey 2 Bölgeleri Bölgesel Kalkınma Programı kapsamında Elazığ Belediyesi (TR0405.02/SSI/77), Ovacık Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği (CFCU-TR0405.02/ SSI) ve Tunceli Belediyesi (TR0405.02/SSI/100- 02) hibe kredi kullanmışlardır.

AB uyum kredileri ile paralel çalışan Dünya Bankası Ülke Destek Stratejisi (CAS)²¹ kredileri de son dönemde su ve kanalizasyon hizmetleri sunan belediyelerin ve İller Bankası’nın kurumsal yapısının değiştirilmesinde önemli katkıları olmuştur. CAS kapsamındaki krediler su ve kanalizasyon altyapısının yaygınlaştırılmasının yanısıra AB’nin atık su arıtma ölçütlerine uyum sağlanması için yapılacak kanalizasyon şebekesi ve arıtma tesislerinin finansmanını da desteklemektedir.

Dünya Bankası 2000-2005 yılları arasında sektöre 2,6 milyar Dolar kredi vermiştir. Bu kredilerin çoğunluğu “Binyıl Kalkınma Hedefleri” doğrultusunda kanalizasyon ve atıksu arıtma tesislerinin yapımı içindir. Dünya Bankası, Türkiye’nin de içinde bulunduğu, 19 ülkenin su yasalarını oluşturmalarına, belediye yönetimlerinin gelişmesine ve su ve atıksu idarelerinin iyi işletilmesine “teknik destek” adında krediler vermeye başlamıştır. Teknik destek kredisi içinde Dünya Bankası kaynaklarının yanısıra sektörde dünya devi olan şirketlerin ana ülkelerinin gelişme bankalarından, bölgesel kalkınma kuruluşlarından sağlanan finansman ile belediye ve hükümetlerin katkıları da bulunmaktadır. Dünya Bankası bu kredilerin verilmesindeki amacı, hizmetlerin finansmanının sürdürülebilirliğini ve hizmetin etkinliğini geliştirmek üzere yerel

20 Tarsus Belediyesi-TASKİ altyapı sistemlerinin iyileştirilmesi ve atıksu arıtma tesisi kurulması amacıyla KfW’den 10 yıl ödemesiz 20 yıl geri ödemeli %2 faizle 19,5 milyon Avro kredi almıştır.

21 Ülke Destek Stratejisi: Dünya Bankası İcra Direktörleri Kurulu’nun 1998 Temmuzunda, kabul ettiği yeni bir politika olarak ortaya çıkmıştır. DB’nin 1998 yılından itibaren uygulamaya koyduğu yeni çalışma yöntemi olan CAS, müşteri ülkelerin gelişme hedeflerini başarmalarına yardım etmek için DB Grubunun çalışma planını ayrıntılı şekilde anlatan bir dokümandır. Bu doküman, DB Grubunun, borç verme, analitik çalışma ve teknik yardım gibi, ülkede planlanan faaliyetlerinin tümünü anlatır.

idareleri teşvik edici gerekli araç ve yöntemleri bulmaya çalışmak olarak açıklamaktadır.

Son dönemde, Türkiye'nin Dünya Bankası'ndan aldığı krediler arasında su ve kanalizasyon hizmetleri yönetim politikalarını etkileyebilecek olan, Avrupa Birliği Çevre Direktiflerini yerine getirmek amacıyla, çevre altyapısının iyileştirilmesine dış finansman katkısının sağlanmasına yönelik olarak 2004 yılında, aldığı "Belediye Hizmetleri" adlı proje kredi ön plana çıkmaktadır. 275 milyon ABD Doları tutarındaki kredi, 2005 yılı Haziran ayında proje süresi 5 yıl (2010) olarak onaylanmıştır. Proje raporunda, kredinin Türkiye'ye verilme nedeni şu şekilde açıklanmaktadır. "Su ve atıksu işleri doğası gereği kamu destekli yatırımları gerekli kılıyor. Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin Çevre Direktiflerini karşılama maliyetini 2005-2020 arasında 40 milyar ABD Dolarını aşan bir değer tutacaktır. Bu proje kredisi ile çevrenin iyileştirilmesi, su kalitesi, atıksu ve katı atık işletme hizmetlerine destek sağlanacaktır." Bu destek kredilerinin su idarelerinin belediye yapısı içinde özerk birimler haline getirilmesinin ötesinde bir amaç taşımadığı söylenebilir.

Dünya Bankası Türkiye'de kamu yönetiminin su hizmetleri açısından durumunu da değerlendirdiği, "Türkiye Ülke Destek Stratejisi 2004-07 MY Tamamlama Raporu"nda (Ocak, 2008) Uzun Dönemli 23 yıllık bir süreyi içermekte olan 9.Kalkınma Planı ve 2002 yılında Hükümetin Acil Eylem Planı içinde de yer alan kalkınma hedefleri arasında altyapı hizmetlerinin etkinliğini arttırmak ve çevreyi koruma konusunda, Türkiye'nin uzun erimli stratejik hedeflerinin başarılması doğrultusunda önemli ilerlemeler kaydettiği belirtilmiştir. Raporun.3-16 (iv) kısmında yerel yönetimler konusundaki değerlendirmede; "Türkiye nüfusunun %70'inin şehirlerde yaşamasından dolayı, su, atıksu, katı atık yönetimi ve şehir içi ulaşım gibi temel belediye hizmetlerine duyulan ihtiyacın giderek büyüyen bir öncelik haline geldiği" vurgulanmıştır. Ayrıca "temel hizmetlerin yerine getirilmesinde özellikle belediyelerin yetersiz kaynaklara ve yerel seviyede yetersiz finansal yönetime sahip oldukları" belirtilmiş ve "uzun erimli finansmana erişimlerine olanak tanımayan gelişmemiş bir belediye borç piyasasının olması" sorunun temel kaynağı olarak gösterilmiştir. Orta

vadedeki zorluklardan birisi olarak, "yüksek şehirleşme oranı ve AB'nin çevre direktifleri bağlamında hizmet sunumunun maliyetinin yüksek olduğu, bunun için de yerel yönetimler ile ilgili birkaç yasanın onaylanmasıyla yerel düzeyde daha etkili bir kaynak yönetiminin ve finansal yönetimin yolunun açıldığı", belirtilmiştir.

Raporun 3.17 kısmında ... "Hükümet belediye ve merkezi yönetim düzeyinde yönetişimin geliştirilmesi, su temini ve atık su yatırımlarının verimliliğinin artırılması konularında Hükümete yardımcı olduğu; Performans izleme Sistemlerinin Geliştirilmesine yönelik hibe kredi ile Hükümetin Türkiye'nin yerel yönetim sektörüne sağlanan kamu fonlarının gözetiminin güçlendirilmesine, yerel yetkililerin hesap verebilirliklerinin geliştirilmesine ve sektörün kamu harcama yönetiminin iyileştirilmesine yönelik çabalarını desteklediğini" açıklamıştır.

Dünya Bankası'nın sektöre ilişkin Türkiye'yi değerlendirdiği bir başka raporunda, Hükümetin 2007-2013 dönemini içeren orta vadeli programında, ekonomik kalkınmayı sürdürecektir yapısal reformların uygulanması konusunda, kişi başına milli geliri iki katına çıkarmak, çevreyi de koruyarak kamu hizmetlerinin kalitesini iyileştirmek şeklinde başlıca hedefler olduğu ve bu hedeflere ulaşmak üzere izlemesinin uygun olacağı politikalara değinmiştir. Bu kapsamda Rapor'da özel sektör ve kamu birimlerinin gelişme önerilerini koordine etmek ve kolaylaştırmada Hükümet önemli bir rol üstlenir ifadesinde kendini gösterdiği gibi aracılık ve yasal altyapının rekabeti teşvik edici koşulları sağlaması görevi ile merkezi yönetimin görevi ve sorumlulukları net bir şekilde tanımlanmaktadır. Bu anlamda su ve katı atık işletmeleri için kurumsal çerçevenin iyileştirilmesi de önerilmektedir: "Bugün su ve katı atık işletmelerinin farklı kurumların sorumluluklarında olduğu, yerleşim, sanayi ve tarım için artışı süren ve çatışan su taleplerinin ve artan kaynak kirliliğinin uzun süreli ayrı kurumların az koordineli şekilde suyun kalitesi ve su miktarının işletiminde hakim olmasının ekonomik olmadığı", vurgulanmaktadır (prg.108). Rapor'da, çözüm olarak planlama, lisans verme, veri toplanması, işlenmesi ve analizi, kaynakların yönetimini düzenleyici fonksiyonlarını yerine getiren tek bir otoritenin daha etkin olduğu savunularak merkezi bütünsel bir su kaynakları

yönetimi önerilmektedir. Havza temelli kurumsal bir yapılanmanın mevcut su yönetimi yapısına yeni bir bürokratik parça olarak eklenmesinin fayda ve zararlarının dikkatli analiz edilmesi gereğine de dikkat çekilmiştir. Rapor'un 109'uncu paragrafında, belediyelerin su ve kanalizasyon hizmetlerine yönelik olarak merkezi yönetim tarafından sübvansede edilmesi eleştirilerek bu durumun merkezi yönetim reformları arasında düzenlenecek öncelikler arasında yer aldığı vurgulanmaktadır. Merkezi yönetimin kaynaklarından İller Bankası ve Devlet Su İşleri bütçesine yapılan transferleri, Hazine garantili belediye borçlanmasını ve Belediyelerin merkezi hükümetin sübvanselerine bağımlılığını azaltmak için gerekli işlemlerin üç reform ayağına ihtiyaç olduğu belirtilmektedir: Birincisi yönetişimin iyileştirilmesi, ikincisi yatırımların etkinliğinin ve finansman şemalarının kullanıcı ödemeleri ile sınırlandırılmasının iyileştirilmesi, üçüncüsü işletme verimliliğini arttırmak. Rapor'un 114'üncü paragrafında bu üç konuyu birlikte çözmek üzere yeni bir model olarak kamu-özel sektör ortaklığı ve işletme etkinliğini artırmaya yardımcı olabilecek uygun sübvansede şemasının tasarımı çözüm olarak sunulmuştur. Ayrıca Rapor'da (paragraf 110) belediyelerin kamunun sahip olduğu sistemlerin işletilmesinde kamu özel ortaklığı yöntemini daha fazla kullanma arayışına gitmeleri gerektiği; küçük belediyeler de ölçek ekonomilerine erişebilmek ve operasyonlarının sürdürülebilirliklerini güvence altına alabilmek için bölgesel birlikler oluşturması konusunda önerilere de yer verilmiştir (World Bank, Turkey Country Economic Memorandum, vol:1,2008). Bu önerilerin bugün ulusal su politikası olarak benimsenmiş olduğu görülmektedir.

Yüzey Sularının Kullanım Hakkının Yerel Yönetimlere Devri Ya Da Suyun Özel Sektöre Devrine Bir Köprü Olarak Yerelleştirme

1990'ların ilk döneminde Dünya Bankası'nın tarım ve çevre sektörlerinin her ikisini de kapsayan Sulama Projesi ve Doğu Anadolu Su Havzası Projesi içerikleri itibariyle birbirlerini tamamlamaktadır. İlk proje sulamanın özelleştirilmesindeki atılıma ve su kullanıcıları birliklerini desteklemeye katkıda bulunurken ikinci proje havza yönetimi konusunda model geliştirmiştir.

Dünya Bankası'nın Haziran 2006 tarihli Türkiye'de Su Yönetimi üzerine hazırladığı Raporunda, sürdürülebilir su yönetimi ve gelecekteki su sorununun önüne geçilmesi için DSİ'nin sulama projelerinden vazgeçmesi önerisi bulunmaktadır²². Bugün DSİ'nin enerji üretimi amaçlı su kullanımı konusundaki görev ve yetkileri de Su Kullanım Hakkı Anlaşması Yönetmeliği çerçevesinde yerel yönetimlere ve özel sektöre devredilmeye başlanmıştır.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kapatılmasının ardından Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün ve İller Bankası'nın yatırımcı kuruluş olmaktan uzaklaştırılmasıyla, enerjiden tarıma, içme suyuna kamu eliyle yatırımın yapılması, bu tesislerin planlanması, yapımı, bakımı ve işletilmesi konusunda söz sahibi idare olmaktan uzaklaştırılmışlardır. Bu yolla su yönetimindeki ulusal kontrol kamu adına zayıflatılmıştır²³. Bu eğilim açıkça 5539 sayılı Yap İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim tesislerinin kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Yasada Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yasa'nın "Geçici 4.maddesinde yapılan düzenlemede görülmektedir"²⁴.

22 DSİ Genel Müdürlüğünde Sulama Suyu Satış ve Dağıtımının özelleştirilerek özel sektöre devredilmesi çalışmaları sürdürülmektedir. Bu kapsamda öncelikle Diyarbakır - Silvan ve Balıkesir - Manyas sulama suyu özelleştirilmesinin altyapısı oluşturulmaktadır. Diğer yandan Fırat, Dicle ve Kızılırmak olmak üzere 12'den fazla akarsuyun ve göletin kullanım hakkının 49 yıla kadar vadeler ile sulama amacıyla özel sektöre devri planlanmakta olup bu projenin sulama amacıyla sınırlı kalmayıp kısa süre içerisinde içme suyu alanına da uzanacağı hükümet yetkilileri tarafından dile getirilmektedir. "Devletin boşa akan su kaynakları değerlendirme girişimi" olarak kamuoyuna yansıtılan proje, akarsuları metaya dönüştüren açık bir özelleştirme girişimidir (Çevre Mühendisleri Odası, 2007 Su Raporu).

23 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Yasası ile DSİ katma bütçeli kamu kurumu statüsünden alınarak genel bütçeli bir kurum haline gelmiştir. Ardından 5428 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Yasa ile Anayasanın 163.maddesinde yer alan "genel ve katma bütçelerle" ifadesi "merkezi yönetim bütçesiyle" şeklinde değiştirilmiştir.

24 Yasanın kabul tarihi:01.07.2006, R.G.tarihi:10.07.2006 ve R.G.sayı:26232, "Geçici Madde 4 - Çok maksatlı projeler ile bu Kanunun yürürlüğe girmesinden önce İkili İşbirliği Anlaşmaları kapsamında yer alan projeler ve önceki yıllar yatırım programlarında yer alan projeler, lisans alınmasına gerek olmaksızın, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından yedi yıl içinde yapılabilir veya yaptırılabilir. Bu projelerin hidroelektrik üretim tesislerinin yapımı aşamasında, elektrik üretim tesisleri, 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu kapsamında faaliyet göstermek üzere özel sektör başvurularına açılır. Dört ay içerisinde başvuru olmaması halinde, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilebilir"

Aynı süreçte su ile temelde doğrudan etkileşim içinde olan yasalarda değişiklikler yapılarak devletin su havzaları üzerindeki koruma işlevi kaldırılmaktadır. Bu durum 26.05.2004 tarih ve 5177 Sayılı, Maden Kanunu ve Bazı Yasalarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yasanın maddelerinde açıkça görülmektedir. Su havzaları madencilik faaliyetlerine açılmış, petrol ve jeotermal kaynak ve maden arama faaliyetleri Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) kapsamı dışına çıkarılmıştır. Ayrıca “Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği” değiştirilerek mutlak koruma alanı 300 metreden 100 metreye düşürülmüş, koruma alanları içinde yer alan yapılar af getirilmiştir. İçme ve kullanma suyu rezervuarının maksimum su seviyesi noktasından 1 km.lik mesafeden itibaren, madencilik faaliyetlerine olanak sağlanmıştır.

Bu tablo Türkiye'nin 2009 yılında ev sahipliğini üstleneceği 5. Dünya Su Forumu öncesindeki su politikalarının özetidir.

Sonuç Yerine: Su kaynakları Üzerinde Kentsel Gelişimin Hafifliği

Planlı/plansız kentsel gelişme, su kaynakları ve altyapısı için önemli bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun alanları, “DPT IX. Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi İhtisas Komisyonu Raporu”nda şu şekilde sıralanmıştır: “Kırsal alanda sulama alanları için yapılan altyapının hızlı nüfus artışı, kırsal nüfusun düzensiz ve denetimsiz olarak kentlere göçü, sanayileşme, tarımsal toprakların yüksek rant beklentisiyle arsaya dönüştürülmesi, turizm ve ikinci konut yatırımlarının değer kazanması, yapay fiyat artışları gibi nedenlerle; çiftçilerin verimli ve iyi nitelikli toprağı elden çıkarması ve tarımda kullanılan arazinin her geçen gün azalmasıdır”. 2005 yılı itibarıyla, DSİ tarafından geliştirilen sulama alanlarının yaklaşık %4'ü sanayi, yerleşim ve turizm alanına dönüşmesinin sonucunda, sulamaya açılan alanlara yapılan yatırımlar atıl kalmış, kaynaklar boşa harcanmıştır. (DPT IX. Kalkınma Raporu Toprak ve Su kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi İhtisas Komisyonu Raporu, 2007)

Ülkemizde su kaynaklarına dair bir diğer sorun da, su havzalarındaki yapılaşmadan kaynaklanan su kirliliğidir. 1988 yılında yürürlüğe giren ve 2004 yılında değiştirilen “Su Kirliliği Kontrol

Yönetmeliği” kapsamında, tüm içme suyu havzalarına getirilen bu yasaklamaların bilimsel temellere dayandırılmaları için her kaynağın kendine özgü teknik ve sosyo-ekonomik özellikleri dikkate alınarak koruma-kullanma dengesi çerçevesinde su kaynaklarında koruma ilkelerinin belirlenmesinin gereği üzerinde durulmuştur. Bu ilkeler doğrultusunda, havza koruma planlarının yapılması, belirlenecek özel hükümlerin imar planlarında aynen yer alması ve idare tarafından uygulanması, bu yolla tüm gelişmelere yön verilmesi, temel politika olarak belirlenmiştir. Ancak, uygulamada su havzalarında belirlenen koruma bölgelerindeki yapılaşma taleplerine karşı konulamamış, bu konuda yerüstü su kaynaklarının korunması ile yerleşim yeri ihtiyacının birlikte düşünülmesine yönelik sağlıklı bir seçenek geliştirilememiştir (DPT IX. Kalkınma Raporu Toprak ve Su kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi İhtisas Komisyonu Raporu, 2007).

Bir başka sorun ise, altyapı tesislerinin artan nüfus ve saçaklanarak yayılan yerleşme deseni karşısında yetersiz kalmasıdır. 2004 yılı verilerine göre belediyelerde şebekeli içme suyuna erişim oranı %93 dolayında bulunsa da, kentsel gelişmenin plansız biçimde sürmesi içme suyunun sağlıklı ve sürekli biçimde sağlanmasının önünde engel oluşturmakta, büyük yerleşim yerlerinin su gereksiniminin karşılanmasında güçlükler çekilmektedir. Kırsal kesimde, yerleşimin dağınıklığı ve kimi yerlerde kaynakların yetersizliği önemli sorunlar doğurmaktadır. Yeraltı sularının yoğun biçimde kullanılması su düzeylerini düşürmekte, özellikle kıyı bölgelerinde tuzlanma oluşumu tatlısu kaynaklarını tehdit etmektedir. Su kaynaklarının çevresindeki yapılaşma ile tarım ve sanayi etkinlikleri su kaynaklarındaki kirliliğinin en önemli nedenlerindedir. Orman varlığının tahribi ve erozyonun hızlanması, içme suyu kaynaklarını olumsuz yönde etkilemekte, göllerin ve barajların dolmasına neden olmaktadır (DPT IX. Kalkınma Raporu Çevre İhtisas Komisyonu Raporu, 2007)

Planlı/plansız kontrolsüz yapılaşmanın su kaynakları üzerindeki baskısına örnek olarak Trakya bölgesi verilebilir. Trakya MARÇEP tarafından Trakya'nın su rezervlerinin bittiğini açıklayan haberde, “Çorlu'da son yıllarda hızlı ve çarpık sanayileşme nedeniyle yeraltı ve yerüstü kaynaklarının önemli ölçüde zarar gördüğü, tüm bu

gelişmelerin sonucunda, Çorlu'nun susuz bir kent olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir". Ayrıca haberde, "sanayi tesislerinin yeraltı sularını üretimde kullanması ve atıksuların arıtma işlemi uygulanmadan nehirlere ve suyu biten kuyulara basılması sonucunda kirli suların yeraltı sularına karışması ile su kaynaklarının kirlendiği", açıklanmaktadır (www.ayrintilihaber.com; 11.08.2008).

Yeraltı sularındaki kirlenmenin halk sağlığını tehdit ettiği bir başka kent İzmir'dir. Kentin kuzey kesiminde şebeke suyunu destekleyen kaynaklardan olan yer altı sularında yüksek düzeyde arsenik bulunmuştur. İzmir'in suyuna arsenik nereden karışmıştır? Bu soruya yanıt bölgedeki altın madeni işletmeleridir. Kentin su kaynakları çevresinde halen maden arama izinleri verilmeye devam edilmektedir. Basın, İzmir Belediyesi'ni içme suyundaki arsenik için tek suçlu olarak görmüştür. Oysa bu durumdan tek sorumlu idare belediye değildir. İzmir kentinin suyunun %40'ını karşılayan Tahtalı Barajı havzasında ve Çamlı Barajı'nın su toplama bölgesinde (Efemçukuru'nda) altın madeni işletme iznini onaylayan Belediye değil merkezi yönetimdir. Dolayısıyla,

altın madeni işletimi sırasında yeraltı sularına karışan arseniğin doğrudan sorumlusu olarak İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin gösterilmesindeki yanlış, suyun umulan yerde durmayıp yoluna devam ettiği gerçeğinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Yasalarla teşvik edilen, kaçak yapılaşmanın su havzalarını mesken tutması, büyükşehirlerde yaşanan susuzluğun başlıca nedeni olarak görülmelidir. Suyun yenilenebilir bir kaynak olmasının önünde, başta orman alanları olmak üzere havzalarda doğal çevreye her türlü müdahale (planlı/plansız) sonuçta kuruyan göl, akarsu, baraj, kuyu ya da bu kaynaklarda/tesislerde yaşanan kirlenme, karışımına susuzluk sorunu olarak çıkmaktadır.

Sonuç olarak beşeri gelişmenin planlanmasında, su kaynaklarının kirlenmesine yol açmayan arazi kullanım ve yatırım kararlarına olduğu kadar, artan nüfus ve ekonomik gelişmenin talep ettiği su miktarını da gözeterek, akılcı bir su ve fiziksel planlama birlikteliğine, karar vericilerin zorlanmasının gereği vardır